

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Natalija Kotnik

Mentor: doc. dr. Aleš Gabrič

Somentorica: asist. dr. Ksenija Šabec

ZGODOVINA NA RAZSTAVI
(Analiza razstave Med kljukastim križem in rdečo zvezdo)

Diplomsko delo

Ljubljana 2007

Zahvala:

Ob tej priložnosti se zahvaljujem svojemu mentorju doc. dr. Alešu Gabriču ter somentorici asist. dr. Kseniji Šabec za njuno potrpežljivost, nasvete in vsesplošno pomoč ter vsem, ki so me vseskozi podpirali. Posebna zahvala pa gre gospodu Košanu iz Koroškega pokrajinskega muzeja Slovenj Gradec za njegovo nesebično pomoč pri iskanju virov in ostalih podatkov.

Natalija Kotnik

IZJAVA O AVTORSTVU diplomskega dela

Spodaj podpisani/-a NATALIJA KOTNIK, z vpisno številko 21017762,
rojen/-a 18.02.1982 v kraju SLOVENJ GRADEC, sem avtor/-ica diplomskega dela z naslovom:
ŽIGODOVINA NA RAJSTAVI
(ANALIZA RAJSTAVE MED KLIVKASTIM KRIČEM IN RDEČO ZVEZDO)

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predloženo diplomsko delo izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorstvu in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 21/95), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatorstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko diplomskega dela ter soglašam z objavo diplomskega dela v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 24.08.2007

Podpis avtorja/-ice: N. Kotnik

ZGODOVINA NA RAZSTAVI (Analiza razstave Med kljukastim križem in rdečo zvezdo)

Nerazumevanje, nespoštovanje, včasih tudi sovraštvo med ljudmi, živečimi na območju meje med Slovenijo in Avstrijo, izhaja še iz časa, ko državi nista bili ločeni z mejo. Poskus ponovnega zbližanja med ljudmi je v letu 2002 predstavljala čezmejno zastavljena razstava Med kljukastim križem in rdečo zvezdo. Pri projektu, ki je bil večinsko financiran s strani mednarodnega programa Phare, so sodelovali slovenski in avstrijski strokovnjaki s področja zgodovine in umetnosti. Vsaka skupina je neodvisno od druge predstavila svojo zgodovinsko pripoved v času med nacizmom in komunizmom. V končni verziji pa sta bili ti dve pripovedi postavljeni druga proti drugi, kot zrcalna slika. Razstava je zaradi svoje težke tematike, obremenjene s polpreteklo zgodovino, v javnosti in strokovnih krogih izzvala veliko burnih odzivov in kritik. Slednje so še posebej pogosto prihajale iz vrst dela nekdanjih borcev, ki so realizacijo projekta želeli tudi preprečiti. Je pa na drugi strani dosti ljudi razstavo, kot je bila ta, že dolgo pričakovalo. Velja namreč mnenje, da je treba zgodovini jasno pogledati v oči, brez cenzure in zadržkov.

Ključni pojmi: zgodovina, razstava, nacizem, komunizem, Phare.

HISTORY ON DISPLAY (Analysis of the exhibition “Between the swastika and the red star”)

Incomprehension, disrespect, sometimes even hate between people, living within the limits of Slovenia and Austria, is coming from times when countries were not separated with border. Exhibition Med kljukastim križem in rdečo zvezdo was represented in year 2002 like a cross border exhibition and an attempt of people reunion. At the project, majority financed from international Phare program, were cooperating Slovenian and Austrian experts in the field of history and art science. Each group has independently of other presented one's own historical story in time between Nazism and communism. According to final version these two stories were set against each other, like a mirror image. Because of its own difficult themes, loaded with “half past” history, this Exhibition has challenged lots of stormy responses and critiques in public and professional association. Especially often critiques were coming from excombatants, who wanted to prevent Exhibitions realization. But, on the other hand, a lot of people have hardly expected Exhibition like this one. And as we know, it counts the opinion, history has to be clearly looked in the eyes, without a censorship and obstacles.

Key words: History, exhibition, Nazism, Communism, Phare.

KAZALO

1. UVOD	6
1.1 UPORABLJENA METODOLOGIJA.....	7
2. KO IDEJA POSTANE REALIZIRANA RAZSTAVA	9
2.1 KONCEPT RAZSTAVNE PRIPOVEDI IN NJEN IDEJNI VODJA	10
2.2 FINANCIRANJE RAZSTAVNE ZGODBE	11
2.2.1 <i>Financiranje muzejske dejavnosti</i>	13
2.2.2 <i>Iz teorije v prakso</i>	16
2.3 SPOROČILO RAZSTAVE NJENIM OBISKOVALCEM.....	17
2.4 KLJUKASTI KRIŽ IN RDEČA ZVEZDA – OBA SIMBOLA ZDRUŽENA V ENEGA.....	19
2.5 POSKUSI PREPREČITVE REALIZACIJE RAZSTAVNE PRIPOVEDI	24
3. ZGODOVINA NA RAZSTAVI	30
3.1 ZGODOVINSKA PRIPOVED, KOT SO JO »VIDELI« AVTORJI RAZSTAVE	31
3.2 KRITIČNA OCENA RAZSTAVNE PRIPOVEDI S STRANI DELA NEKDANJIH BORCEV.....	45
4. SLOVENSKA IN AVSTRIJSKA JAVNOST ODGOVARJATA AVTORJEM RAZSTAVE.....	57
4.1 MEDIJSKO POROČANJE V SLOVENIJI IN OCENE OBISKOVALCEV	57
4.1.1 <i>Odzivi iz časopisja in revij</i>	57
4.1.2 <i>Odzivi iz knjig vtisov ob posameznih razstavah</i>	62
4.2 MEDIJSKO POROČANJE V AVSTRIJI IN ODZIVI IZ CELOVCA.....	68
4.2.1 <i>Odzivi iz časopisja in ostalih revij</i>	68
4.2.2 <i>Odzivi iz knjige vtisov ob razstavi v Celovcu</i>	77
5. ZAKLJUČEK.....	80
6. LITERATURA.....	84
7. PRILOGE.....	87

1. UVOD

Slovenija je z majem 2004 postala nova članica združene in »enotne« Evropske unije. Vsako državo odlikuje in od ostalih nekako razlikuje njen poseben in edinstven zgodovinski razvoj, slednji pa je značilen tudi za Slovenijo. Iz tega razloga moramo biti na našo zgodovino še posebej »ponosni«, ji pogumno pogledati v oči, pa naj bo še tako strašna. Če namreč želimo doseči priznavanje in spoštovanje drugih držav članic, si ne smemo zatiskati oči pred realnostjo in pred zgodovino. V tem primeru ne moremo pobegniti tudi pred našo odgovornostjo v smislu številnih žrtev druge svetovne vojne. Območje Koroške s severno sosedo Avstrijo že od samega začetka samostojne Slovenije išče kompromise za rešitve mnogih problemov in zatiranja na obeh straneh, ki izvirajo iz skupne preteklosti in polpreteklosti zgodovine, vendar se do sedaj posamezna prizadevanja niso iztekla povsem po pričakovanjih; določeni diskurzi imajo še danes prevladujočo vlogo v dnevni politiki.

Ne samo na politični in diplomatski strani, tudi učbeniki na obeh straneh meje eno zgodovinsko obdobje, ki je pomembno za oba naroda, podajajo na dva različna načina. K možni rešitvi tega problema, bolje rečeno k poskusu uskladitve med tema zgodovinskima pripovedma, so v letu 2001, še bolj pa letu 2002, pristopili slovenski in avstrijski zgodovinarji. S skupnim delom in predstavitvijo znanih dejstev so poskušali širši javnosti na obeh straneh meje predstaviti nekoliko drugačen pogled na zgodovinsko obdobje med in po drugi svetovni vojni, ki je območje avstrijske Koroške in Slovenije močno zaznamovalo. Čezmejno zastavljena razstavna pripoved Med kljukastim križem in rdečo zvezdo naj bi pripomogla k spravi in večjemu medsebojnemu razumevanju ter spoštovanju med ljudmi na obeh straneh meje.

V diplomskem delu bom poskušala odgovoriti predvsem na dve ključni raziskovalni vprašanji oziroma hipotezi:

- 1. hipoteza:* Država oziroma Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije v večini finančno podpira zgolj projekte, ki so v njeno dobro, in zavrača predloge, ki bi ji lahko na kakršenkoli način škodovali oziroma, ki so zastavljeni bolj kritično in kontroveržno kot ostali.

V okviru te hipoteze bom skušala ugotoviti, kako se financirajo muzeji v Sloveniji in njihovi projekti, kakšna je naloga nacionalnega programa za kulturo, ki ga izvaja ministrstvo za kulturo, kaj pomeni neposredni poziv za financiranje javnih zavodov in njihovih projektov.

Predstavila bom tudi enega izmed mednarodnih programov v sklopu mednarodnega sodelovanja na področju kulture, preko katerega lahko slovenski javni zavodi, v mojem primeru muzej, pridobijo finančna sredstva za realizacijo svojih projektov.

2. *hipoteza*: Katera oziroma čigava zgodovina je »prava« - zgodovina, kot so jo predstavili avtorji projekta, ali zgodovina, ki jo želi uveljaviti del nekdanjih borcev. Slednji ob tem projektu namreč ne želijo prevzeti odgovornosti za svoja, tudi strahotna dejanja v času druge svetovne vojne.

Seveda je na tem mestu potrebno poudariti, da v pravem pomenu besede o eni sami pravi ali objektivni zgodovini pravzaprav ne moremo govoriti. Zgodovina se vsakodnevno spreminja z novimi podatki. Prav tako o pravi zgodovini ne moremo govoriti, ker je pogled na zgodovinska dogajanja velikokrat pogojen s samo interpretacijo podatkov, ki so posamezniku na voljo. V sklopu te hipoteze bom predstavila dve različni interpretaciji zgodovinskih dogodkov ter s pomočjo komentarjev in odzivov, ki jih je bila razstava deležna, pokazala, kje je prihajalo do razhajanja v pripovedi zgodovine s strani organizatorjev in s strani kritikov razstavne pripovedi.

Metodologijo, ki sem jo pri pisanju diplomskega dela uporabila, bom predstavila v naslednjem poglavju.

1.1 Uporabljena metodologija

Diplomsko delo pravzaprav temelji na raziskavi enega specifičnega dogodka (razstava Med kljukastim križem in rdečo zvezdo). Iz tega razloga lahko diplomsko delo opredelimo kot študijo primera. Za to obliko sociološke metodologije je značilno, da si z njo prizadevamo v celoti in globinsko preučiti posamezen dogodek, pojav oziroma primer. Ta oblika družboslovnega raziskovanja je nekoč predstavljala primer kvalitativne raziskave, pri kateri so se raziskovalci posluževali različnih postopkov raziskave (med temi so bila najpogostejša posamezna opazovanja, tako imenovana kvazistatistika, ter javni in zasebni dokumenti, ki so pričali o posameznikih, skupinah in procesih, ki so bili del raziskave), da bi prišli do celotne slike obravnavanega pojava. Ima pa študija primera tudi slabost in sicer, raziskovalci ji

največkrat očitajo pomanjkanje zunanje veljavnosti oziroma možnost posploševanja (Flere 2002).

Začetni del diplomskega dela bo poleg opisa financiranja razstave kot glavnega poglavja tega dela, posvečen tudi splošnim informacijam o sami razstavi (ideje, pobudniki, koncept, glavni cilj, znak, ki je predstavljal projekt, in njegova interpretacija – v tem poglavju bodo predstavljeni tudi rezultati anonimne mnenjske ankete, ki je dala dokaj zanimive rezultate glede doživljanja samega znaka tega projekta). Drugi del naloge pa bo v celoti posvečen analizi člankov, pogovorov in knjig vtisov, ki mi bo pomagala pri iskanju odgovora na vprašanje, zakaj je razstava nekaterim predstavljala velik problem, drugi pa so bili nad njo več kot navdušeni.

V teoretičnem delu bom tako uporabila predvsem zgodovinsko-deskriptiven pristop, kar pomeni, da bom povzemala po posameznih avtorjih in že opravljenih študijah in raziskavah. V drugem delu pa bom poleg analiz uporabljala še podatke pridobljene iz poglobljenih in (pol)strukturiranih intervjujev.

2. KO IDEJA POSTANE REALIZIRANA RAZSTAVA

Zgodovina po svoje zaznamuje identiteto vsakega posameznika. Če smo se pripravljene spoprijeti z dogodki, ki so bili v svoji zgodovini tako pomembni za sedanje stanje sveta, se bomo morda pripravljene spoprijeti tudi z dogodki, ki nas še čakajo. In morda bomo ravno zaradi prejšnjega razumevanja dogodkov stvari, ki še prihajajo, lažje sprejeli in razrešili. Brez nasilja, žrtev in sovraštva.

Slovenija je danes del združene Evrope, kjer naj bi ljudje živeli v miru in spravi. Vendar se mi ob tem poraja vprašanje, ali sta mir in sprava mogoča brez razrešitve starih zamer in sovraštva. Prav to naj bi po mojem mnenju razstava Med kljukastim križem in rdečo zvezdo njenim obiskovalcem poskusila ponuditi. Druga svetovna vojna je zaznamovala življenja tisočih na obeh straneh naše severne meje, avstrijske južne meje. Po besedah Marka Košana, danes bivšega direktorja Koroškega pokrajinskega muzeja Slovenj Gradec, ter člana slovenskega dela projektne ekipe, je sedaj pravi čas, da si »vsak nalije kozarec čiste vina«, prevzame odgovornost za svoja pretekla dejanja in prizna morebitne napake, saj bomo samo tako lahko zaživel v miru in dobrih medsebojnih odnosih (Košan 2007).

»V združujoči se Evropi, kjer različne kulture in religije preko nacionalnih meja na najrazličnejših ravneh odkrivajo stične točke, je vzajemna zgodovinska refleksija, ki naj vpliva na javno zavest, nujna za medsebojno razumevanje« (Internet 2).

S temi besedami so 19. 4. 2004 na Pedagoški fakulteti v Mariboru kot predzadnjem mestu na slovenskih tleh, odprli razstavo. Prav to pa naj bi imela razstava po mnenju njenih avtorjev tudi za svoj cilj. Slednja naj bi, po Košanovem mnenju, obiskovalce spodbudila v poglobitev zgodovinskih okoliščin in dejstev, ki so bila v javnosti na obeh straneh meje do sedaj premalo znana. Vse to pa bi prispevalo tudi k temu, da bi bili končno sposobni ne kazati s prstom drug na drugega, da bi prenehali z iskanjem grešnega kozla za pretekla dogajanja in bi tako ustvarili pogoje, v katerih bi bilo mogoče preseči mejo, ki že nekaj generacij Slovenijo in avstrijsko Koroško ločuje več kot samo v geografskem smislu (Internet 2).

Podrobnosti o tem, kdo je pobudnik razstavne ideje, kako je prišlo do sodelovanja z avstrijskimi zgodovinarji in drugimi ustvarjalci, kakšen je simbol, ki je razstavo predstavljal v

javnosti, kako je bilo s financiranjem projekta ter kje vse si je bilo mogoče razstavno pripoved ogledati, tako na slovenskih kot avstrijskih tleh, bom opredelila na naslednjih straneh.

2.1 Koncept razstavne pripovedi in njen idejni vodja

Druga svetovna vojna in oba totalitarna sistema so bili z načeli delovanja in posledicami že nič kolikokrat predstavljeni na posameznih razstavah. Doživeli so številne raziskave in objave. Vendar jih do sedaj še nihče ni postavil drug zraven drugega; jih soočil na tak način, kot so to storili avtorji razstave Med kljukastim križem in rdečo zvezdo. Postavili so dve zgodbi istega časovnega okvirja, slovensko in avstrijsko, kot nekakšno zrcalno sliko.

Pobuda za nastanek razstave Med kljukastim križem in rdečo zvezdo je pravzaprav nastala ob številnih projektih, ki so tekli že veliko pred slednjim, še posebej v 90. letih prejšnjega stoletja, ko se je začelo večje zanimanje za čezmejna sodelovanja. V drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja so se med zgodovinarji začeli odvijati projekti, ki so se ukvarjali z novejšo čezmejno zgodovino. Pri takih projektih je bil na slovenski strani še posebej aktiven zgodovinar Jože Dežman, na avstrijski strani pa se je za to zavzemala manjša skupina zgodovinarjev iz Špitala ob Dravi. Eden glavnih iz te skupine je bil Alfred Elste, ki je sodeloval tudi pri tej razstavi. Po Košanovih besedah je ideja za razstavo pravzaprav nastala ob eni izmed kavarniških debat, kjer so se omenjeni zgodovinarji srečevali. Želeli so predstaviti nekaj čisto temeljnega. Ker so bili ostali projekti pred tem tematsko ožje nastavljeni, parcialni, so sedaj želeli ta dva ideološka sistema, ki sta v 20. stoletju tako močno zaznamovala življenje vseh, soočiti bolj temeljito. Ali kakor pravi Košan: *»Naredimo razstavo, ki bo širokemu krogu ljudi malo provokativno, ampak v bistvu postavila na ogled, katera sta bila ta dva velika ideološka, politična in nasploh sistema, ki sta obeležila življenje v 20. stoletju in ki sta tako silovito treščila drug proti drugemu«* (Košan 2007).

Kot temeljno idejo te razstave lahko postavimo dejstvo, da so avtorji razstave¹ želeli prikazati, kako sta lahko dva totalitarna sistema kljub svoji enkratnosti in različnosti po svoji zasnovi na nek način podobna drug drugemu in kako sta na nekih ideoloških izhodiščih *»treščila«* skupaj

¹ Za podrobnejšo predstavitev projektne ekipe obeh strani (slovenska in avstrijska stran) glej prilogo A, stran 87.

(Košan 2007). Oziroma če na tem mestu citiram Dežmana: *»Izhodišče je bilo, da zločinov ne očitaš drugim, ampak da pometeš pred svojim pragom«* (Dežman v Trampuš 2005: 35).

Multimedijski projekt (razstavo si je še danes mogoče ogledati na internetni strani <http://gostje.kivi.si/total>), kot razlagajo snovalci, predstavlja rezultat sodelovanja med slovenskimi in avstrijskimi zgodovinarji, umetniki ter muzealci. V ospredje so želeli postaviti problem področja Alpe-Jadran, kjer se, kot poudarjajo sami, še danes občutijo posamezni nacionalni predsodki. Ob samem projektu pa avtorji opozarjajo tudi na dejstvo, da s to razstavno pripovedjo nikakor niso želeli enačiti obeh totalitarnih režimov, ampak zgolj prikazati dejavnike in strukture, ki so se vzpostavili v času obeh režimov na območju Slovenije in Avstrije (Dežman et al. 2002).

Eden glavnih pobudnikov realizacije ideje razstave je bil slovenski zgodovinar Jože Dežman, ki je v takratnem času še deloval v Gorenjskem muzeju v Kranju, danes pa je direktor Muzeja novejše zgodovine v Ljubljani. V Gorenjskem muzeju se je namreč pokazala priložnost sodelovanja v okviru evropskega programa Phare, kjer je razstava kasneje kandidirala za finančno podporo. Izkazalo pa se je, da je bila v strokovno komisijo, ki je točkovala in izbirala projekte, ki so prišli na razpis Phare, povabljena tudi direktorica tega muzeja. V tem primeru bi lahko prišlo do navzkrižnih interesov, zaradi česar so se odločili, da kot glavnega pobudnika na slovenski strani predlagajo Koroški pokrajinski muzej iz Slovenj Gradca, ki je vlogo navdušeno sprejel in si je kasneje kot projektne partnerja na avstrijski strani izbral Mohorjevo družbo iz Celovca (Košan 2007).

2.2 Financiranje razstavne zgodbe

Delovanje Koroškega pokrajinskega muzeja Slovenj Gradec je sicer financirano s strani ministrstva za kulturo, razstava, ki je predmet te raziskave, pa je za finančno podporo pri realizaciji kandidirala na razpisu evropskega programa Phare. Po Košanovih besedah naj bi namreč Slovenija oziroma ministrstvo za kulturo odstopilo od financiranja razstave oziroma sodelovanja z njenimi organizatorji.

Ministrstvo za kulturo vsake štiri leta sprejme nacionalni program za kulturo, iz katerega se za to določeno obdobje financirajo različni kulturni projekti in zavodi. Prav tako program

opredeljuje javni interes na področju kulture, cilje in prioritete kulturne politike. Podpora kulturi, ki prihaja s tega naslova, je predvsem namenjena zagotavljanju pogojev za ustvarjanje in dostopnost kulturnih dobrin (UL RS 28/2004). Poleg nacionalnega programa za kulturo je ena izmed pomembnejših nalog ministrstva za kulturo tudi področje mednarodnega sodelovanja. Tu je kot prioritetni cilj predpostavljeno predvsem spodbujanje tistih programov in projektov, ki pridobivajo sredstva iz mednarodnih virov, evropskih finančnih skladov in tako dalje. Ta pomoč naj bi namreč spodbudila slovenske kulturne izvajalce k pridobivanju in izkoriščanju mednarodnih virov financiranja, hkrati pa bi taka pomoč pripomogla k večji kakovosti mednarodno zastavljenih projektov in večjemu obsegu mednarodnih izkušenj. Vse to bi bilo zgolj v dobro slovenskemu kulturnemu prostoru, saj bi s tem veliko prispevali k razvoju kulture, bogatenju kulturne raznolikosti in nasploh večjim učinkom pri predstavitvi slovenske ustvarjalnosti v kulturni sferi tako v Evropi kot drugod po svetu (UL RS 28/2004).

Poleg nacionalnega programa za kulturo lahko javni zavodi pridobijo finančna sredstva tudi iz neposrednega poziva, ki ga ministrstvo za kulturo izvaja skladno s 23. členom (financiranje javnih skladov oziroma javnih agencij) in 31. členom (financiranje javnih skladov) posebnega Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo (ZUJIK).² V okviru tega financiranja so vsi javni zavodi in oba sklada s področja kulture do oktobra tekočega leta neposredno pozvani k predložitvi predlogov programa dela in finančnih načrtov za naslednje leto. Po pregledu slednjih so izvedeni pojasnjevalni in usklajevalni pogovori, nakar programe presoja in ocenjuje strokovne komisije. Direktorji zavodov in skladov se lahko v določenem roku na te ocene še pritožijo, po preteku pritožbenega roka pa se ministrstvo odloči za višino sredstev za financiranje posameznega javnega zavoda oziroma javnega sklada na področju kulture za tekoče leto (Internet 3).

² 23. člen ZUJIK-a (financiranje javnih skladov oziroma javnih agencij): Država oziroma lokalna skupnost zagotavlja javna sredstva javnim skladom ali javnim agencijam na podlagi ustanovitvenega akta po postopku, kot ga določa zakon, ki ureja javne finance za posredne proračunske uporabnike. Višino javnih sredstev za financiranje javnega sklada oziroma javne agencije določi ustanovitelj v skladu s potrjenim programom dela in letnim izvedbenim načrtom, ki je tudi podlaga za transfer sredstev iz proračuna države oziroma lokalne skupnosti (UL RS 96/2002: 10521).

31. člen ZUJIK-a (financiranje javnih skladov): Javna sredstva za financiranje javnih zavodov zagotovijo njihovi ustanovitelji oziroma soustanovitelji. ... Poleg tega se javni zavodi financirajo iz nejavnih virov, ki jih izvajalci pridobivajo z opravljanjem javne službe in z opravljanjem drugih dejavnosti. Pri tem opravljanje druge dejavnosti ne sme ogroziti izvajanja javne službe. ... Višino javnih sredstev za financiranje javnega zavoda določi ustanovitelj, upoštevaje osnove za izračun iz 27. člena tega zakona (splošni stroški delovanja, stroški za plačilo dela v skladu s kadrovskim načrtom, programski materialni stroški, stroški investicijskega vzdrževanja in nakupa opreme) na podlagi strateškega načrta in iz njega izhajajočega predloga letnega programa dela (UL RS 96/2002: 10521).

Ministrstvo za kulturo s svojim nacionalnim programom za kulturo in ostalimi posebnimi zakoni finančno podpira različne kulturne zavode in projekte, ker pa je za to raziskavo pomembno zgolj financiranje muzejskih dejavnosti, bom v naslednjem delu glavno pozornost namenila prav slednjemu.

2.2.1 Financiranje muzejske dejavnosti

Ker se je v prejšnjih letih pokazalo, da zgolj občine niso sposobne celotnega ali vsaj večinskega dela financiranja muzejev in njihovih dejavnosti, je to nalogo v začetku 90-ih let prejšnjega stoletja prevzela Kulturna skupnost Slovenije, danes pa nad tem bdi Ministrstvo za kulturo. Slednje financira delovanje splošnega nacionalnega muzeja (Narodni muzej Ljubljana), sedem posebnih nacionalnih muzejev ter 26 večobčinskih, mestnih ter občinskih muzejev (med njimi tudi Koroški pokrajinski muzej v Slovenj Gradcu). Vsi ti muzeji imajo status javnega zavoda (Čopič in Tomc 1997).

Pri delitvi sredstev za posamične dejavnosti oziroma projekte ministrstvo za kulturo upošteva naslednje kriterije:

- × pomembnost in aktualnost projekta z nacionalnega vidika;
- × strokovnost nosilca;
- × kakovost projekta;
- × ocena spremljajočih dejavnosti razstav (katalog, strokovna srečanja, popularizacija);
- × uspešnost pri preteklih projektih;
- × možnost medmuzejske dejavnosti doma in v tujini ter
- × 50% delež iz lokalnih virov (Čopič in Tomc 1997).

Muzeji lahko pri realizaciji svojih zastavljenih ciljev tako uporabijo finančna sredstva, ki jim jih dodeli država oziroma ministrstvo za kulturo, občina, v kateri je ta muzej registriran, lahko pa to finančno podporo pridobi tudi iz mednarodnih virov; mednarodnih projektov za sofinanciranje kulturnih dejavnosti. Država je takim tujim denarnim investicijam v kulturi vse bolj naklonjena, saj naj bi pripomogle h kakovostnejšemu kulturnemu ustvarjanju na slovenskih tleh. Razstava, ki je predmet mojega diplomskega dela, je bila tako deloma financirana s strani mednarodnega programa Phare.

Program Phare je nastal kot oblika pomoči evropskim državam, ki so se leta 1989 odločile stopiti na pot demokratizacije in liberalnega gospodarstva (Varga in Lukač 2003). V začetku je bil ta program namenjen zgolj Poljski in Madžarski³ (Benko 2002), kasneje pa so bile do finančne pomoči iz tega programa upravičene tudi druge države kandidatke Evropske unije, med njimi tudi Slovenija. Poudariti je treba, da so lahko iz tega programa denar črpale samo države kandidatke. Danes lahko Slovenija kot država članica Evropske unije finančno pomoč črpa iz mednarodnega programa Interreg.

Pobuda Phare deluje preko različnih programov, kot so nacionalni programi, programi čezmejnega sodelovanja, program Skupnosti ter večdržavni oziroma horizontalni programi. Ker ima za to diplomsko delo največjo težo med vsemi navedenimi programi ravno program čezmejnega sodelovanja, ga bom bolj podrobno predstavila v naslednjem poglavju.

2.2.1.1 Program čezmejnega sodelovanja ter Sklad za male projekte v njegovem sklopu

Državne meje posamezne regije razdelijo in s tem povzročijo drugačno obravnavanje značilnosti, ki so sicer tem regijam skupne. Taka razdelitev regij lahko pripelje do posameznih problemov celotne regije. V okviru tega vprašanja si je v začetku 90-ih let 20. stoletja pobuda Phare s programom čezmejnega sodelovanja (Phare CBC: **C**ross **B**order **C**ooperation) kot enega pomembnejših ciljev zadala izboljšati sodelovanje med obmejnimi regijami držav članic Evropske unije ter državami kandidatkami (Varga in Lukač 2003).

Ena izmed prioritetnih nalog⁴ (so)delovanja s strani čezmejnega sodelovanja je tudi kulturna izmenjava projektov, kjer govorimo predvsem o skupnih kulturnih prireditvah in projektih ter o izmenjavi in ohranjanju kulturne dediščine. Poleg tega je ena pomembnih nalog še sklad za male projekte, v okviru katerega se oblikujejo projekti, ki so namenjeni izključno neposrednemu sodelovanju ljudi ob meji (»ljudje ljudem«), in sicer na področju kulture, športa, glasbe, umetnosti, izobraževanja in tako dalje (Benko 2002).

³ Samo ime programa izhaja iz: **P**oland and **H**ungary Assistance to the **R**estructuring of the **E**conomy (Varga, Lukač 2003: 4).

⁴ Druga pomembnejša področja sodelovanja v programu čezmejnega sodelovanja so še: blažitev administrativnih in institucionalnih ovir pri prostem pretoku oseb, čezmejno sodelovanje na področju trženja izdelkov in storitev, izboljšanje infrastrukture, varstvo okolja, posamezni ukrepi v zvezi z razvojem kmetijstva, podeželja, energije in prometa, gospodarsko sodelovanje, človeški viri, zdravstvo ter tehnična pomoč (Benko 2002).

Sklad za male projekte je bil ustanovljen z namenom, da ljudem na lokalni ravni finančno pomaga pri njihovem medsebojnem povezovanju. Eden pomembnejših namenov tega sklada je tudi podpora razvojnim dejavnostim in tako imenovanim lahkim investicijam manjšega obsega ter čezmejnega značaja na obmejnem prostoru med Slovenijo in Avstrijo, pa tudi z Italijo in Madžarsko (Šošter 2002). Kot prioritetni cilj te pobude lahko opredelimo preseganje zgodovinskih, kulturnih in političnih razlik na prostoru obmejnih regij (Marošek et al. 2005).

»Podpore iz sredstev tega sklada so deležni predvsem tisti nosilci razvojnih aktivnosti, ki zagotavljajo dolgoročno čezmejno povezovanje ljudi. Tako ima civilna družba priložnost, da se bolje uveljavi in razvije raznolike organizacijske oblike, ki pokrivajo raznovrstne dejavnosti. Na tak način lahko sedaj civilna družba, ki je prej slovela po svoji ruralni naravnosti in obči nerazvitosti, postane bolj uveljavljena in s tem opaznejši del tega obmejnega prostora« (Šošter 2002: 2).

Do finančne podpore iz te pobude so upravičene neprofitne in nevladne organizacije, občine ali lokalne skupnosti, lokalne ali regionalne razvojne agencije, fundacije ali združenja, šole ter župnijske ali okrajne organizacije. Slednje morajo biti registrirane v obmejni regiji. Pravilo finančne podpore sklada je, da si mora vsak prijavitelj zagotoviti tudi čezmejnega partnerja v sosednji državi, za katerega veljajo ista pravila kot za samega prijavitelja. Partnerji pri projektu so torej vedno predstavniki civilne družbe, nikakor pa ni dovoljeno vključevanje ali financiranje pridobitnih ali vladnih ustanov, kakor tudi političnih strank (Varga in Lukač 2003).

Med glavnimi cilji tega sklada sta vsekakor najpomembnejša povečati sodelovanje med ljudmi ter razviti sposobnost lokalnih in regionalnih ustanov ter organizacij za nadaljnje izvajanje projektov. Ta sklad tudi omogoča, da s podporo Phare sredstev obmejne regije same odločajo o prednostnih področjih, ki jih želijo razvijati v sodelovanju z domačimi in tujimi, čezmejnimi organizacijami. S takim sodelovanjem se namreč poleg razvoja in krepitve sodelovanja krepí tudi sposobnost neprofitnih organizacij v regiji za pripravo in izvajanje zahtevnejših projektov (Šošter 2002).

V veliko primerih se zgodi, da sta si teorija in praksa nekoliko različni, da se v danem primeru posamezni zakoni ne realizirajo na način, kot bi se morali. S tem problemom so se

srečali organizatorji razstavne pripovedi, ki so ostali brez finančne podpore z ministrstva za kulturo.

2.2.2 Iz teorije v prakso

Koroški pokrajinski muzej financira ministrstvo za kulturo z naslova neposrednega poziva⁵ za financiranje. V tem smislu si lahko muzej sam izbere določen projekt kot glavno razstavo v tekočem letu, s katerim sodeluje pri tem pozivu in za katerega dobi finančna sredstva. Tako se je zgodilo tudi s prijavo razstave Med kljukastim križem in rdečo zvezdo, za realizacijo katere so sprva dobili javna sredstva. Zaradi pritiskov in reakcij, ki so se zgodile še pred samo javno razgrnitvijo razstavne pripovedi, pa so jim, po Košanovih besedah, denarna sredstva, ki so jih sprva dobili za ta projekt, kasneje prepovedali uporabiti. (Košan 2007)

Razstava, ki je v celotnem znesku stala 75.110,00 EUR, je bila sicer večinsko financirana iz mednarodnega programa Phare. Običajno Evropska unija financira 75% projekta (pri tej razstavi je teh 75% predstavljalo 56.332,50 EUR), preostalih 25% (18.777,50 EUR) pa so si morali organizatorji zagotoviti sami. Teh 25% naj bi predstavljalo davek na dodano vrednost, ki ga Evropska unija ne izplačuje. Ker je ministrstvo za kulturo organizatorjem ukinilo finančno podporo za ta projekt, so morali teh 25% sredstev poiskati po drugi poti. Ker niso želeli, da bi projekt postal orodje posamezne politične stranke, niso iskali posebnih sponzorjev. Problem so rešili na drugačen način. Mohorjeva družba iz Celovca (slednja je pri projektu sodelovala kot projektni partner na avstrijski strani) je založila in financirala katalog, ki je predstavljal del projekta, in ga kasneje tudi tržila. To sicer ni dovoljeno, saj mora biti vse, kar delaš v okviru programov Evropske unije, neprofitno. Vendar je bila tudi ta rešitev zgolj delna. Preostali del lastnih sredstev za projekt je prišel iz honorarjev. Program Phare predvideva, da si lahko vsak član projektne ekipe izplača določen honorar, ki ga je Košan namenil za realizacijo. Ker tega denarja ni mogoče pretakati iz enega naslova na drugega, se je ta honorar kasneje izplačal preko dveh podjetij iz Slovenj Gradca kot donatorski prispevek. *»Sam sem si ta honorar izplačal, dal polovico enemu privatnemu podjetju, polovico drugemu in kasneje sta ti dve podjetji denar nakazali kot donatorski*

⁵ Kako in v katerem okviru deluje naposledni poziv za financiranje kulturnih dejavnosti, je natančneje obrazloženo v poglavju Financiranje projekta.

prispevek za razstavo» (Košan 2007). Majhen delež sredstev je za razstavo prispevala tudi Občina Slovenj Gradec.

Avstrijska stran, razen dela Mohorjeve družbe, s financiranjem ni imela posebnega opravka. Ker je bil glavni prijavitelj projekta Koroški pokrajinski muzej, je imel ves proračun v rokah on, ki je tudi zagotovil manjkajoči denar. Izjemo so predstavljala sredstva za izdajo kataloga, ki jih je Mohorjeva družba s trženjem kataloga krila sama.

2.3 Sporočilo razstave njenim obiskovalcem

Avtorji so vedno znova ob vprašanju, kakšen je bil njihov cilj projekta, poudarjali in poudarjajo še danes, da s tem projektom niso želeli povzročati še večjega sovraštva med ljudmi, ki živijo na obeh straneh meje. V katalogu, ki je bil izdan vzporedno ob projektu, so zapisali: *»Ne gre za to, da bi se izogibali lastni odgovornosti in obračunavali drug z drugim, ampak da bi prestopili strelske jarke in presegli nacionalistične zgodovinske podobe ter nad okorelimi vzorci mišljenja dosegli sožitje na osnovi medsebojnega spoštovanja in strpnosti«* (Dežman et al. 2002: 10). Razstava naj bi predstavljala del vseh prizadevanj, kako ponovno najti skupen jezik med ljudmi na obeh straneh meje ter zaživeti v miru in medsebojnem razumevanju.

Projekt naj bi objektivno in na podlagi zgodovinske dokumentacije predstavil zgodbo o skupni polpretekli zgodovini, ki bi širšemu krogu ljudi pustila stvari odprte za njihovo lastno interpretacijo. Košan potrjuje trditve, da so z razstavo na nek način želeli javnost provocirati, vendar ne v meri, ki bi presegala mejo dobrega okusa. Po njegovem prepričanju zgolj toliko, da bi obiskovalec razstave dobil nov pogled na stvar in dogajanje, *»da vidiš določeno stvar vsaj z drugega zornega kota.«* Košan tudi zatrjuje, da so določene stvari, ki jih je potrebno ob pravem času razrešiti, se z njimi soočiti. In ta tematika naj bi bila ena takih. Sam je prepričan, da stvari ne smemo pometati pod preprogo in se pretvarjati, da ne obstajajo, saj slednje vedno znova silijo izpod te preproge (Košan 2007). Pomembno je, da se s težkimi in bolečimi temami, kot je druga svetovna vojna z vsem, kar je prinesla, soočimo takrat, ko so med nami še tudi njihovi akterji, saj lahko samo tako dobimo o vseh stvareh bolj jasno in objektivno sliko. Dobimo informacije z vseh strani in si sami ustvarimo svojo sliko v upanju, da ostanemo objektivni in ne podležemo vplivom posamezne strani.

Glavni predmet razstave sta bila nacizem in komunizem v času druge svetovne vojne na območju Slovenije in Avstrije, ali bolje rečeno, na območju Slovenije in avstrijske Koroške. Po trditvah avtorjev osrednja naloga projekta ni bila primerjava, še manj enačenje obeh totalitarnih ideologij, ampak zgolj prikazati razvoj ter oblikovanje *»dveh partijskih diktatur, zaradi katerih so ljudje obeh regij trpeli, hkrati pa ovrednotiti njune strukture in učinke«* (Dežman et al. 2002: 12).

Pri razstavi sta sodelovali slovenska in avstrijska ekipa zgodovinarjev, umetnikov, kustosov in muzealcev. Osnovna shema projekta je bila v svojem temelju in časovnem okviru za obe ekipi enaka. Obe skupini zgodovinarjev sta dali v razstavni pripovedi največji poudarek obdobju pred drugo svetovno vojno, času same vojne in obdobju po vojni. Razlika med obema stranema, v smislu časovnega obdobja pripovedi, je v tem, da so slovenski zgodovinarji svojo pripoved začeli z letom 1848 s prvim slovenskim političnim programom Zedinjena Slovenija, avstrijska stran pa je svojo razstavno pripoved začela šele z obdobjem 1918-1920 in tako imenovanim obrambnim bojem med Avstrijo ter Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. V tem okviru je kasneje vsaka ekipa strokovnjakov pripravljala svojo zgodbo neodvisno od druge, ki je bila kasneje predstavljena kot zrcalna slika drugi. Zgodbi sta bili torej postavljeni druga ob drugo z namenom pokazati, *»kako so ti totalitarni režimi zelo podobni v svojem ravnanju in v svoji zamišljeni strukturi«* (Košan 2007). Taka predstavitev naj bi, po Košanovem mnenju, pripomogla k temu, da ne bi prišlo do obtoževanj ene ali druge strani glede same pripovedi.

Oba partijska sistema sta si bila po eni strani v svojem delovanju dokaj podobna, po drugi strani pa popolnoma drugačna, edinstvena. Ubirala sta strategije, ki so bile značilne samo za enega oziroma za drugega. Njuno delovanje in posledice pozna skorajda ves svet, še bolj kot po svojem režimu pa sta danes prepoznana s svojima edinstvenima simboloma; nacizem s kljukastim križem, komunizem z rdečo zvezdo. Tako kot so avtorji v pripovedi postavili ob bok oba totalitarna sistema z vsemi njunimi glavnimi značilnostmi, tako je tudi avtor simbola razstavne pripovedi, ki jo je vseskozi predstavljal v javnosti, naredil s simboloma obeh režimov.

2.4 Kljukasti križ in rdeča zvezda – oba simbola združena v enega

»Oblikovanje tipičnega znaka za razstavo mi je pomenilo izjemno odgovoren izziv, prav posebej zato, ker je vsebina razstave taka, da bo predvidoma razvnela čustva in obudila boleče spomine, tudi tiste, za katere smo verjeli, da jih je časovna distanca že varno spravila v področje podzavesti. Pa se vedno zgodi, da se ob takih prilikah zbudi spomin, ki sicer več ne črpa le iz osebne izkušnje, marveč se oprime interpretacij kolektivne zavesti« (Frelih v Dežman et al. 2002: 202-203).

Oba simbola, tako kljukasti križ kot rdeča zvezda, sta sama zase dovolj zgovorna, močna in pomensko nabita. Črtomir Frelih, avtor simbola razstave, si je pri predstavitvi teh dveh znakov pomagal s posebno računalniško tehnologijo, s katero se z menjavo zornega kota tudi spreminja sam izgled znaka. V enem trenutku je v ospredju samo kljukasti križ, v drugem je slednji združen z rdečo zvezdo, spet kasneje se pojavi zgolj rdeča zvezda.

Slika 2.4.1: Projektni znak

Vir: Internet 1.

Po Frelihovem mnenju se je ta podoba zdela smiselna ravno zaradi tega, ker naj bi vključevala samega gledalca. Interpretacija znaka naj bi igrala vlogo *»osebne odgovornosti gledalca«*. Avtor je prepričan, da znak gledalcu ni ničesar vsiljeval, ničesar tudi dokončno izrekal ali zagovarjal, ampak mu je zgolj omogočal lastno izbiro pogleda. Frelih prav tako zatrjuje, da znak projekta *»opozarja, da se bistvo podobnosti skriva v razliki«* (Frelih v Dežman et al. 2002: 203).

Vsi pa nad simbolom razstavne pripovedi niso bili tako navdušeni kot njegov avtor ter soorganizatorji projekta. V medijih je bilo namreč mogoče zaslediti veliko neodobravanja glede slednjega. Govorilo se je predvsem o tem, da *»so avtorji ali namerno ali pa nevede*

imeli rdečo zvezdo za simbol komunistične partije, čeprav ima ta po svetu za svoj simbol srp in kladivo» (Rogelj 2003: 25). Po besedah Rudija Roglja, kritika razstave v Večeru, so zvezdo nosili partizani kot simbol enakopravnih narodov na vseh petih kontinentih sveta, ker njena rdeča barva pove, da imajo vsi ljudje rdečo kri. Avtor kritike je svoje razmišljanje o neustreznosti znaka za to razstavo zaključil z mislijo, da je bila rdeča zvezda med vojno tudi simbol novo nastajajoče države in je že tudi zaradi tega nikakor ni mogoče primerjati s simboli, ki so predstavljali nacizem in njihove stranke (Rogelj 2003).

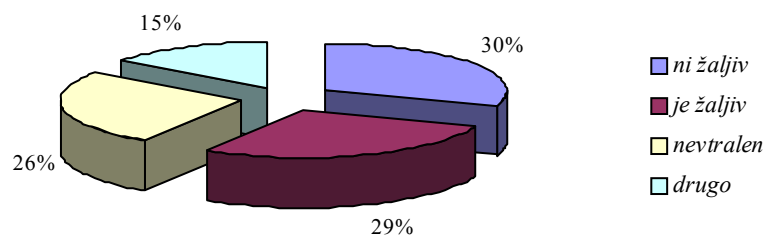
Ob odprtju razstave je bila med obiskovalci opravljena anonimna mnenjska anketa o doživljanju znaka⁶ (v anketi je bilo mogoče sodelovati tudi izven otvoritve razstave preko interneta na strani <http://gostje.kivi.si/total>). Poleg standardnih vprašanj glede spola in starosti je anketa vključevala še 7 drugih vprašanj, ki so se nanašali na občutke anketirancev ob pogledu za znak. Anketa je bila poskusno opravljena z več skupinami (šolarjev in dijakov) ter ostalih posameznikov. Za analizo podatkov je bilo ob koncu obdelanih 97 izpolnjenih anketnih lističev.

Med anketiranimi je na vprašanja odgovarjalo 63% žensk ter 37% moških. Največje število anketnih lističev, okoli dve tretjini, so oddali šolarji, stari med 14 in 15 let. Ta dva podatka lahko že pred samo analizo anketnih lističev nekako napovesta posamezne rezultate. Če nekoliko posplošimo oziroma špekuliramo, je ponavadi ženska populacija bolj dojemljiva, ko je govor o nasilju, grozodejstvih in zločinih in take dogodke sprejema nekoliko bolj čustveno kot moška populacija. Zaradi tega lahko sklepamo, da se bodo odgovori na anketna vprašanja vrteli bolj na ravni negativnih asociacij. Tudi podatek, da so bili v anketo večinoma vključeni šolarji, nam lahko da možnost sklepanja o posameznih odgovorih. Mladega človeka slike pobitih ljudi in ostalih zločinov zoper človeštvo na tak ali drugačen način prizadenejo. Iz tega lahko morda ponovno sklepamo, da se bodo tudi zaradi tega odzivi na prikazana zgodovinska dejanja in simbol, ki predstavlja razstavo, gibal bolj v smeri negativnih ocen. Lahko pa po drugi strani predpostavimo, da se bo šolska mladina na razstavno pripoved zaradi svoje neobremenjenosti s preteklostjo, ki jo razstava prikazuje, odzvala bolj nevtralno in manj prizadeto, kot populacija sodelujočih, ki jih razstavna pripoved ponovno sooča s spomini na vojna leta.

⁶ Za detajlno razčlenjeno anketo z vprašanji in vsemi odgovori glej prilogo B, stran 90.

Izpolnjeni anketni listi⁷ so pokazali določeno dinamiko med odgovori že pri prvem vprašanju »Znak in vrednote«, ki je ponujalo možne odgovore (znak je žaljiv, znak ni žaljiv, znak je nevtralen in drugo).

Graf 2.4.1: Znak in vrednote.

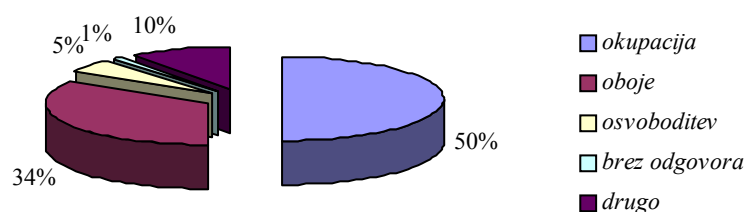

Iz danih odgovorov lahko sklepamo, da večini anketirancev znak kot tak ni žaljiv. Je pa bilo med zadnjim ponujenim odgovorom (»Drugo«) na to vprašanje možno najti pisano paletu odgovorov. Tako so recimo nekateri znak doživljali kot provokativen, kot spomin na hude čase človeštva, kot zmešnjavo občutkov, neprivlačen, odbijajoč, brez pomena, ... Ob tem lahko, če imamo v mislih tudi pisanja v medijih in komentarje, ki so prišli na dan o razstavi, špekuliramo, da so odgovori, ki so dobili večinsko število (ni žaljiv, nevtralen, brez pomena, znak kot znak) odgovori mlajše generacije in ne tiste, ki je čas, o katerem razstava pripoveduje, preživljala. Vendar na tem mestu poudarjam, da gre zgolj za domnevo.

Drugo vprašanje je sodelujoče spraševalo po tem, kaj po njihovem mnenju znak razstavne pripovedi predstavlja oziroma izpostavlja. Anketiranci so lahko izbirali med odgovori okupacija, osvoboditev, oboje ter drugo.

⁷ Poudariti moram, da sama nisem analizirala posameznih anketnih listov (slednji mi niso bili v vpogled), ampak sem dano predstavitev podatkov naredila s pomočjo že analiziranih in zbranih podatkov. Slednje je zbral in v tabelah predstavil Jože Dežman (celotna analiza ankete je del arhivske zbirke o razstavi Med kljukastim križem in rdečo zvezdo, ki ga hrani Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec), posamezni rezultati pa so bili objavljeni tudi v enem izmed časopisnih prispevkov (Ampak: Mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo, 3 (67), 30-31).

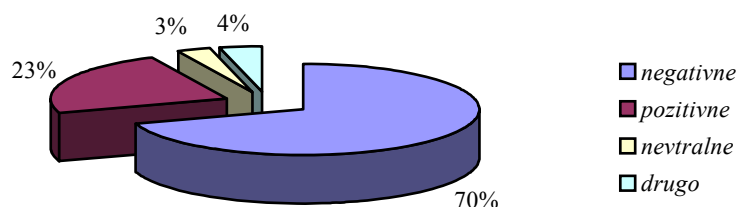
Graf 2.4.2: Znak izpostavlja ...

Poleg ostalih ponujenih možnih odgovorov je bilo pri odgovoru »Drugo« možno najti pripise, kot so: dobro in zlo, nasilje nad drugače mislečimi, nesmiselnost, ostre linije, poskus okupacije, nacizem in komunizem – svobode in okupacije ni mogoče enačiti. Če pogledamo odgovore na to vprašanje v splošnem, lahko opazimo, da večini sodelujočih znak prinaša na nek način negativne konotacije, saj je bilo zgolj pet odstotkov odgovorov v smislu, da jim znak izpostavlja osvoboditev. Kar pomeni, da zgodbi obeh simbolov pri ljudeh še vedno predstavljata nesrečo nad ljudmi in boleč spomin.

Na vprašanje »Znak mi vzbuja ...« je večina anketirancev odgovorila, da jim slednji vzbuja negativne občutke, komaj komu pozitivne, precej vprašanih pa je znak doživljalo nevtralno.

Graf 2.4.3: Znak mi vzbuja ...

Iz odgovorov bi lahko sklepali, da projekt po večini negativne občutke predstavlja tisti generaciji obiskovalcev in anketirancem, ki so bili v ta dogajanja bolj neposredno vpleteni, ki

imajo bolj živ spomin na to, kaj se je dogajalo. Seveda pa ne moremo na podlagi odgovorov sklepati, da znak daje negativno konotacijo zgolj nekdanjim borcem oziroma drugim akterjem druge svetovne vojne in časa po njej, saj podatka o tem anketni listi niso zahtevali. Prav tako ne moremo z gotovostjo trditi, da negativnih občutkov ob razstavni pripovedi in simbolu projekta ni dobila mlajša generacija anketiranih. Seveda ta generacija sama nima neposrednega spomina na dogajanja in življenje pod obema simboloma, lahko pa se spominjajo pripovedovanja starih staršev o teh časih.

Kljub variaciji odgovorov (hudo v dobrem, nikoli več!, premoč fašizma nad komunizmom, razlaga o žrtvah in trpljenju ljudi, združeno nezdružljivo, ...) je bila večina anketirancev (79%) mnenja, da sam znak ne potrebuje dodatnega komentarja, saj sam pove več kot bi lahko povedale besede. Seveda pa so si pri tem vprašanju nekateri dali duška in sicer s predlogi, da naj bi pod danim znakom pisalo recimo »*Slovenija gre naprej*« ali »*Kmetje, d.o.o.*«. To bi mogoče lahko razumeli kot neresen odnos do razstavne pripovedi, njenega znaka, morda celo kot posmeh ali otroško razmišljanje o dani tematiki. Vsekakor pa je potrebno upoštevati tudi tako mnenje, saj ima vsak posameznik slednjega pravico izpostaviti, kakor ima vsak posameznik tudi svoje gledanje na posamezne stvari. In tudi na tem mestu ne moremo zaključiti s trditvijo, da so predlogi prišli zgolj s strani šolske mladine.

Najbolj pisano paleto odgovorov je dalo prvo vprašanje, ki je anketirance spraševalo po občutkih, pojmi in besedah, ki jim jih je znak ob pogledu vzbudil, in kjer vprašani niso mogli izbirati med ponujenimi vprašanji. Vseh različnih odgovorov je bilo 280, slednji pa so se pojavili v 640-ih ponovitvah. Prevladovali so predvsem vpisi, kot so: Hitler, vojna, strah, partizan, smrt, sovraštvo, trpljenje, nasilje in žalost. Poleg tega so bili vpisani še: zatiranje, bolečina, lakota, moč, nesvoboda, diktatura, holokavst, koncentracijska taborišča, krivica, krutost, milijoni mrtvih, neumnost, grozote idr. Pozitivnih občutij je bilo med odgovori malo. Med takimi so bili vpisi domovina, osvoboditev, sreča ter svoboda.

Iz navedenega lahko sklepamo, da je tematika razstavne pripovedi skupaj s samim znakom za marsikoga še vedno trn v peti in mu budi spomine na trpljenje, žalost in nasploh nesrečo. To se je posebej dobro pokazalo pri večinskih odgovorih, ki so se nanašali na negativne občutke, strah, smrt, okupacijo idr. Ne moremo pa z neko gotovostjo trditi, da so se taki občutki porodili zgolj starejši generaciji, še posebej, če imamo v mislih dejstvo, da je okoli dve tretjini anketnih listov izpolnila šolska mladina. Seveda se je med odgovori in asociacijami

našlo tudi nekaj bolj svobodnih vpisov, vendar iz tega ne moremo sklepati, da je to zapisal posamezen dijak. To še toliko bolj, ker tega konkretnega anketnega lista nimamo na vpogled. Ta občutek bi lahko zapisal tudi nekdo iz starejše generacije, ki se pač z znakom projekta in nasploh njegovo vsebino ne strinja. Iz posameznih vtisov torej ne moremo posploševati na večjo populacijo anketirancev. Šolske mladine ne moremo apriori »obdolžiti«, da imajo do razstavne pripovedi nezrel in otroški pristop.

Čeprav je bila zgoraj predstavljena anketa opravljena ob premiernem odprtju razstave v Slovenj Gradcu leta 2002, ko so bila vsa dejstva in pripovedi na dlani in na ogled širši publiki, to ne pomeni, da se avtorji razstave pred tem odprtjem niso srečevali s takimi ali drugačnimi nasprotovanji. Določen del javnosti je namreč delo slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev ostro kritiziral, še preden so si lahko posamezniki razstavo sploh ogledali.

2.5 Poskusi preprečitve realizacije razstavne pripovedi

Razstava Med kljukastim križem in rdečo zvezdo je že pred svojim premiernim razkritjem javnosti dvignila veliko prahu v vrstah nekdanjih partizanov, v medijih, pa tudi med stanovskimi kolegi organizatorjev projekta. Razstava je bila, po besedah Zdenke Varge-Novljan, novinarke časnika Dnevnik, deležna različnih reakcij, od priznanja do ogorčenja, od prizadetosti do izbruhov besa, od poskusov razumevanja do hladne ocene (Varga-Novljan 2003).

Dežman je v enem izmed svojih intervjujev za Mladino razkril, kaj vse (pogovori s predstavniki posameznih območnih borčevskih organizacij, ki so želeli projekt ustaviti) se je dogajalo, nekako skrito očem javnosti, v ozadju pripravljanja projekta. Pa tudi kasneje, ko si je lahko razstavo vsak posameznik že ogledal. Sam pravi, da je med slovenskim in avstrijskim kulturnim prostorom možno opaziti veliko razliko pri odzivih na projekt. Slednjega naj bi že v sami pripravi avstrijska deželna vlada, s Haiderjevo stranko na čelu, takoj zavrnila (Dežman v Trampuš 2003). Košan pa pravi, da je Haiderjeva stranka praktično edina stranka, ki je projekt v Avstriji popolnoma bojkotirala, medtem ko so člani drugih političnih strank prisostvovali tako pri odprtju kot tudi pri okroglih mizah in ostalih debatah, ki so bile del spremljevalnega programa razstave (Košan 2007).

Negativni odzivi in očitki niso prišli samo z avstrijske strani. Veliko več jih je bilo mogoče zaznati na slovenski strani oziroma so bili ti vsaj na slovenskem prostoru najbolj »slišani«. Iz izjav in komentarjev v dnevnem časopisju je bilo mogoče razbrati, da določen del ljudi pri nas prav tako ni želel, da se rezultati tega projekta predstavijo v javnosti.

»Pri nas so potem, ko so bili varuhi revolucije v vrstah partizanskih veteranov in filopartijski muzejski strokovnjaki zgroženi nad znakom projekta ... skušali projekt preprečiti s pritiski na ministrstvo za kulturo. Varuhi so ... organizirali celo protestna zborovanja (Graška gora) in napovedali napad XIV. divizij« (Dežman v Trampuš 2005).

To pisanje Dežmana, kot zgodovinarja, bi lahko na nek način označili kot krivično in žaljivo do vseh tistih posameznikov, pa naj bodo to nekdanji partizani ali posamezniki iz zgodovinske stroke, ki se s samim projektom (vsebino ali znakom) niso strinjali in so si upali to neodobravanje javnosti tudi pokazati.

Območna organizacija zveze borcev Velenje je Koroškemu pokrajinskemu muzeju še pred samim odprtjem razstave poslala protestno pismo, v katerem so se odločno postavili *proti* projektu. Po njihovem prepričanju naj bi ta razstava v svoji pripovedi izenačila napadalce in njihove žrtve v času druge svetovne vojne.

»Ne moremo in ne smemo dovoliti, da se kljukasti križ okupatorja enači z zvezdo, ki je bila simbol boja proti okupatorju. Prav tako se ne moremo strinjati, da se v projektu okupatorja in njegove pomagače tretira kot rešitelje in se zamolči njihova zločinska početja, partizansko vojsko pa prikaže kot barabe, ki so neusmiljeno pobijali nedolžne okupatorjeve krvnike. Tako početje omenjenih muzejskih ustanov gre še najbolj na roko avstrijskemu svobodnjaku Haiderju, ki še dan današnji terorizira Slovence, ki so ostali onkraj državne meje ...« (Krajnc 2002: 24).

Prav tako so v svojem pismu trdili, da projekt poskuša spremeniti in predrugačiti zgodovino na slovenskih tleh, in ga hkrati opredelili kot *»poskus, da bi domobranstvo oprali njihovih dejanj, ki jih je zagrešilo med vojno«* (Krajnc 2002: 24).

Ko se je razstava iz Slovenj Gradca 19. 2. 2003 preselila v Kranj, se je od tam oglasil tudi del pripadnikov gorenjske zveze borcev, s Tonetom Poljšakom v prvi vrsti. Slednji je namreč trdil, da je razstava s svojim enačenjem dveh totalitarizmov popolnoma v nasprotju z resnico. Kljukasti križ naj bi predstavljal simbol vojne, terorja, okupacije. Zvezda pa naj bi bila po njegovih besedah simbol osvoboditve. Svoje razmišljanje je Poljšak zaključil s trditvijo, da politična razsežnost te razstave pomeni samo slabitev slovenske manjšine na Koroškem in tudi slabitev slovenske države pri vstopu v Evropsko unijo (Poljšak v Ferlič 2003). Po njegovem prepričanju naj ta razstava ne bi pripomogla k izboljšanju odnosov med Slovenijo in Avstrijo, kot so to od vsega začetka projekta zatrjevali njeni avtorji. Prav tako je trdil, da je bil projekt zloraba namena mednarodne fundacije Phare, saj naj bi bila razstava po njegovem mnenju v nasprotju z nacionalnimi interesi slovenske države (Poljšak 2002).

K sodelovanju pri projektu je bilo po besedah Dežmana povabljenih kar nekaj stanovskih kolegov vse od Murske Sobote do Kopra, vendar so *»ob pritisku refleksno upognili hrbte in se skrili«* (Dežman v Trampuš 2005: 35). Kot argument, zakaj je do tega prišlo, je bila postavljena trditev, da razstava škoduje narodu. Na samem koncu te zgodbe naj bi prišlo celo tako daleč, da naj bi Marjeta Mikuž, tedanja direktorica Muzeja novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani, svojim kustosom sodelovanje celo prepovedala (ibid). Igor Guzelj, novinar revije Mag, pravi, da se je *»v strokovnih krogih vzpostavil nekakšen samocenzurni refleks, ki naj bi zgovorno potrdil, da preteklost še vedno drži ljudi za vrat in da strah, kaj bo, če ne bodo peli po starih notah, še naprej obvladuje njihovo ravnanje«* (Guzelj 2002: 57). Ali kakor je v svojem članku za Delo zapisala Alenka Puhar: *»Prav noben slovenski muzej ni hotel imeti opravka z zadevo; vsi so dosti srečnejši, če se lahko izognejo napadalnosti partizanskih štabov ...«* (Puhar 2002: 26).

To medijsko poročanje o razstavi bi lahko razumeli kot napihovanje negativnosti in škodljivosti razstave za slovenski narod. Kritike so bile ostre, morda celo nekoliko neverjetne. Še posebej Puharjeva, ki je izpostavila, da noben muzej v Sloveniji ni hotel na tak ali drugačen način sodelovati. Če je kak muzej res zavrnil sodelovanje, morda tudi iz čisto preprostega razloga, da ima v načrtu kak drug projekt, tega ne moremo posploševati in trditi, da so to storili vsi ostali slovenski muzeji. Tudi Dežman je v svojem pogovoru za Mladino ostro in kritično nastopil do svojih muzejskih kolegov. Vendar je lahko pri tem šlo pravzaprav za popolnoma isto stvar kot v primeru Puharjeve. So pa te zavrnitve tako avtorji

kot novinarji javnosti predstavili kot obliko cenzure razstave in s tem na nek način sami sprožili kasnejši val podobnih reakcij in kritik.

V obrambo Mikuževe v zvezi z (ne)sodelovanjem pri projektu se je postavil višji kustos iz Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, mag. Marko Štepec. Ta pravi, da do take ostre in stroge prepovedi sodelovanja sploh ni prišlo, saj se tega uradno sploh ne da narediti (Štepec 2007). Temu pritrjuje tudi Vanja Martinčič, kustos in vodja depoja v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani, ki pravi, da muzej *»kot državna ustanova drugim v državi ne more odreči pomoči pri zbiranju podatkov«* (Martinčič 2007). V objavljenih člankih je bilo možno zaznati, da je bil v muzeju dan tako imenovan veto na vse vrste sodelovanja, vendar temu ni bilo tako. Osnovno gradivo, ki so ga avtorji slovenskega dela projekta potrebovali, so lahko nemoteno dobili. Oziroma, če uporabim Štepčeve besede: *»Naši sodelavci so pri razstavi sodelovali tako, da so organizatorjem priskrbeli gradivo, ki ga naš muzej hrani«* (Štepec 2007).

Člani sveta Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, ko se je na sestanku diskutiralo o morebitnem sodelovanju pri razstavi, se seveda pri tem projektu niso hoteli javnosti pokazati kot cenzorji. Tako ostre cenzure, kot so jo prikazali mediji, po Štepčevih trditvah ni bilo. To bi bilo pravzaprav tudi krivično. Ali kakor pravi sam Štepec: *»Končno smo mi zgodovinarji, cenzurira pa ponavadi politika«* (Štepec 2007).

Muzej novejšje zgodovine je ponovno dvignil veliko prahu v letu 2005, ko so avtorji projekta želeli razstavo predstaviti tam, vendar so jih v muzeju zavrnil. V medijih se je ponovno pojavil diskurz o »cenzuri« (avtorji projekta so možnost kasnejše predstavitve projekta v tem muzeju razumeli kot obliko cenzure njihovega dela, kar je v nadaljevanju potrdil tudi Štepec). Štepec na to odgovarja, da razstave kot take niso popolnoma zavrnil, vendar zgolj preložili za določen čas, saj takrat v muzeju ni bilo prostora. Torej je bil razlog za zavrnitev projekta prostorska stiska. Ob tem Štepec poudarja, da muzej zavrne dosti projektov, vendar to običajno ne postane *»javni problem«*, če projekt sam in njegova vsebina nista tako zanimiva za javnost (Štepec 2007).

Kot že omenjeno, je projekt v okviru muzeja naletel tako na zavračanje kot odobravanje. Že avtorji, predvsem Košan, so trdili, da je treba stvari predstaviti tudi z drugega zornega kota, čemur se pridružuje tudi Štepec. Pozitivna plat projekta je, po Štepčevem mnenju v tem, da

lahko ljudje vidijo različne poglede na eno stvar. Kot pozitivno stvar projekta pa Štepec poudarja tudi možnost poglobljenega razmisleka. Funkcija razstave naj bi namreč bila ne samo golo predstavljanje podatkov in dejstev, ampak tudi odpiranje novih vprašanj. In to je *»ta razstava absolutno naredila. To je naredila izjemno dobro«* (Štepec 2007).

Marsikateri očitek razstavi niti ni bil politično obarvan, ampak čisto vsebinski v smislu, da je šlo zgolj za še eno panojsko razstavo. Štepčev očitek Dežmanu je bil, *»da je on fotografijam, ki so imele neko mitsko dimenzijo in so bile vedno uporabljene, samo zamenjal kontekst.«* Sam je prepričan, da bi bila razstavna zgodba veliko boljša in tudi za obiskovalce veliko bolj zanimiva, če bi avtorji poiskali fotografije, ki jih ni še nihče uporabil. Tako bi lahko namreč odprli povsem novo zgodbo in nov pogled na dogajanja, ne pa samo zamenjali predznake že obstoječim fotografijam, *»prej učinek heroja, zdaj učinek zločinca«* (Štepec 2007).

Štepec navaja še več kritičnih razmislekov o razstavi:

- ali je Slovenija kot država za geografsko območje razstave dobra in primerna za samo primerjavo Avstrijska Koroška – Slovenija (v slovenskem delu zgodbe je na nek način predstavljeno dogajanje po celotni državi, avstrijska stran pa se je posvetila zgolj območju Koroške);
- ali je možno govoriti o totalitarizmu, preden pride na oblast;
- ali je možno primerjati boj za Koroško s tem, kar je nacizem naredil na Koroškem.

Obenem pa sam odgovarja, da so ravno ti pomisleki tisto, kar je razstavo naredilo dobro in zanimivo, morda tudi drugačno od ostalih, ki so se ukvarjale s podobno tematiko (Štepec 2007).

Kot obliž na vsa naštetá dejstva, ki so pričala o poskusih preprečitve realizacije razstave, lahko podamo dejstvo, da je bila slednja zelo dobro obiskana tako na avstrijski kot na slovenski strani. Na obeh straneh meje si je razstavo ogledalo več deset tisoč obiskovalcev; skoraj razprodan katalog, ki je projekt spremljal, ter pohvale posameznikov pričajo o tem, da ves trud avtorjev ni bil zaman. Med takimi posamezniki Dežman v svojem intervjuju posebej izpostavlja predsednika avstrijskega parlamenta Andreasa Kohla, ki je razstavo v Ljubljani označil kot *»pogumno«* ter čestital vsem njenim avtorjem in sodelavcem (Dežman v Trampuš 2005).

Vsi poskusi preprečitve realizacije so se na samem koncu izjalovili. Razstavno pripoved si je bilo namreč mogoče ogledati tako na slovenskih kot tudi avstrijskih tleh, in sicer v razponu štirih let (prvo odprtje je bilo v Sloveniji leta 2002 in zadnja predstavitev prav tako v Sloveniji leta 2005). Na slovenskih tleh je bila razstava najprej postavljena v Slovenj Gradcu, 14. novembra 2002, kjer je bilo tudi premierno odprtje. Naslednje leto, 2003, je potovala najprej v Kranj, kjer si jo je bilo mogoče ogledati v februarju, samo odprtje je bilo 19. februarja. V tem letu so organizatorji svoje delo prvič predstavili tudi avstrijski publiki, in sicer v Beljaku od 20. oktobra in vse do konca tega meseca. Razstava je tudi v letu 2004 najprej ostala na avstrijskih tleh, in sicer v Celovcu, kjer so si jo lahko obiskovalci ogledali v januarju skupaj z drugim avstrijskim projektom pod naslovom Kultura miru. V aprilu 2004 je bila razstavna pripoved še predzadnjič postavljena v Mariboru na Pedagoški fakulteti, svojo zadnjo uprizoritev pa je projekt doživel v marcu 2005, in sicer v Narodnem muzeju v Ljubljani.

3. ZGODOVINA NA RAZSTAVI

Čas druge svetovne vojne, obdobje pred nastopom nacizma in komunizma, življenje ljudi, ki so preživeli nasilje obeh sistemov, in žrtve, ki jih je za seboj pustila vojna ter povojno nasilje, so predstavljali rdečo nit razstavne pripovedi slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev. V tem poglavju bom v strnjeni obliki predstavila zgodovinsko pripoved, ki je bila predstavljena na sami razstavi in v spremljajočem katalogu. Ta pripoved je po odprtju razstave postala ena ključnih točk kritik in očitkov razstave, ki jih bom predstavila v naslednjih poglavjih.

»Vprašanje, ali sta totalitarna sistema nacionalsocializma in komunizma primerljiva ni predmet tega projekta. Nam gre predvsem za to, da pokažemo razvoj in izoblikovanje dveh totalitarnih partijskih diktatur, zaradi katerih so ljudje obeh regij trpeli, in da ovrednotimo njune strukture in učinke.«
(Dežman et al. 2002: 12)

Razstava se je delila na dva »samostojna« sklopa, slovenski in avstrijski, ki sta sicer vsak po svoje predstavljala zgodovino in razvoj dogodkov, vendar je možno vzpostaviti določene vzporednice. Vsak posamezni sklop se je delil na sedem različnih delov, ki so bili posebej prikazani na samostojnih panojih. Slovenski del⁸ je izbiral zgodbe, ki so temeljile na prizadetosti slovenskega prostora zaradi totalitarnih intervencij nacionalsocializma in komunizma v slovenskem prostoru v kontekstu 2. svetovne vojne, okupacije, odpora in socialne revolucije. Na avstrijski strani⁹ pa so bile predstavljene teme iz evolucije NSDAP, totalitarne prilastitve oblasti, nasilja, vojnega vsakdana ter usodnih posledic vojne za ljudi. Avtorji so v tem delu želeli predvsem predstaviti in opozoriti na posledice nacionalsocialistične okupacijske politike v Sloveniji kot tudi na nasilje, ki so ga zagrešile partizanske enote med oboroženim osvobodilnim bojem na Koroškem s svojim usodnim epilogom maja 1945 (ugrabitvami, ki še dandanes veljajo za neraziskane in nepojasnjene). Koroška kultura spominjanja pa ponuja različne vidike kolektivnega spominjanja, ki sledijo prelomnicam koroške identitete.

⁸ Slovenska stran pripovedi je bila sestavljena iz naslednjih poglavij: jezik sovraštva (to poglavje so sestavljali naslednji deli: Zedinjena Slovenija, Zaostrovanje nasprotij, Jugoslavija, boji za severno mejo in koroški plebiscit), komunistična partija, okupacija, vojna in revolucija v Sloveniji, grozote vojne, vojna po vojni ter pozaba in spomin (Dežman et al. 2002).

⁹ Avstrijska stran je svojo pripoved prikazala skozi poglavja: jezik sovraštva, NSDAP, »Anšlus«, preganjanje, vojna in nasilje, vojna po vojni ter spominska kultura (Dežman et al. 2002)

Med obema pripovedima prihaja na določenih mestih sicer do posameznih razlik. Te so, kot zatrjuje Dežman, pogojene z različnimi tradicijami raziskav ter z »bremenom okolja«. Slovenija naj bi tako imela dobro proučeno vojaško delovanje partizanskega gibanja, ki je predstavljalo temelj mitologije sistema ohranjanja in razvijanja sporočil revolucije. Avstrijska stran pa ima po Dežmanovih besedah dobro predstavljeno pot Nacionalsocialistične delavske partije na oblat (Dežman v Trampuš 2005).

Vsaka stran zgodovinarjev je predstavila svojo različico zgodovinskih dogodkov, svojo plat zgodovine, in sicer brez metanja krivde drug na drugega. Ker sta bili pripovedi postavljeni kot zrcalna slika druga drugi, je mogoče med njima najti tako skupne točke kot posamezna razhajanja. V naslednjem delu diplomskega dela bom nekoliko obširneje predstavila obe plati zgodbe. Na začetku zgodovinsko pripoved slovenskih avtorjev in v drugem delu avstrijsko razstavno pripoved.

Poudariti moram, da sem podatke, ki jih bom predstavila v nadaljevanju, črpala iz razstavnega kataloga, saj se je veliko kasnejših kritik razstave nanašalo ravno za zgodovinska dejstva, ki so bila predstavljena v katalogu oziroma v razstavni zgodbi.

3.1 Zgodovinska pripoved, kot so jo »videli« avtorji razstave

Avtorji **slovenskega dela** so svojo pripoved pričeli z letom 1844, ko se je pojavilo skupno ime Slovenija za celotno ozemlje, kjer so prebivali Slovenci. Štiri leta kasneje, 1848, so Slovenci v obdobju narodnega prebujanja prvič javno predstavili svoj politični program, Zedinjena Slovenija. S tem programom so izrazili svojo zahtevo po ukinitvi deželnih meja, združitvi vsega slovenskega etničnega ozemlja v okviru monarhije v novo, avtonomno politično enoto, ki bi imela svoj deželni zbor, ter s slovenščino kot uradnim in učnim jezikom. Vendar tega programa do konca monarhije ni bilo mogoče dejansko uresničiti. Veliko vlogo pri delnem uresničevanju programa so imele posamezne prireditve, in sicer v okviru čitalnic (imenovanih »besede«), na taborih¹⁰ in v okviru novoustanovljenih nacionalnih društev (med njimi tudi društvo Sokol). Slovenskemu narodnemu gibanju so prvo pomembnejšo vlogo prinesle volitve v deželne zbore leta 1867.

¹⁰ Množični shodi v letih od 1869 do 1871 – takih taborov je bilo 18, med njimi trije tudi na Koroškem.

Že v času taborskega gibanja je bilo nakazano nasprotovanje med Slovenci in Nemci. V sedemdesetih letih 19. stoletja se je poleg nemškega političnega pritiska začel vrstiti še gospodarski. Začelo se je ponemčevanje, v katerem sta vodilno vlogo igrala šolski sistem in nemško uradništvo, ki je bilo na uradih v slovenskih deželah namerno postavljeno. Proti koncu 19. stoletja, v času vzpona nemškega nacionalizma in politike »Drag nach Osten«, se je položaj slovenskega jezika vse bolj slabšal. Isto se je dogajalo tudi v odnosu med obema narodoma na tem prostoru. Nestrpnost med Slovenci in Nemci je prvi vrhunec doživela v septembru 1908, ko je bil na Ptujju občni zbor Društva sv. Cirila in Metoda, o najvišji stopnji sovraštva med narodoma pa lahko govorimo po koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske ter ustanovitvi novih držav; tudi jugoslovanske in avstrijske (od 29. 10. 1918 do 20.10.1920). V tem času je prišlo tudi do oboroženih spopadov za slovensko severno mejo (avstrijsko južno mejo). Spopadi so trajali do 2. 6. 1919, sprva uspešno za avstrijsko stran, nato pa je jugoslovanska vojska v maju in juniju 1919 zasedla vse ozemlje južne Koroške s Celovško kotlino in Celovcem vred. Medtem so v Parizu na mirovni konferenci odločili, da se na območju južne Koroške izvede plebiscit, ki se je 10. 10. 1920 končal neuspešno za jugoslovansko stran.¹¹

Prva Jugoslavija je bila monarhija pod dinastijo Karadorđevićev, z omejeno demokracijo, ki jo je kralj Aleksander z uvedbo diktature, 1929 pa za tri leta povsem odpravil. Kot centralizirana država je bila sprva razdeljena na oblasti in kasneje na banovine. V državi je bila značilna velika raznolikost v narodni in verski pripadnosti, v običajih, navadah in gospodarski razvitosti. Zaradi teh raznolikosti in neurejene severne meje z Avstrijo in zahodne z Italijo (slednja je dobila tretjino slovenskega ozemlja) so jo ves čas pretresale krize in notranji spopadi. Čeprav je težila k narodnemu poenotenju, s tako državo večina njenih državljanov ni bila zadovoljna.

Leta 1919 je v Beogradu, pod prvotnim imenom Socialistična delavska partija, nastala Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), ki si je kot glavni cilj zadala izpeljati boljševistično revolucijo in uvedbo diktature proletariata. Kmalu po volitvah naslednje leto je bila v Jugoslaviji prepovedana vsaka komunistična propaganda in razpuščene vse komunistične organizacije. Tako se je delovanje KP ter Zveze komunistične mladine do leta 1941

¹¹ Več podrobnosti o plebiscitu oktobra 1920 bom predstavila v avstrijskem delu pripovedi.

nadaljevalo v ilegali. Nov in svež zagon za partijo je predstavljal prodor novega vodstva, z Josipom Brozom Titom na čelu, leta 1939.

Dve leti pred tem (1937) je bila ustanovljena Komunistična partija Slovenije (KPS), ki se je zavzemala predvsem za program socialne revolucije in program Zedinjene Slovenije. KPS je, po prepričanju Dežmana, predvsem izkoriščala stanje, ko so zaradi nerazvitosti, gospodarske stiske ter neizvajanja socialne zakonodaje številni ljudje živeli v stiski, režim pa je vse pogostejše stavke in javne proteste zatrl s silo. Partija je bila vplivna v sindikatih, stavkah, delavskih kulturnih društvih in Društvu prijateljev SZ. V začetku druge svetovne vojne je bila KPS zgolj obrobna, centralizirano vodena, njeno delovanje pa je bilo mogoče zgolj v ilegali.

Zasedala je vodilne položaje v partizanskem gibanju in jugoslovanski družbi. Monopol je ohranjala z represivnim aparatom, ki so ga zaznamovale politične vojske, policija, vplivanje na zakonodajo, sodno in izvršilno oblast, nenazadnje tudi s spremembo lastninskih razmerij. Partija naj bi, kot je prepričan Dežman, delovala kot politična religija, ki je svoj sistem uveljavila s kultom vodje (človeškega boga), novim prazničnim letom in obredjem (revolucionarna izročila, štafeta mladosti, množični iniciacijski obredi). Med značilnosti partije lahko prištejemo še delitev družbe na »Naše« in »Vaše»,¹² sistem pa je temeljil na ukrepih revolucionarnega terorja zoper resnične in namišljene nasprotnike (slednje so iskali v zgoraj omenjenih vrstah).¹³

Po okupaciji Jugoslavije aprila 1941, še bolj pa po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo junija 1941, je partija v boj poslala vse svoje članstvo. Tako je v bojih tega leta sodelovalo okoli 2.000 slovenskih partizanov, izmed teh jih je bilo štiri desetine komunistično organiziranih. Navkljub žrtvam, ki so se štele v tisočih, se je število članov KPS do konca vojne podeseterilo. V Zvezo komunistične mladine je bilo tako od leta 1950 do leta 1977 vključenih skoraj 124.000 članov, izključenih oziroma izstopilo jih je okoli 68.000.

¹² Med te Vaše je prištevala protikomuniste, mobilizirance v nemško vojsko, sorodnike ljudi, ki so jih usmrtili partizani, in politične emigrante. V to skupino so spadali tudi ljudje posameznih nacionalnih pripadnosti (predvsem nemška in italijanska manjšina), verske in politične opredelitve (duhovniki, verniki, zagovorniki demokratičnih strank), kulturnega in življenjskega sloga (Dežman et al. 2002).

¹³ V ta teror so vključevali tako sodne kot izvensodne ukrepe: usmrtitve, fizične napade in propagandno vojno, preseljevanje, izganjanja, prepoved delovanja, zaplembe premoženja, prisilno delo, zapore, ... , omejene so bile številne temeljne pravice, kot so volilna pravica, pravico do šolanja, napredovanja, potovanja ter javnega nastopanja (Dežman et al. 2002).

Ko se je Avstrija marca 1938 priključila nemškemu rajhu, je postalo jasno, da bo tudi Jugoslavija postala žrtev nacistične agresivne politike, čeprav je Nemčija do nje nekaj časa vodila prijateljsko politiko. Ta se je radikalno spremenila leta 1941. Jugoslovanska vlada je 25. 3. 1941 pod pritiskom podpisala pristop k trojnemu paktu, vendar so bile že tri dni po podpisu tega pakta po vsej državi, tudi na območju tedanje Dravske banovine, večine današnje Slovenije, množične demonstracije.

Državni udar in zamenjavo vlade je izvedla skupina prozahodno usmerjenih oficirjev, ki pristopa k trojnemu paktu prav tako ni preklicala. Tako so nacisti presodili, da bi lahko bila Jugoslavija nezanesljiva partnerica in so jo z zavezniki, brez vojne napovedi, 6. 4. 1941 napadli. Vojna je trajala 11 dni, od tega 6 dni v Sloveniji. Kljub uporju je bila jugoslovanska vojska poražena in Slovenija je bila kmalu zasedena, prilastile pa so si jo Nemčija¹⁴, Italija in Madžarska. Nemški okupator si je izbral najbolj radikalne metode za ponemčenje slovenskega naroda in najkrajši čas za njegovo realizacijo. Ta cilj so si prizadevali doseči z izgonom tretjine slovenskega prebivalstva, načrtno kolonizacijo nemških doseljencev in ponemčenjem vsega preostalega slovenskega prebivalstva. Proces je danes najbolj znan pod sloganom nemškega okupatorja »*Napravite mi to deželo zopet nemško*« (Dežman et al. 2002: 39). Načrta jim v celotnem obsegu zaradi gospodarskih razlogov in partizanskega upora ni uspelo uresničiti. Kljub temu je bilo iz Slovenije izgnanih več kot 79.000 ljudi (okoli 830 jih je v izgnanstvu umrlo), premoženje le-teh pa zaplenjeno.

Okupacija Slovenije je povzročila propad predvojnega oblastnega aparata in razpad tradicionalnih slovenskih političnih strank. Med njihovimi ostanki je vladala velika neenotnost pogledov na nadaljnjo usodo slovenskega naroda. KPS je tako konec aprila 1941 organizirala Osvobodilno fronto (OF), v katero je združila levo usmerjene politične skupine in kulturnike. Postala je nacionalno odporiško gibanje, ki se je razširilo po vsem slovenskem etničnem ozemlju in je vključevala večino družbenih slojev. Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo, 22. 6. 1941, so se komunisti večinoma umaknili v gozdove in skupaj z drugimi rodoljubi osnovali prve partizanske čete. Te so od diverzij¹⁵ kmalu prešle na oborožene napade na okupatorja na večjem delu slovenskega ozemlja.

¹⁴ Ozemlje, ki si ga je prilastil nemški okupator, je zavzemalo Gorenjsko, Štajersko, Mežiško dolino z Dravogradom kot del nekdanje Koroške ter pas Dolenjske južno od Save in del SZ Prekmurja.

¹⁵ *Diverzija*: vojaška uničevalna akcija na sovražnikovem ozemlju; samostojna vojaška akcija, ki ima namen odvrti sovražnikovo pozornost od glavnega bojišča (SSKJ).

Slovenske partizanske sile so predstavljale sestavni del jugoslovanske partizanske enote. Delovale so relativno samostojno, s slovenskim poveljevalnim jezikom in z večinoma slovenskim poveljniškim kadrom. Njena pomembna značilnosti je bil tudi gverilski način boja (napadalnost, stalno premikanje enot, izraba noči ter presenečenja), s katerim so se uspešno borili proti okupatorju. Po ocenah naj bi bilo v partizanski vojski okoli 100.000 borcev. Slednja je konec vojne štela več kot 35.000 borcev, cena vojne v žrtvah pa se je gibala okoli 20.000 partizanov (Dežman et al. 2002).

Zaradi stanja, v katerem se je Slovenija znašla, so se v osvobodilnem gibanju začeli vse bolj izražati revolucionarni elementi, in sicer v naslednjih točkah: vodilna vloga KPS in njena vsesplošna prisotnost v partizanskih enotah in organih osvobodilnega gibanja, številčna krepitev KPS s sprejemanjem novih članov na osnovi zaslug v boju proti okupatorju, propagandni aparat v rokah KPS, tiskanje in širjenje literature KPS in SKOJ,¹⁶ delovanje osrednje šole in številnih tečajev za aktiviste KPS in SKOJ, organi represije v rokah KPS, neizprosen boj proti tistim, ki so KPS nasprotovali, njeni vodilni vlogi v odboru in njenim revolucionarnim težnjam ter številna zunanja znamenja (rdeča peterokraka zvezda, srp in kladivo na pokrivalih, zastavah in praporih, našitkih, petje revolucionarnih pesmi, obeleževanje obletnic ruske oktobrske revolucije, ogovarjanje s »ti« in »tovariš«).

V zaključnih bojih druge svetovne vojne (na slovenskem ozemlju so trajali do 15. 5. 1945) je jugoslovanska armada, katere del so bile tudi slovenske partizanske enote, zasedla južno Koroško do takratne slovenske etnične meje. S tem dejanjem in z zasedbo večine Primorske, vključno s Trstom in Gorico, je bila za dva tedna uresničena ideja Zedinjene Slovenije iz leta 1848. S partizanskimi enotami so iz gozdov prišle tudi politične strukture slovenskega osvobodilnega gibanja in začele delovati javno. OZNA,¹⁷ enote Narodne obrambe ter nekatere partizanske enote so začele z aretacijami oseb, ki so jih sumili sodelovanja z nacističnim režimom, še posebej pri izgonu Slovencev v letu 1942.

Cena vojne na slovenskem ozemlju je bila visoka. Materialna škoda je bila ocenjena na 1.075 milijarde dolarjev. Uničenih je bilo 24.136 stanovanjskih in javnih poslopij ali skoraj desetina vseh, 217 naselij je bilo nad 90% uničenih. Od 1.380 kilometrov tekočih prog je bilo povsem uničenih 230 kilometrov. V bombardiranjih zahodnih zaveznikov je bil najbolj prizadet

¹⁶ SKOJ ali tudi Zveza komunistične mladine.

¹⁷ OZNA: kratica med narodnoosvobodilnim bojem in prva po letu 1945 – Oddelek za zaščito ljudstva (SSKJ).

Maribor z okoli 500 smrtnimi žrtvami ter 3.450 uničenimi stanovanji. Številne vasi so bile uničene v kasnejših maščevalnih akcijah (Dežman et al. 2002).

V gestapovskih zaporih na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem je bilo zaprtih več kot 25.000 oseb, velika večina je bila političnih zapornikov. Kot trdi Dežman, je gestapo priznanja zapornikov izsiljeval z grobim mučenjem, zlomljene ljudi pa so skušali pridobiti za svoje agente. Več kot tretjina zapornikov je bila poslana v koncentracijska taborišča, čez 3.000 so jih postrelili oziroma obesili kot talce,¹⁸ na tisoče pa jih je bilo poslanih v delovna, ujetniška in koncentracijska taborišča¹⁹ ter mobiliziranih. Okupatorjeve in njegove sodelovalne enote so v svojih maščevalnih akcijah po partizanskih napadih in v ofenzivah proti partizanom poleg talcev pobile tisoče civilistov (Dežman et al. 2002).

Nasilje ni prihajalo zgolj s strani okupatorja. Tudi partizansko nasilje je z izredno ostrino nastopalo proti svojim rojakom. Kaznovali so vsako sodelovanje z okupatorjem kot nasprotovanje komunistični revoluciji. Pravne podlage so bile ohlapne, smrtne kazni pa so bile izrečene brez spoštovanja pravil in postopkov (brez zaslišanj, dokaznega in sodnega postopka). Pravica do usmrtitve je segla do najnižjih vojaških in političnih vodstev. Žrtve so predstavljali tako dejanski in namišljeni sodelavci okupatorja kot razredni sovražniki, dezertjerji in drugi. Dogajalo se je, da so z možem usmrtili tudi ženo, večkrat so pobili cele družine. V mnogih primerih so že same partizanske oblasti ugotavljale neupravičenost usmrtitev, vendar so le redko katero žrtev rehabilitirali, kazenskih ali disciplinskih ukrepov proti storilcem pa ni bilo. Po vojni so usmrčenim zaplenili njihovo premoženje. Med slovenskim prebivalstvom je bilo zaradi vojne in revolucije žrtev okoli pet odstotkov prebivalstva. Zaradi partizanskega nasilja je bilo pobitih več kot 20.000 ljudi. Ob koncu vojne ali po njej je smrt doletela na slovenskih tleh več deset tisoč pripadnikov okupatorskih sil in pripadnikov kvizlinških enot drugih jugoslovanskih narodov. Vojna je prav tako za seboj pustila več deset tisoč invalidov, vdov in sirot (Dežman et al 2002).

¹⁸ Med zaporniki gestapovskih zaporov na Gorenjskem in Štajerskem so jih okoli 7% ustrelili oziroma obesili kot talce. Talce so streljali zaradi partizanskih napadov na okupacijske sile in slovenske sodelavce okupatorja ter partizanskih diverzantskih akcij. Običajno so usmrtili pet do deset talcev za eno svojo žrtev, večkrat pa so bile množične usmrtitve (Dežman et al. 2002).

¹⁹ V nacistična koncentracijska taborišča je bilo pripeljanih več kot 20.000 Slovencev, tri desetine jih je bilo umorjenih. Slovenci so doživeli uničevalna taborišča in medicinske poskuse. Največ jih je bilo v Dachau (več kot 7.000, umorjenih 1.400), Mauthausnu (več kot 4.150, okoli 1.500 umorjenih) ter Auschwitz-Birkenau (več kot 2.300 in od tega okoli 1.330 umorjenih) (Dežman et al 2002).

Ob navedenih podatkih glede števila žrtev je potrebno poudariti, da dejansko število žrtev na obeh straneh še danes ni popolnoma znano. Zgodovinarji in raziskovalci namreč vedno znova odkrijejo nova grobišča, najdejo nove podatke, ki zgodovino znova in znova spreminjajo.

Poleg pobijanja je komunistična oblast za utrditev svojega monopola na oblasti uporabila še druge revolucionarno-nasilne ukrepe. Svojo politično opozicijo je onemogočila z volilnimi goljufijami, prepovedjo delovanja in političnimi sodnimi procesi. Realne in potencialne nazorske in ideološke nasprotnike so, če niso pobegnili oziroma se sami izselili, preseljevali. Tako število slovenskih emigrantov ocenjujejo na 20-25 tisoč. Vojaška sodišča, sodišča narodne časti in druga sodišča so obsojala ljudi na zaporne kazni, prisilno delo, zaplembo premoženja ter izgubo volilne pravice.

Komunistična partija je svoj monopol poleg zgoraj navedenega poskušala ohraniti tudi s sistemom tako imenovanega negovanja in ohranjanja revolucionarnih izročil. Tako sta v imenu »*bratstva, edinstva in enakosti*« nastopala nestrpna militarizacija in kastno razlikovanje tako mrtvih kot živih. Partijsko »*bogostvariteljstvo*« (Dežman et al. 2002: 97) je svet mrtvih razdelilo na partijska nebesa in partijski pekel. Prvim je bil posvečen partijski kult mrtvih, grobove drugih so izbrisali. Tako kot mrtve so kastno razdelili tudi žive. Preživeli na partizanski strani in njihovi svojci ter svojci slavljenih padlih so dobili priznanja in rente. Preživeli partizanski nasprotniki, njihovi svojci in svojci zaničevanih mrtvih so bili obsojeni na molk, zaničevanje in brezpravje. Tudi ob koncu vojne vsi ljudje niso mogli zaužiti enakih pravic, enakega življenja v miru in svobodi.

Če je slovenska stran zgodovinarjev svojo pripoved pričela že v sredini 19. stoletja in jo predstavila za skorajda celotno Slovenijo, se je avstrijska stran osredotočila zgolj na območje avstrijske Koroške, in sicer od 20. stoletja dalje.

Avstrijska projekta ekipa je svojo pripoved začela s tako imenovanim Abwerhkampf (obrambni boj) v letih 1918-1920. Obramba pred sovražniki je bila na območju Koroške pripravljena v vojaškem, duhovnem in propagandnem pogledu. Boj za Koroško je podžigal nacionalizem, uvajal radikalizacijo jezika ter »*ustvarjal stereotipne podobe o sovražnikih*« (Dežman et al. 2002: 107). Zmaga pri koroškem plebiscitu ter mit o skupni usodi vseh Nemcev pa sta po letu 1920 ponovno postala dobrodošli svetovnonazorski izhodišči.

Koroški plebiscit 10. 10. 1920 je imel za slovenski narod ter jugoslovansko ozemlje usodne posledice. Izid plebiscita je bil sledeč: 59,04% ljudi (22.025 ljudi) je glasovalo za Avstrijo, za državo SHS pa 40,96% ljudi (15.279 oseb). Okoli 10.000 slovensko govorečih Korošcev, kasneje imenovanih Vindišarji, se je odločilo za Avstrijo. Pri odločitvah »za« oziroma »proti« so bili najpogostejše odločilni bolj socialni, gospodarski in kulturni razlogi kot pa nacionalni. Prva avstrijska republika je jasno odločitev ljudstva za Avstrijo kasneje nagradila s ponemčenjem celotnega prebivalstva.

V novi državi se je začel gojiti nimb²⁰ nemške obmejne dežele, ki so ga posredovale in ohranjale nemškonacionalne organizacije in društva. Ideologija le-teh je bila blizu nekaterim ideološkim značilnostim nacionalsocialističnega gibanja oziroma se je z njim ujemala. Nacionalsocialistična propaganda je v svojem negativnem smislu najbolj izrazito izražala protislovensko borbeno in sovražno ideologijo. V protislovenski politiki Nacionalne socialistične nemške delavske stranke (NSDAP) se je torej razodevala naslednja doslednost: verbalno agresivni nacionalizem, izključevanje in odiranje v brezpravnost, deportacija in uničenje.

Vzpon NSDAP v množično organizacijo je sledil takratnim dogodkom v prvi avstrijski republiki. Brezposelnost in zadolženost sta bili odločilna vzroka, zakaj je ta stranka vedno bolj pridobivala na članstvu (slednjega je imela stranka v malomeščanskem, srednjem in kmečkem sloju prebivalstva) in njenih volivcih. Če je NSDAP leta 1928 še životarila na samem robu političnega dogajanja, ji je štiri leta kasneje (1932) uspelo na občinskih volitvah pridobiti 346 mandatov. Breže so postale prvo koroško mesto z nacionalsocialističnim županom, aprila istega leta pa jim je sledil še Spittal ob Dravi. Vodstvo koroškega nacionalsocializma (rjava elita) je s svojim agitacijskim delom pomembno vplivalo na delovanje stranke. Ker so člani te elite prihajali pretežno iz nemškonacionalnega liberalnega okolja in so imeli dobre izkušnje, pridobljene v svetovni vojni ter obrambnih bojih, so postali glavni člen nemškonacionalnega bojnega gibanja. Kot značilni potezi propagandnega stila stranke NSDAP lahko označimo tako imenovane kazenske ekspedicije²¹ ter napadanje komunistov in socialdemokratov.

²⁰ *Nimb*: svetniški sij, gloriola (SSKJ).

²¹ *Kazenska ekspedicija*: vojaška akcija, s katero hoče napadalec s strahovanjem odvrniti prebivalstvo od sovražnih dejanj ali se maščevati (SSKJ).

Tudi v času prepovedi delovanja stranke NSDAP je propaganda ostala glavno težišče njenega razvoja. Nobeni ukrepi vlade v smeri prepovedi delovanja in njihovo oviranje agitacije niso bili dovolj močni, da bi lahko popolnoma prekinili delo stranke.

Prehod v novo leto 1933/1934 je bil na Koroškem zaznamovan z valom nasilja. Vrstila so se sabotažna dejanja proti javnim ustanovam in napadi na nasprotnike stranke. Strategija terorja je zahtevala brezkompromisen boj, ki je imela za svoj cilj padec Dollfußove vlade in osvoboditev Avstrije. Julijski puč, ki je bil izpeljan z veliko brutalnostjo, pa je vodil v streznitev razmerij. Na Koroškem je med boji in spopadi izgubilo življenje 97 ljudi, po spodletelem poskusu tega državnega udara pa so zaprli preko 3.000 ljudi. Nacionalsocialisti, ki so takrat pobegnili v Jugoslavijo, so kasneje prišli v sprejemna taborišča, ki so bila postavljena že pred velikim pučem.

Pot za prevzem oblasti ob koncu tridesetih let prejšnjega stoletja je bila več kot pripravljena. Na Koroškem je bil prevzem izpeljan z veliko natančnostjo. Dne 11. 4. 1938 so že opoldne plapolale nacionalsocialistične zastave, patroljirali so uniformirani pripadniki SS. Prihod na oblast je bil izpeljan kot psevdorevolucionarni prevzem oblasti od spodaj, kot navidez legalni prihod na oblast od zgoraj in kot intervencija od spodaj. V deželi je vladalo neko omamno razpoloženje, ki je pozdravljalo Hitlerja.²² Nacionalsocializem je odstranil vse, kar je bilo avstrijskega. Deželi je vzel njeno ime in prebivalcem njegovo zgodovinsko identiteto. »*V nekaj urah je bila umetno ustvarjena, trhla, razpadajoča državna tvorba preteklost*« (Dežman et al. 2002: 141).

Dejanski prevzem oblasti je bil izpeljan v nekaj urah. To je ustvarilo vedno znova ponavljajoči mit o Koroški kot prvem gau. Že pred letom 1938 začeta in kasneje vedno znova izvajana infiltracija²³ in spodkopavanje državnega aparata, gospodarstva, policije in vojske z nacionalsocialisti ter njihovimi privrženci sta sedaj dobila svojo legitimacijo.

Medtem ko se je na Koroškem širila histerija ob anšlusu, so se morali nasprotniki režima soočati z odstavitvami, aretacijami in represalijami. Preobrat leta 1938 je sedaj dal prosto pot

²² Propagirani kult fűhrerja je segal do meja verskega čašćenja. K temu so veliko prispevala zelo realna hrepenenja in razočaranja ljudi. Propaganda je nagovarjala in zlorabljala z verskimi čustvi prevzeto miselnost preprostega ljudstva. Hitlerja so povzdignili na prestol boga. Njegova slika je igrala podobno vlogo kot verske podobice (Dežman et al. 2002)

²³ *Infiltracija*: pošiljanje enot v sovražnikovo zaledje zaradi obveščanja in diverzantskih akcij (SSKJ).

maščevalnim željam. V koncentracijskih taboriščih izvajani zaščitni pripor je dobil osrednjo vlogo v zatiranju opozicijskih vzgibov in postal legalen način ukrepanja proti političnim nasprotnikom. Prvi kraj, namenjen mučenju in uničenju, je postal Dachau. Nekateri uradniki, ki so se bali za svoje življenje, so pred aretacijo ali odvedbo v taborišče raje storili samomor.

Z anšlusom dejansko izvedeni prevzem oblasti naj bi bil legitimiran s soglasjem prebivalstva. Za to naj bi služil referendum 10. 4. 1938. Hitlerjevi namestniki so uprizorili ljudsko glasovanje kot veličasten misterij, temu pa je pripomoglo takrat poenoteno časopisje. Nemška mejna dežela Koroška naj bi na referendumu glasovala »*najspoštljivejše*« (Dežman et al. 2002: 155): od 243.085 veljavnih glasov se jih je 242. 673 (99,83%) izreklo z »da« in zgolj 412 (0,17%) z »ne«. Tisk je kasneje objavil 115 fñhrerjevih občin, ki naj bi 100% glasovale »za«, vendar so morali podatek zaradi hlinjenja posamezne volilne udeležbe kasneje popraviti na 105 občin. Na javnih zborovanjih in praznovanjih v čast rezultatu referenduma in ob odkritju plebiscitnih spominskih obeležij so slavnostni govorniki vedno znova poudarjali vsenemško misel ter hvalili nemškonacionalno samoumevanje Koroške.

Propagandno izkoriščanje krščanskih in patriotskih prvin vere je bilo še posebej priročno za manipuliranje vedenja množic. Najvišja cilja propagande sta bila mobiliziranje in oblikovanje navdušene, pokorne, na raso ponosne in za vojskovanje pripravljene narodne skupnosti. Zastráevanje in kaznovanje so bistveno dopolnjevale reklame, prepričevanje, vabljenje in zapeljevanje.

NSDAP je na Koroškem 10. oktober povzdignila v mit, ki naj bi ustvarjal identiteto. Ideologija obrambnega boja ter vsakoletno praznovanje 10. oktobra sta postala sestavni del nacionalsocialistične propagande in politike. Obrambni boj je nacionalsocializem na novo interpretiral v jasno zgodovinsko opredelitev za Veliko Nemčijo in ga uporabil kot opravičilo za strategijo germanizacije na Koroškem in v Sloveniji.

Kot pomemben del germanizacije slovenskega ozemlja bi lahko opredelili zakonsko zvezo, ki je bila v nacionalsocialistični ideologiji osrednjega pomena, še posebej v smislu aktivne demografske politike. Vsak zakon naj bi namreč služil spočetju čim večjega števila potomcev. V ta namen so zdrave, po rasnih vidikih izbrane pare podprli z velikodušnim posojilom za zakonski stan in davčnimi ugodnostmi, medtem ko so zoper »*nevšečne*« (Dežman et al. 2002: 161) zakonske zveze nastopali s strogo zakonodajo. Materinski dan je postal sestavni del

nacionalsocialističnega koledarja praznikov. »*Rajhovskonemške*«, katerih otroci so veljali za arijsko in dedno zdrave, so prejele častni križ,²⁴ ki ga je podeljevala NSDAP.

Posebno poglavje v avstrijskem delu pripovedi predstavlja judovsko vprašanje. Čeprav je bila judovska skupnost na Koroškem zelo majhna; leta 1934 je bilo na Koroškem zgolj 0,06% Judov, se je antisemitsko mišljenje ugneznilo v veliki večini meščanskega in kmečkega prebivalstva in je predstavljalo del mentalitete in kulture v deželi. Tako nacionalsocializmu ni bilo potrebno najti novih predsodkov, ampak so lahko zgolj strnili stare. Po anšlusu nacionalsocializem ni samo pospeševal preganjanja Judov na vse možne načine. Kmalu so zanje začeli veljati izredni diskriminirajoči zakoni. Protijudovski ukrepi so bili v začetku obsegali simbolna zapostavljanja, niso smeli obiskovati javnih kopališč in parkov. Postopno so judovsko versko skupnost na Koroškem, ki je štela 269 oseb, izrinili iz javnega in službenega življenja. Jude so odpuščali iz javnih služb, judovskim zdravnikom in pravnikom so prepovedali članstvo v stanovskih združenjih. Formalna uvedba obeh nürnberških rasnih zakonov v Avstriji maja 1938 pa je opravičila mnogo uredb, ki so krepile ropanja judovskega premoženja.

Nasilja in diskriminacije s strani nemškega okupatorja niso bili deležni samo Judje. Kmalu se je sovraštvo nad drugačnimi pokazalo tudi na območju Jugoslavije. Po močni propagandistični kampanji, ki so jo uprizarjali s pomočjo stereotipnih očitkov zaradi domnevnih izgrede proti nemški narodni skupnosti v Jugoslaviji, je nemška vojska brez vojne napovedi 6. aprila 1941 napadla Jugoslavijo. Hitler je ukazal, naj Jugoslavijo kot »*dejavnik negotovosti*« (Dežman et al. 2002: 169) vojaško in kot državno tvorbo razbijejo. Štajerska in Koroška sta bili zbirališči in izhodišči za vojaške operacije 2. nemške armade. Sedmega in 8. aprila je slednja brez omembe vrednega odpora jugoslovanske armade vkorakala v Spodnjo Štajersko in Gorenjsko. Sredi aprila tega leta je »*Slovenija izginila z zemljevidov*«, saj so si jo med seboj razdelile Nemčija (Spodnjo Štajersko, Gorenjsko in Mežiško dolino), Italija (Ljubljansko provinco) ter Madžarska (Prekmurje). Te dežele so bile sedaj dodeljene civilni upravi sosednjih državnih namestnikov in gauleiterjev.²⁵

²⁴ Obstajali so trije materinski križi: bronastega je dobila mati za 4-6 otrok, srebrnega za 6-8 otrok ter zlatega za 8 otrok ali več. (Dežman et al. 2002)

²⁵ *Gauleiter* (tudi *gavljater*): pokrajinski vodja nacistične stranke (SSKJ).

Partijski uradi in SS so v Sloveniji z veliko vnemo sprožili neusmiljen postopek preganjanja in množičnih umorov. Od vsega začetka so bili germanizacija, teror in nasilno pridobivanje delovnih moči med seboj ozko povezani. Na napade in umore, ki so jih povzročili partizani, je okupator odgovarjal z množičnim streljanjem talcev.

Delež Avstrijcev, predvsem Korošcev, v nacionalsocialističnem zatiralskem režimu v Sloveniji je bil izredno visok. V nemškem vojaškem, gestapovskem, upravnem in gospodarskem aparatu so bili Avstrijci na vodilnih položajih. Njihova strahovlada odseva iz obtožb, s katerimi so se morali soočiti obtoženci pred vojaškim sodiščem v Ljubljani leta 1947: ponemčevanje, zaplembe premoženja, prisilno rekrutiranje, prisilno delo, deportacije, nagla sodišča, streljanje talcev, pregoni oziroma izgoni prebivalstva v druge dežele.

Načrte za pregon koroških Slovencev so izdelali na Koroškem; neposredna direktiva za izvedbo pa je prišla iz Berlina. Krajevni nacionalsocialistični veljaki so pokazali posebno vnemo pri denunciranju²⁶ »nacionalnih Slovencev« (Dežman et al. 2002: 177) in pri sestavljanju seznamov oseb, ki naj bi jih pregnali. Pri tem so poleg nacionalno političnih razlogov pomembne tudi premoženjske razmere prizadetih. Dne 14. in 15. 4. 1942 so motorizirane enote 171. rezervnega policijskega bataljona ter oborožene sile SS spravile 221 slovenskih kmečkih družin v zbirno taborišče Žrelec. Od teh so končno pregnali 917 oseb v ta namen pripravljena taborišča, Volksdeutsche Mittelstelle v Nemčiji. Konec leta 1942 je gauleiter Rainer izrazil željo po ostrih ukrepih in dokončni rešitvi »slovenskega problema«. Pregon koroških slovenskih družin leta 1942 je bil odločilen razlog, da se je precejšen del koroških Slovencev odločil za podporo partizanskemu oboroženemu odporu.

Podružnica koncentracijskega taborišča Mauthausen in vzgojna delovna taborišča so služila grobemu izkoriščanju delovne sile. Prestopke zoper delovno disciplino v vojnem gospodarstvu je gestapo kaznoval z napotitvijo v vzgojno delovno taborišče, ki je v večini primerov predstavljajo prehodne postaje na poti v koncentracijsko taborišče. Trdo delo in zaporni pogoji naj bi povzročili splošen zastraševalni učinek. Nesposobnost za delo je pomenila vrnitev v Mauthausen ter s tem zanesljivo smrt.

²⁶ *Denuncirati*: sporočiti nadrejenim o dejanju kake osebe z namenom škodovati ji; ovaditi, prijaviti (SSKJ).

V Sloveniji in na Koroškem je v času med letom 1941 in 1945 potekal krvav odporniški boj proti režimu, ki ga je izvajal nacionalsocializem. Osvobodilna fronta za slovensko Koroško je poleg uničenja takratne vladavine razglašala socialrevolucionarne cilje ter ozemeljske zahteve glede delov dvojezične Koroške. Njena strategija je bila povzročitev materialne škode nacionalsocialističnemu aparatu in nemškemu vojnemu gospodarstvu ter slabitev bojne morale nemških vojakov in nacionalsocialističnih lokalnih veljakov.

Po posameznih virih naj bi boj odporniškega gibanja na Koroškem zahteval 1.080 mrtvih, 710 ranjenih ter 317 ujetih oziroma pogrešanih aktivistov na strani partizanov (Dežman et al. 2002)

V zadnjih letih vojne je vsa področja vsakdanjika obvladovala totalna mobilizacija za popolno izkoriščenje zadnjih moči. S temi zadnjimi močmi je skušal režim podaljšati vojno, čeprav je bila slednja že skoraj izgubljena. Primanjkovati je začelo vseh nujno potrebnih živil in ostalih uporabnih dobrin. Poleg razpadajoče infrastrukture je bilo tudi samo razpoloženje prebivalstva na dnu, ki se je vedno bolj zatekalo v vdanost v usodo in v zanikanje realnosti.

Bilanca žrtev na Koroškem je več kot iztreznjujoča: 88.000 Korošcev je bilo vpoklicanih v nemško vojsko, 19.000 jih je padlo v bojih ali so bili razglašeni za pogrešane, v koncentracijskih taboriščih je umrlo 50 Judov, 200 Sintov in Romov je bilo deportiranih, najmanj 1.500 ljudi je bilo žrtev evtanazije, 1.200 je bilo civilnih žrtev v zračnih napadih (samo v Celovcu 526 in v Beljaku 272), odporniško gibanje proti režimu je zahtevalo 1.080 mrtvih, okrog 1.000 koroških Slovencev pa je bilo nasilno izseljenih (Dežman et al. 2002).

Maj 1945 in dogajanja tistega časa na Koroškem spadajo vse do danes v eno najbolj brizantnejših²⁷ in spornih zgodovinskih vprašanj. *»Leta 1942 nasilno izseljene slovenske družine in maja 1945 od Titovih partizanov nasilno odvedeni ter umorjeni Korošci so nespremenjeno del zaskorjenega družbenega prikazovanja načina življenja in politično-ideološko okrašene interpretacije zgodovine«* (Dežman et al. 2002: 189).

Dne 8. 5. 1945 so prve partizanske enote v Celovec vstopile le nekaj ur po prihodu britanske armade. Kmalu za tem je Jugoslavija izrekla svoje zahteve po ozemlju, po južnem Koroškem

²⁷ *Brizanten*: ki ima veliko rušilno moč (SSKJ).

s Celovcem. V nekaj naslednjih dneh je po prej pripravljenih seznamih sledil val aretacij, v katerih so 263 oseb iz okrožij Celovca in Velikovca nepripravljene pobrali na njihovih domovih. Z njimi pa tudi vse ostale sorodnike, ki so takemu početu oporekali in protestirali. Od vseh aretiranih oseb so jih 106 izpustili ali pa so zbežale, iz Jugoslavije se jih je vrnilo 59, vsega skupaj 96, ki veljajo še danes za pogrešane, pa so partizani kruto pomorili.

Od 10. do 19. 7. 1947 se je moralo v Ljubljani pred vojaškim sodiščem IV. armade Federativne republike Jugoslavije zagovarjati 14 nacionalsocialističnih funkcionarjev in vojaških oseb, ki so bili odločilno vključeni v okupacijsko politiko v Sloveniji od 1941 do 1945. Med temi obtoženimi je bilo tudi 6 avstrijskih državljanov, ki so bili pretežno Korošci. Na Koroškem je bila denacifikacija izpeljana veliko manj rigorozno kot v drugih zveznih državah. Sodni procesi so se pod političnimi vplivi zavlekli in tožbe so bile ponavadi umaknjene. Akterji izvajanja terorja na Koroškem in v Sloveniji so bili po večini izpuščeni oziroma so morali presedeti zgolj minimalno kazen.

Ker razstavna pripoved glavno pozornost usmerja na določeno obdobje in prostor, je mogoče na določenih mestih pri obeh pripovedih potegnili paralele; posamezni podatki se prekrivajo. Seveda pa to ne pomeni, da sta obe pripovedi enaki, še manj, da predstavljata eno, končno in edino pravo zgodovinsko dogajanje. Gre zgolj za interpretacijo in predstavitev podatkov, ki jih je imela posamezna stran na voljo. Teh dveh zgodb torej ne moremo razumeti kot edino pravo in objektivno zgodovinsko pripoved, kajti vsak posameznik si lahko posamezna dejstva in podatke po svoje razlaga. Razlaga zgodovine pa je odvisna tudi od tega, kakšne podatke imaš na voljo.

Podatke in zgodovinska dejstva, kot so jih predstavili avtorji razstavne pripovedi, sta v svojih prispevkih za Časopis za zgodovino in narodopisje leta 2003 dokaj natančno in kritično predelala Alojz Krivograd in Risto Stojanovič. Njune izsledke bom predstavila v nadaljevanju.

3.2 Kritična ocena razstavne pripovedi s strani dela nekdanjih borcev

Nekdanji borec Alojz Krivograd se je v svoji analizi bolje rečeno primerjavi podatkov iz razstavne pripovedi z drugimi prispevki iz zgodovinopisja predvsem osredotočil na obe stranki, ki sta prevladovali v času nacizma in komunizma, ter na delovanje obeh režimov, ne pa toliko številkam posameznih žrtev na eni ali drugi strani meje oziroma številu pripadnikov eni ali drugi stranki.

Rdeča nit ali predmet razstave so nacionalni konflikti med nemško govorečimi Korošci in Slovenci, zreducirani na delovanje NSDAP in KPS. Kot sem že zapisala, je slovenski del razstave zasnovan od leta 1848 do 1991, koroški pa od predplebiscitnega boja na Koroškem (1919-1920) do 1991 oziroma do danes. Po mnenju Krivograda je gradivo na razstavi že samo zaradi teh dveh konceptov neuravnovešeno. Kot pravi sam, naj bi manjkalo 70 let germanizacije na celotnem območju Slovenije v času stare Avstrije. To obdobje je namreč v slovenskem delu izpolnjeno z dokumenti in slikovnim gradivom o boju Slovencev za narodne pravice pod »ponesrečenim« naslovom **Jezik sovraštva** (Krivograd 2003: 201). Za Slovence je po njegovem mnenju ta oznaka bolj neupravičena, saj bi bilo treba šele dokazati, ali so Slovenci kdaj Nemce sovražili zgolj zaradi njihove nacionalne identitete. Tako po Krivogradovem mnenju o posebnem sovraštvu ne bi mogli govoriti, ali kakor pravi sam: *»Jezilo jih je in jih še sedaj jezi avstrijska raznarodovala politika do Slovencev na Koroškem in na avstrijskem Štajerskem«* (Krivograd 2003: 201).

Kot drugo neuravnovešenost pri razstavi Krivograd v svoji analizi ali primerjavi opredeljuje razporeditev gradiva za obdobje od konca 1. svetovne vojne do 1991. V tem delu pripovedi avtorji primerjajo koroško nacistično stranko in slovensko komunistično partijo. Prva je delovala na Koroškem, druga pa na vsem slovenskem ozemlju. Koroška je bila za Slovence le ena izmed avstrijskih obmejnih »provinc«. To je veljalo tako za obdobje stare Avstrije, obe Jugoslaviji in velja še za današnjo slovensko državo. Tudi nacistična stranka je bila do maja 1945 samo obmejna izpostava vse nemške nacistične stranke. Kljub vsemu pa je imela zelo usodne posledice za koroške in gorenjske Slovence (ibid).

Krivograd je mnenja, da so se avtorji znašli v težavi tudi pri tem, ker niso upoštevali, da so se v 20. stoletju na slovenskem ozemlju zrušili štirje tako imenovani imperiji, na Koroškem pa trije. Zgodovino Slovenije lahko po Krivogradovih besedah od 1848 do danes brez težav

razdelimo na pet dokaj zaključenih obdobj, usodo koroških Slovencev in nemško govorečih Korošcev pa na štiri. Te bom predstavila v nadaljevanju.

Prvo zaključeno obdobje je od revolucije 1848 do 1918, ko je razpadla habsburška monarhija. To obdobje bi bilo primerno za tovrstno poglobljeno obravnavo, ko sta oba naroda živela v eni državi.

V drugem obdobju (med vojnama 1918-1941) so se razmere bistveno spremenile z novo državno mejo. Koroški del razstave prikazuje poplebiscitno sovražno delovanje koroških nemških strank in drugih organizacij proti koroškim Slovincem ter nastanek nacistične stranke na Koroškem in njeno delovanje v času od maja 1945 do prve republike. Slovenski del pa se ukvarja z nastankom KPS in njenim delovanjem na Slovenskem v času stare Jugoslavije. Če bi hoteli obravnavati odnose med Avstrijci in Slovenci med vojnama, upoštevajoč tudi Koroško, bi morali spregovoriti tudi o odnosu avstrijske države do slovenske narodne manjšine na Koroškem in Štajerskem. Prav tako pa tudi o odnosu jugoslovanske države do nemške narodne manjšine na njenem ozemlju ter o odnosu obeh držav do svojih zamejskih narodnih manjšin. V uvodnem poglavju kataloga so namreč avtorji projekta zapisali, da gre pri tej razstavi za odpravljanje zgodovinskih zmot v publicistiki in v glavah ljudi na obeh straneh.

Tretje obdobje je okupacija Slovenije oziroma NOB. Glavna hiba tega dela razstave je po Krivogradovih besedah v tem, da niso izrisane temeljne razlike med človeškimi in materialnimi možnostmi nemškega okupatorja in slovenskih partizanov. Razstava bi morala, kot pravi Krivograd, nepoučenemu obiskovalcu povedati, da je bila nemška nacistična stranka na čelu največje sile, ki je do zime 1941 zasedla skoraj vso Evropo. Imela je na razpolago velikanske materialne in človeške vire, njena armada je bila nepremagljiva vse do stalingrajskega zloma 1943. Proti tej sili pa je nastopala KPS z manj kot 1000 člani na majhnem ozemlju, kjer je prebivalo nekaj več kot milijon prebivalcev. Njena vojska, partizani, so bili maloštevilni, slabo oboroženi gverilci, ki so bili odvisni od krajevnih prebivalcev in NOOF (Narodnoosvobodilni odbori osvobodilne fronte). Kljub vsemu je partizanska vojska številčno rasla in dosegla zavidljive uspehe vse do zmage skupaj z antifašističnimi silami. K uspehu partizanov je pripomogla tudi brezobzirna krutost okupatorjev. Večina (razumnih) Slovencev se je zavedala in tudi vedela, da so okupatorji slovenski narod obsodili na smrt, tudi s fizičnim uničenjem. Da ne bi iz partizanov delali

božanskih bitij, kar danes počnejo z molkom, je treba ugotoviti, da brez podpore večine slovenskega naroda z NOB ne bi bilo nič.

Kot zadnje, četrto obdobje, pa Krivograd opredeljuje čas od maja 1945 do 1991. Za to obdobje je, po njegovem prepričanju, temeljno, da je bila ponovno obnovljena meja med Avstrijo in Jugoslavijo. Koroška stran je prikazala predvsem pohod partizanov na Koroško prve dni maja 1945 in njihovo nasilje. Slovenska stran pa je poudarjeno prikazala tako imenovano državljansko vojno v Ljubljanski pokrajini, obračun med kolaboranti, montirane procese po vojni, brutalna ravnanja z razlaščenci, notranje in zunanje sovražnike, ki si jih je ustvarila komunistična partija.

Temeljna napaka razstave je po mnenju Krivograda ta, da z znakom in naslovom enači Nacionalno socialistično nemško delavsko stranko in Komunistično partijo Slovenije. Tudi arhivsko in fotografsko je izbrana in postavljena tako (tudi teksti), da ni razvidna razlika med eno in drugo stranjo. Kljub zločinom in nasiljem na obeh straneh, ki sta jih zagrešili, se razlikujeta po izvoru, ideologiji, zgodovinski nalogi in po položaju in možnostih med drugo svetovno vojno ter nenazadnje tudi po posledicah njunega delovanja (Krivograd 2003).

Nemško nacionalno socialistično gibanje je, po Krivogradovem mnenju, tako kot fašizem v Italiji nastalo iz ponižanosti ljudskih množic zaradi vojnega poraza. V obeh teh dveh državah so bile težke socialne razmere, predvsem nezaposlenost, in zaradi tega je bilo delavstvo revolucionarno nastrojeno, ostali sloji pa nezadovoljni. Nacizem v Nemčiji je pozval na *»maščevanje nad zmagovalci. Obe gibanji sta imeli za svoj cilj uničenje marksističnih strank (socialnodemokratskih in komunističnih), podpirale pa so jih meščanske stranke in višji družbeni sloji. Delavske stranke so se morale borovati za socialne pravice z meščanskimi strankami in lastniki kapitala. Tako je bilo v Evropi v številnih državah (tudi v Jugoslaviji) vse do 2. svetovne vojne«* (Krivograd 2003: 203).

Komunistična partija Slovenije, kot pravi avtor prispevka, izvira iz drugih družbenih osnov. Radikalni člani Jugoslovanske socialnodemokratske stranke so po prvi svetovni vojni izstopili iz svoje stranke in se vključili v Komunistično partijo Jugoslavije (KPJ). Zaradi razočaranja nad II. internacionalo in grozot prve svetovne vojne je do takega razcepa prišlo po vsej Evropi. Iz socialnih, demokratskih in socialističnih strank so izstopile radikalne skupine in se

organizirale v komunistične stranke posameznih držav. Enaki vzroki so botrovali tudi nastanku KPJ in KPS (Krivograd 2003).

Idejne razlike med obema gibanjema so po Krivogradovem mnenju torej naslednje:

- × Fašisti so razglasili Italijane za najbolj kulturnen narod na svetu, nacisti pa nemško, »čisto« raso za največ vredno. Za zgodovinsko nalogo so si zadali, da morata oba naroda zavladati »manjvrednim« in si pridobiti njihova ozemlja, v državi prevzeti oblast in onesposobiti ali uničiti notranje nasprotnike, po potrebi tudi fizično. Začetek krvave diktature v Italiji je bil leta 1922, v Nemčiji pa leta 1933. Jude so proglasili za »najmanj vredno raso«, ki jo je treba uničiti, kar se je zgodilo do konca druge svetovne vojne. V ta seznam so vključili tudi Slovence, ostali slovanski narodi pa so bili zapisani v večno sužnost. Na tem mestu je seveda več kot očitno potreben poudarek, da nemška politika glede judovskega in slovenskega vprašanja ni prišla do popolnega izraza, saj v svojem »uničenju« (op. P.: množično izseljevanje, zapiranje v koncentracijska taborišča in nasploh prizadevanja za njihovo popolno likvidacijo) niso uspeli zajeti celotne populacije Judov in Slovencev. Danes namreč še vedno živimo drug ob drugem skupaj z ostalimi narodi. Nemška nacistična stranka je skupaj z italijanskimi in japonskimi fašisti zanetila 2. svetovno vojno, katere posledica je bila porušena Evropa. Opustošena so bila velika območja Azije in Afrike, da o desetini milijonov pobitih ljudi in grozotah v koncentracijskih taboriščih sploh ne govorimo. Vse to je po Krivogradovih besedah »dediščina nacističnih in fašističnih strank leta 1945«.
- × KPS ali slovenski komunisti skupaj z jugoslovanskimi so si kot zgodovinsko nalogo zadali uničiti oziroma zrušiti kapitalistični družbeni red z revolucijo in uveljaviti pravičnejšo družbo. V takratni družbi so komunisti imeli neznamenit vpliv, toda v 2. polovici 30. let jim je v javnosti ugled narasel zaradi antifašističnih in narodnoobrambnih idej. Po zasedbi Slovenije 1941 so komunisti vstopili v prazen politični prostor in začeli s pripravami na oboroženi odpor (OF). Njihov temeljni cilj je bil izgon okupatorjev, zedinjena Slovenija ter družbena preobrazba. Rezultat tega je bil, da je bila Primorska priključena k Jugoslaviji oziroma Sloveniji ter da se je že med vojno iz organizacij OF izoblikovala slovenska republika kot državna enota (sicer v okviru Jugoslavije kot zvezne enote). Brez Primorske bi bila slovenska država nemogoča in brez republike kot državne enote

se leta 1991 ne bi mogla osamosvojiti. Vendar pa je ta rezultat seveda zgodovinskega pomena samo za Slovence.

Do sedaj navedena dejstva, kot jih predstavlja Krivograd, torej ne vzdržijo enačenja nemške nacistične stranke s slovensko komunistično stranko, ker to *»ne ustreza zgodovinski resnici«* (Krivograd 2003: 204). Avtor zatrjuje, da so bila nacistična in fašistična gibanja po idejah in praksi zločinska. Komunisti pa so po njegovih besedah *»gojili ideje o pravični družbi enakopravnih in enakovrednih ljudi«* (ibid). Res je, da sta se nacizem in fašizem v svojih končnih dejanjih izkazala kot nasilna, vendar je tudi komunizem v svojem delovanju pokazal veliko nasilja in storjenih je bilo tudi dosti zločinov zoper ljudi. So pa na nek način vsa tri gibanja v svojih začetkih ljudem obljubljala boljšo prihodnost. Te ideje so se kasneje v 20. stoletju izkazale za utopične. Namreč, kjer so komunistične stranke uspele priti na oblasti v najmanj razvitih deželah Evrope, so partijska vodstva *»pošastno«* zlorabila svoje lastne ideale (stalinizem v Sovjetski zvezi) in tudi na Slovenskem so bili zagrešeni hudi zločini (poboji kolaborantov, montirani sodni procesi, ...).

Med glavne hibe razstave, po mnenju avtorja prispevka, spada tudi to, da ni dokumentov in fotografij o nasilju in zločinih belogardistov in domobrancev, prav tako nič ne izvemo o znanem Sv. Urhu nad Ljubljano. Treba je tudi ugotoviti stvarno razliko med belogardisti in poznejšimi domobranci ter med partizani. Kakršnikoli so že bili razlogi za nastanek domače kolaboristične vojske v Ljubljanski krajini, je res, da so njene pripadnike plačevali okupatorji, od njih so dobivali orožje, živeli so v njihovih kasarnah in bili dobro oskrbovani. Partizani na drugi strani so bili v glavnem prostovoljci, ki so bivali po gozdovih, se premikali po gorskem svetu, oskrbovalo in čuvalo pa jih je vedno bolj obubožano ljudstvo. *»Edino partizani na slovenskem ozemlju so se bojevali proti okupatorju«* (Krivograd 2003: 204).

Krivograd se ob koncu svoje analize razstave sprašuje, do kakšnih spoznanj je pravzaprav lahko prišel povprečen in nepoučen obiskovalec, ki navadno besedila bere površno (če sploh jih) in ga pritegnejo zgolj slike in fotografije. O germanizaciji Slovencev v Avstro-Ogrski do njenega razpada ne izve skorajda nič. Prav tako je malo podatkov o uradni politiki obeh avstrijskih republik, čeprav je njuna raznarodovalna politika povzročila, da se je slovenska narodna manjšina na Koroškem zmanjšala z 80.000 pripadnikov iz leta 1910 na borih 12.000, kolikor jih je še danes. Nasilje nad Slovenci naj bi, kot je predstavljeno na razstavi, izvajali zgolj nacisti, čeprav so vladali samo 8 let. Drugo spoznanje bi lahko bilo, da so se belogardisti

in domobranci v glavnem branili pred partizanskim nasiljem in da so po drugi svetovni vojni in vse do leta 1991 na Slovenskem prevladovali komunistični zločini in teror. Kakor da ni bilo nobenega napredka in da se režim v ničemer ni razlikoval od nacistične ureditve (Krivograd 2003).

Ustaviti se je potrebno tudi pri samem številu žrtev v času druge svetovne vojne tako na Slovenskem kot na Koroškem, ki so bile navedene na razstavi in so tudi zapisane v katalogu. Na Slovenskem naj bi nasilne smrti umrlo 75.000 ljudi in 8.000 okupatorjevih vojakov. Vseh žrtev naj bi torej bilo 83.000. Tu niso vštete žrtve nacistične evtanazije in letalskih napadov. Na Koroškem pa je nasilne smrti umrlo 23.500 ljudi, in sicer v kategorijah: padli na frontah, Judi, žrtve evtanazije in letalskih napadov ter umrli iz vrst odporiškega gibanja. V prvih dneh po 9. maju je jugoslovanska vojska (partizani) odpeljala 263 ljudi, od tega se je vrnilo ali pobegnilo 106 oseb, 59 se jih je vrnilo iz Jugoslavije, 98 se jih ni vrnilo in veljajo za pogrešane. (ibid)

V razstavnem katalogu je zapisano: *»Kristalizirajo se tudi razmerja med smrtnimi žrtvami, za katere si delijo odgovornost okupatorji, partizansko gibanje in njegovi slovenski nasprotniki.«* (Dežman et al. 2002: 13) Krivograd je mnenja, da moramo pri vrednotenju krivde posameznih nasprotnikov seveda upoštevati tudi hierarhijo krivde. Vso krivdo, po njegovem mnenju, nosijo okupatorji. Tudi za svoje padle, saj so oni zasedli slovensko področje. Partizanski odpor se je začel dva meseca po okupaciji. Partizani so edini, ki so se borili proti tujcem, in zaradi tega je Krivograd mnenja, da slednji ne morejo nositi krivde oziroma odgovornosti za okupatorjeve padle vojake ter domače kolaborante. *»So pa krivi ali odgovorni za zločine in nepotrebne usmrtitve, ki so jih zagrešili«* (Krivograd 2003: 205). Kolaboranti pa so, kot pravi avtor, krivi za vse tiste žrtve, ki so jih s svojimi dejanji povzročili.

O krivdi glede storjenih zločinov zoper človeštvo je vedno težko govoriti, še težje na nekoga pokazati s prstom. Pomembno je, da se vsak posameznik zaveda svojega dejanja, prevzame odgovornost za storjeno in ne išče grešnega kozla za svoje morebitne napake.

Če se je prej Krivograd spustil samo v primerjavo delovanja, ideologije in posledic NSDAP in KPS, je Stojanovič opravil primerjavo skorajda vsakega poglavja posebej. Te je primerjal s podatki in prispevki, ki so že bili objavljeni v revijah, knjigah, zbornikih, in na tak način prikazal, kje je prihajalo do navzkrižnih dejstev oziroma pogledov.

V delu razstavne pripovedi o bojih za severno mejo in koroškem plebiscitu je v katalogu med drugim navedeno, da so boji za severno slovensko mejo v letih 1918-1919 »trajali do 2. junija 1919« (Dežman et al. 2002; 23). Ta podatek po Stojanovičevem mnenju naj ne bi povsem držal. Dne 2. junija 1919 in 4. junija 1919 so se v Kranju med predstavniki Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevine SHS) ter predstavniki Avstrije začela pogajanja o premirju, medtem ko je vojska Kraljevine SHS prodirala naprej in 3. junija 1919 zasedla Velikovec, 6. junija 1919 Gosposvetsko polje in Celovec, antantna komisija s sedežem na Dunaju pa je 10. junija 1919 zahtevala prenehanje vseh vojaških aktivnosti oziroma operacij (Stojanovič 2003).

V delu razstave pod naslovom *Bili smo nič* je predstavljeno delovanje Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) in Komunistične partije Slovenije (KPS). Napisano je med drugim: »Konec 1920 in v začetku leta 1921 je bila v Jugoslaviji prepovedana vsaka komunistična propaganda in razpuščene komunistične organizacije« (Dežman et al. 2002: 27). O tedanjih razmerah v KPJ so na voljo tudi nekoliko drugačni podatki. Z razglasom 30. decembra 1920 je bila prepovedana propagandna aktivnost KPJ v času zasedanja ustavodajne skupščine, toda komunistični poslanci so se udeleževali razprav v zvezi z ustavo (Vidovdanska ustava, sprejeta 28. junija 1921). Šele s tako imenovanim Zakonom o zaščiti države (sprejet je bil 2. avgusta 1921) pa je bila KPJ popolnoma prepovedana in se je vsaka njena aktivnost obravnavala kot zločin. Enako velja tudi za Zvezo komunistične mladine Jugoslavije (ZKMJ/SKOJ).

Spodaj prikazana fotografija (predstavljena je bila tudi na razstavi v delu z naslovom *Izgnanci*) nosi naslov: »Slovenski izgnanci v Srbiji v Prijedoru«. Ta podatek ni pravilen. Prijedor je namreč v Bosni in Hercegovini

Slika 3.2.2: Slovenski izgnanci v Srbiji v Prijedoru.

Vir: Internet 1.

Omenjeno je tudi naslednje: *»Na nemškem okupiranem ozemlju v Sloveniji so po smernicah Heinricha Himmlerja nameravali izgnati od 220 do 260 tisoč Slovencev ... Zaradi gospodarskih razlogov in partizanskega upora načrtov niso uresničili ... Poleti 1941 so izgnali v Srbijo več kot 17.000 oseb ... Iz Posavja, kamor so naselili kočevske Nemce, so od oktobra 1941 do julija 1942 izselili več kot 35.000 oseb v taborišča v Nemčiji«* (Dežman et al. 2002: 41). Ob tem je treba poudariti, da so omenjene navedbe v precejšnjem nasprotju s podatki v nekaterih drugih virih oziroma literaturi. Na osnovi Himmlerjevih smernic iz druge polovice 1941 naj bi bilo namreč razvidno, da so nemške okupacijske oblasti pripravljale izgon okrog 260.000 Slovencev.

V delu *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni* (iz leta 2001) je navedeno, da je bilo v prvem letu nemške okupacije iz slovenske Štajerske v Srbijo in NDH izgnanih 14.584 ljudi. V *Vodniku po partizanskih poteh* (iz leta 1978) so predstavljeni še podatki o izgnanih iz Gorenjske in Mežiške doline, in sicer, da so Nemci od 6. julija do 10. julija 1941 odpeljali v Srbijo 5 transportov z Gorenjskega in iz Mežiške doline, skupaj 2.387 ljudi. Klajnšček pa med drugim piše, da so od 7. junija do 4. julija 1941 iz Maribora in Brestanice odpeljali 12 transportov z okrog 4.900 izgnancev v Srbijo, nato pa od 5. julija do 19. julija 1941 še 5 transportov z okrog 2.300 izgnanci iz Št. Vida nad Ljubljano (Klajnšček v Stojanovič 2003). Od 11. julija 1941 do 27. septembra 1941 so iz Maribora in Brestanice odpeljali v taborišče v Slavonski Požegi 21 transportov z okrog 9.800 izgnanci. Če torej omenjene podatke za poletje 1941 seštejemo, nemške okupacijske oblasti tedaj v Srbijo niso izgnale *»več kot 17.000 oseb«*.

Glede časa izselitve in števila izseljenih Slovencev iz Posavja (*»od oktobra 1941 do julija 1942 več kot 35.000 oseb«*) je v publikaciji *Pomniki naše revolucije* (iz leta 1961) navedeno, da so nemške okupacijske oblasti preseljevale slovenske prebivalce ob Sotli in Savi ter da so ti prebivalci (okoli 35.000) šli najprej v zbirno taborišče Brestanica (Rajhenburg), od tod pa so jih od oktobra 1941 do konca decembra 1941 s transporti pošiljali v Nemčijo. Ževart glede tega tudi piše, da so iz obsotelskega in obsavskega pasu ter brežiškega trikotnika v času od 24. oktobra 1941 do 30. julija 1942 v pregnanstvo odpeljali z 62 transporti okoli 36.000 ljudi (Ževart v Stojanovič 2003).

V okviru razstavne pripovedi o partizanih je o borbah NOV oziroma partizanih v letih 1941-1945 med drugim zapisano: *»Po ocenah je bilo v partizanski vojski okoli 100.000 borcev. Konec vojne je partizanska vojska štela več kot 35.000 partizanov, več kot 20.000 partizanov*

je padlo» (Dežman et al. 2002: 53). V okviru tematske oziroma vodilne legende **Padli** je o številu padlih partizanov zapisano: »*V vojnih spopadih v Sloveniji je padlo oziroma bilo pobitih po zajetju blizu 22.000 borcev in bork partizanskih enot*« (Dežman et al. 2002: 65). Skratka, navedena sta dva različna podatka, ob katerih se je lahko obiskovalec razstave vprašal, kateri je pravi.

V nekaterih prispevkih k zgodovinopisju o NOB na Slovenskem v letih 1941-1945 so (ob primerjavi z omenjenimi tovrstnimi podatki na razstavi) objavljeni drugačni podatki. V zborniku *Posebnosti narodnoosvobodilnega gibanja in partizanskega bojevanja NOV in POS* (iz leta 1989) je omenjeno, da je v začetku leta 1945 partizanska vojska Slovenije štela okoli 35.000 do 38.000 oboroženih borcev. Ferenc pa navaja, da so enote NOV Slovenije že v drugi polovici aprila 1945 štejele okrog 40.000 dobro oboroženih borcev. Torej ni omenjeno, da bi partizanska vojska štela *okoli 100.000 borcev*« (Ferenc v Stojanovič 2003).

Razstavna pripoved glede konca vojne in vprašanja meja med drugim govori tudi, da se je »*morala Jugoslovanska armada umakniti do 24. maja 1945 za senžermensko mejo*« (Dežman et al. 2002: 77). Ob tem je treba pripomniti, da se je del enot Jugoslovanske armade umaknil iz Koroške v Avstriji, zlasti 19., 20. in 21. maja 1945, ne pa iz Avstrije. Del enot te armade je namreč zasedel južni del avstrijske Štajerske, kjer so bile v začetku junija 1945 ustanovljene komande mest, pozneje pa se je tudi ta del armade umaknil iz Avstrije (Stojanovič 2003).

Glede materialne vojne škode na Slovenskem v času druge svetovne vojne so med drugimi v katalogu predstavljeni naslednji podatki: »*Materialna vojna škoda v Sloveniji je bila ocenjena na 1,075 milijarde dolarjev. Uničenih je bilo 24.136 stanovanjskih in javnih poslopij ali skoraj desetina vseh. 217 naselij je bilo nad 90% uničenih.*« (Dežman et al. 2002: 79) V *Zgodovini Slovencev* (iz leta 1979) je navedeno, da je bila materialna vojna škoda ocenjena na 1,8 milijarde dolarjev. Uničenih je bilo 31.145 kmečkih hiš in gospodarskih poslopij, 16.993 pa delno poškodovanih. Klajnšček med drugim tudi navaja, da je bilo od 246.000 stanovanjskih, javnih in gospodarskih poslopij popolnoma uničenih 24.136 ali 9,8%. Tovrstno število je torej enako kot na razstavi, toda gospodarska poslopja tam niso omenjena (Klajnšček v Stojanovič 2003).

V poglavju o talcih je v razstavnem katalogu zapisano: »*Ko je v partizanski zasedi padel okrožni vodja Anton Dorfmeister, so v Frankolovem 12. januarja 1945 obesili 100 talcev*«

(Dežman et al. 2002: 85). V *Vodniku po partizanskih poteh* (iz leta 1978) je navedeno, da je bil v partizanski zasedi (3. februarja 1945) smrtno zadet tudi okrožni vodja in deželni svetnik v Celju Toni (Anton) Dorfmeister. Njegova smrt je bila za nacistični uničevalni stroj na Štajerskem huda izguba in jo je le-ta izrabil za maščevanje. Tako so nacisti 12. februarja 1945 ob glavni cesti pri Stranicaх na jablane obesili 100 talcev. Torej se ta hudi zločin okupatorjevih oblastnikov ni zgodil » 12. januarja 1945«, kot je navedeno na razstavi, in tudi ne v Frankolovem, ampak pri Stranicaх (pri Frankolovem).

Glede žrtev vojne in partizanskega maščevalnega besa je v razstavi pripovedi povedano naslednje: »V vrstah nasprotnikov partizanskega gibanja in zaradi partizanskega nasilja je bilo več kot 20.000 žrtev ... Ob koncu vojne ali po njej je smrt doletela na slovenskih tleh več deset tisoč ujetih pripadnikov okupatorskih sil in pripadnikov kvizlinških enot drugih jugoslovanskih narodov« (Dežman et al. 2002: 89).

Tudi v okviru maščevalnega besa s strani partizanov je omenjenih nekaj podatkov, ki se nanašajo na usmrčene pripadnike kolaboracionističnih enot (iz Srbije, NDH, Slovenije), in sicer: »Največ žrtev je bilo med Hrvati – civilisti in vojnimi ujetniki enot Neodvisne države Hrvaške. Ocene števila mrtvih, ki ležijo v številnih množičnih grobiščih segajo tudi nad 100.000 ubitih. Angleži so vrnili več kot 10.000 slovenskih domobrancev in civilistov, ki so bili večinoma pobiti. Usmrčenih je bilo tudi več tisoč ujetih pripadnikov nemških in srbskih enot« (Dežman et al. 2002: 91). Ob tem je treba spomniti, da je bilo o tem v zgodovinopisju objavljeno že veliko prispevkov, vendar točnega števila tedaj zajetih in usmrčenih pripadnikov okupatorjeve ter kolaboracionistične vojske in civilistov, žal, še vedno ne poznamo.

Glede pregona koroških Slovencev v razstavnem katalogu med drugim piše: »Pregon koroških slovenskih družin leta 1942 je bil odločilen razlog, da se je precejšnji del koroških Slovencev odločil za podporo partizanskemu oboroženemu odporu« (Dežman et al. 2002: 177). Ob tem je potrebno pripomniti, da je bil omenjeni razlog le eden izmed odločilnih za vključevanje Slovencev na Koroškem v Avstriji v OF oziroma NOV leta 1942 in pozneje. Hkrati je treba omeniti tudi to, da so se grožnje oziroma hudi pritiski nacističnih oblastnikov proti Slovincem na Koroškem v letu 1942 kar stopnjevali: dne 10. julija 1942 je znani nasprotnik koroških Slovencev Alois Maier-Kaibitisch v svojem govoru med drugim zagrozil, da mora severno od Karavank oziroma na Koroškem izginiti vse, kar je slovensko; celo

nagrobni napisi na pokopališču. Na koncu te omenjene tematike zasledimo še: »*Vprašanje povrnitve škode pregnanim koroškim Slovencem vse do danes vedno znova skrbi za politični naboj.*« K temu je treba dodati naslednje. Škoda, ki so jo utrpeli Slovenci na Koroškem v Avstriji zaradi izгона z domačij oziroma zaradi razlaščanja v letih 1942-1945, je znašala 3.300.000 šilingov, povrnjeno pa so dobili v višini slabe polovice od celotnega zneska, torej le okoli 1.500.000 šilingov. To pa ni zadostovalo za nabavo živine ali za obnovo živinskega fonda, nabavo kmetijskih strojev in tako dalje.

Ob koncu je potrebno omeniti še eno fotografijo, in sicer:

Slika 3.2.3: Legendarni komunistični partizanski komandant Karel Prušnik-Gašper iz Železne Kaple je prejel 7. oktobra 1977 »častni znak za zasluge pri osvoboditvi Avstrije«. Še danes ni pojasnjena njegova osebna odgovornost v partizanskem boju in maja 1945.

Vir: Internet 1.

Karel Prušnik-Gašper ni bil »*komunistični partizanski komandan*«; v času najvišjega razmaha NOB oziroma protinacističnega gibanja na Koroškem v letih 1944-1945 je bil sekretar Pokrajinskega odbora OF (PO OF) za Koroško. V omenjenem času sta bila dva sekretarja Pokrajinskega komiteja KPS (PK KPS) oziroma Oblastnega komiteja KPS (OB KOM KPS) za Koroško, in sicer do marca 1944 Dušan Pirjevec-Ahac, nato pa Pavle Žaucer-Matjaž. Karel Prušnik-Gašper pa je bil le član tega organa.

Na osnovi vsega povedanega Stojanovič zaključuje, da so citirani podatki razstave v primerjavi z nekaterimi tovrstnimi podatki v posameznih prispevkih k zgodovinopisju »*polemični oziroma sporni*« (Stojanovič 2003: 214).

Posamezne prikazane »pomote« v razstavni pripovedi, ki sta jih v svojih prispevkih predstavila Krivograd, še posebej pa Stojanovič, bi lahko na nek način vzeli kot nerelevantne. Oba se v svojih analizah podatkov obračata na posamezne podrobnosti, ki pa so za celotno razstavno pripoved in njeno sporočilo ne ravno relevantni. Stojanovič tako zgolj navaja gola dejstva v številkah (predvsem števila mrtvih, pripadnikov ene ali druge strani, ...) ne poglobi pa se recimo v primerjavo pomena obeh totalitarnih režimov in njunih posledic. Prav tako se konkretno ne opredeli, ali je po njegovem mnenju razstavna pripoved dobra ali slaba, in teh opredelitev ne argumentira.

Krivograd na drugi strani se nekoliko manj zadržuje pri številkah in se poglobi tudi v samo tematiko, kaj sta sistema pomenila, vendar še vedno ne na taki ravni, da bi povedal, ali se s projektom strinja v celoti, deloma ali sploh ne.

Poudariti je treba tudi to, da oba navedena avtorja pri svojih raziskavah in primerjavah podatkov uporabljata vire starejših datumov izida. Vemo pa, da se statistika žrtev stalno dopolnjuje, saj zgodovinarji vedno znova, ob novih podatkih, te številke spreminjajo. Vsak zgodovinar, ki obdeluje tematike iz pretekle ali polpretekle zgodovine, ima na voljo več različnih virov in se kasneje sam odloča, kateri se mu zdijo najbolj primerni, relevantni za njegovo temo ter objektivni. Vsak avtor ima tudi svoj pogled na posamezna dogajanja, kar se kasneje vidi v zaključnem delu.

Na tem mestu bi bila dobra tudi manjša kritika samih avtorjev projekta. Tako Krivograd, še posebej pa Stojanovič sta v pripovedi opazila posamezne formalne napake. Slednje se nanašajo v večini primerov na tiskarske napake oziroma lapsuse drugačne oblike. Lahko bi rekli, da bi se pri takem projektu od avtorjev zahteval nekoliko bolj resen pristop. Seveda gre več kot pričakovati, da bodo storjene napake, ki so morda storjene zgolj nevede ali nenamerno, pripeljale do posledic, ki smo jih lahko videli v Stojanovičevem prispevku, kjer se je kritika od bistva (primerjava obeh sistemov in kaj sta povzročila) pravzaprav spustila v banalnosti, kot so številke in napake v imenu, priimku ali nekdanji funkciji posameznika.

4. SLOVENSKA IN AVSTRIJSKA JAVNOST ODGOVARJATA AVTORJEM RAZSTAVE

Razstavna pripoved je požela tako pozitivne kot negativne odzive in ocene javnosti. Slednje so bile še posebej »slišane« v medijskem poročanju. Če imamo v mislih dejstvo, da se je o projektu na veliko poročalo že pred samim odprtjem, potem smo lahko nekako podoben odziv pričakovali tudi po odprtju. Avtorji projekta so veliko prahu dvignili pravzaprav v vsakem kraju, kjer so razstavo postavili na ogled, in vsakič, ko je bila pripoved ponovno na ogled, se je v medijih pisalo, tako na slovenski kot tudi na avstrijski strani, kar bom v nadaljevanju tudi podrobneje predstavila.

4.1 Medijsko poročanje v Sloveniji in ocene obiskovalcev

Ker se je premierno odprtje razstave zgodilo v Sloveniji, bom v tem poglavju predstavila medijsko poročanje na slovenskih tleh. V prvem delu bom predstavila komentarje, kritike in pohvale, ki jih je bilo mogoče prebrati v tiskanih medijih, drugi del pa bo posvečen analizi odzivov in vtisov, ki so jih obiskovalci pustili ob obisku pripovedi v tako imenovanih knjigah vtisov.

4.1.1 Odzivi iz časopisja in revij

Muzej se je v letu 2002 odločil za postavitev razstave z zelo perečo in bolečo tematiko. Projekt je od premiernega odprtja pa vse do danes požel zelo različne komentarje in ocene. Medijske kritike so se nanašale predvsem na negativno nastrojena besedila. Sprejemanje projekta kot takega je bilo možno opaziti zgolj pri redkih člankih, pa še pri teh lahko govorimo o samoobrambi avtorjev projekta na očitke in nasploh obrambo pred napadi javnosti.

V letu 2002, torej ob začetku potovanja razstave, smo lahko v medijih prebrali mnogo očitkov, ki so leteli predvsem na izenačevanje obeh simbolov – kljukastega križa in rdeče zvezde. Prvi se je na to v reviji Ampak junija 2002 oglasil soavtor razstave Jože Dežman, ki

je še enkrat potrdil, da je bil namen te razstave čezmejno soočenje podob narodnih sovražnikov, totalitarnih ideologij in partijskih diktatur s primerom avstrijske Koroške in Slovenije. Prav tako je Dežman v svojem članku poudarjal, da je projekt predstavljal tako Avstrijce kot Slovence v luči »storilcev, sopotnikov, pomočnikov, simpatizerjev, zijal, drugače mislečih, neposlušnih, upornikov prav tako pa tudi v luči žrtve v razpetosti med dvema totalitarnima ideologijama, med nacizmom in komunizmom, med nemškim in slovenskim nacionalizmom« (Dežman 2002: 30).

Mesec kasneje je v Sobotni prilogi Dela na projekt ostro odgovoril Tone Poljšak, ki je trdil, da je projekt izhajal iz ideološke in politične premise. Po njegovem mnenju naj bi bila ta razstava tipična zloraba namena mednarodne fundacije Phare za pospeševanje čezmejnega sodelovanja, saj naj bi se v razstavi enačila napadalec in napadeni, rabelj in žrtev oziroma zatiralec in upornik. Poljšak je ob tem dodal še skrb, da ta razstava ni bila v prid nacionalnih interesov mlade slovenske države ter da tudi v domačem okolju ni ponudila prave sprave (Poljšak 2002). Poljšak se je leta 2002 s ponovnim prispevkom na to temo v Svobodni misli oglasil še enkrat, in sicer v decembru. Tokrat je bilo mogoče zaznati celo nekaj vidikov sprejemanja projekta. Kar je projektu štel v dobro, so bili podatki o celotnem številu žrtev druge svetovne vojne med Slovenci in realnejše ocene o resničnih razsežnostih v Avstriji zelo razvpitih ugrabitev s strani partizanov. Da pa Poljšak ne bi izzvenel preveč naklonjen projektu, je tudi tokrat poudaril, da je iz besedil projekta prevečkrat vel jezik, ki ga je med vojno uporabljala nemška propaganda za zaničevanje Slovencev. Ob tem je še poudaril mnenje, da je s tem projektom največje darilo dobil koroški deželni vladar Jörg Heider. Avstrija je namreč teden dni pred otvoritveno razstavo v Slovenj Gradcu v Celovcu začela predvajati film »V vroči lavi sovraštva«²⁸, ki je bil nabit z »mržnjo« do Slovencev, še posebej do slovenskega NOB (Poljšak 2002a: 14). Tu so predstavili svojo zgodovinsko pripoved o času, ki ga prikazuje tudi projekt Med kljukastim križem in rdečo zvezdo.

Septembra 2002 so se na perečo razstavo s protestnim pismom muzeju, objavljenim v Večeru, javili člani velenjske borčevske organizacije. Prepričani so namreč bili, da je šlo pri projektu za poskus predrugačenja zgodovine na Slovenskem ter za poskus, da bi domobranstvo oprali njegovih dejanj, ki jih je zagrešilo med samo vojno (Krajnc 2002). Temu pisanju je mesec kasneje v reviji Mag odgovoril Guzelj, ki je trdil, da si je borčevska organizacija s svojimi

²⁸ Na avstrijski strani so film v originalu predstavili z naslovom »Titos morderische Macht«.

protesti zgolj želela uveljaviti neko revidirano in spremenjenim okoliščinam prilagojeno mitologijo, po kateri so bili partizani samo bojovníki za narodovo osvoboditev izpod nacifašističnih okupatorjev in nič več. Guzelj je kot »neavtor« tega projekta v svojem članku prvi podal projektu naklonjeno oceno. Avtorje projekta je namreč podpiral pri trditvah, da je šlo tu za sicer nekoliko provokativen a korekten shematski prikaz, kako sta oba totalitarizma delovala, kakšne metode sta uporabljala, na čem sta gradila ter s katerimi visokimi cilji sta utemeljevala pravico do ubijanja, vse do tega, kdo so bili sovražniki, katerih uničenje naj bi upravičilo tisto, kar sta počela (Guzelj 2002).

Razstavo je v Slovenj Gradcu 14. novembra 2002 s svojim nagovorom odprla dr. Spomenka Hribar in ob njo se je obregnilo nič koliko ljudi. Dan po tem odprtju se je v Večeru o njej najprej razpisala Vanesa Čokl, ki je v svojem članku zapisala, da je bila razstava postavljena predvsem v spomin in opomin tistim, ki so krivice vojne in povojnega življenja doživljali, in onim, ki so te krivice v času vojne povzročali. Po njenih besedah sodeč je Hribarjeva projekt pozdravila, ga označila za dober in soliden, takšen, kakršnega v Sloveniji še ni bilo. Motil jo je zgolj naslov, ki naj bi napačno signaliziral, da je šlo za redukcijo NOB na Komunistično partijo. Po avtoričinih besedah je Hribarjeva v projektu preveč pogrešala še tretji totalitarizem, katoliški, ki naj bi bil začetnik komunizma in nacionalsocializma (Čokl 2002). Mimo Hribarjeve ni mogla v svojem pisanju niti Brigitte Ferlič. Ta je v svojem članku za Mag, 20. novembra 2002, poudarjala besede slavnostne govornice, da je vsaka razstava avtorsko delo ter da ima vsaka generacija pravico, da vidi preteklost po svoje (Ferlič 2002). Teden dni za Ferličevo je v svojem članku za revijo Mag Hribarjevo ostro napadel še Ivan Gačnik, ki je pisal o tem, kako je Hribarjeva na odprtju razstave s citati Mahničevih govorov sejala seme sovraštva, ki je bilo popolnoma v nasprotju z geslom razstave »*Nikoli več!*«. Po njegovem mnenju je govornica v svojem otvoritvenem govoru prevzela vlogo zgodovinarke in na nek način vso krivdo za pred- in medvojno dogajanje zvalila na krščanstvo, ki naj bi bilo krivo za vsa tedanja grozodejstva na slovenskih tleh (Gačnik 2002).

Razstavo si je v letu 2002 ogledal tudi mariborski škof dr. Vekoslav Grmič. Njegovo »navdušenje« nad razstavo je konec novembra (28. 11. 2002) v Slovenskem vestniku opisal Franc Wakounig z Grmičevim citatom: »*Qui bene distinguit, bene docet!*« - »Kdor dobro razlikuje, dobro uči« (Grmič v Wakounig 2002). Škof nad razstavo nikakor ni bil zadovoljen, saj je bil mnenja, da je bila slaba, ker naj bi bile stvari med seboj preveč pomešane oziroma kakor je sam zapisal: »*Komunizem oziroma socializem se je, kljub temu da je zgolj utopija,*

bojeval za »raj na zemlji«, nacionalsocializem pa temelji izključno na oblasti rase in krvi; to pa služi izključno germanski rasi in nemškemu narodu, medtem ko za druge narode in rase pomeni nič drugega kot suženjstvo ali celo uničenje. ... Oba sta sicer pri doseganju svojih zastavljenih ciljev uporabljala nasilje, vendar to še ne pomeni, da ju lahko enačimo, saj so bili cilji popolnoma različni» (Grmič v Wakounig 2002).

Pisanje o razstavi je tega leta »zaokrožil« Boris Jarc, ki je s svojim pozitivnim gledanjem na razstavo avtorjem dal vedeti, da pri tem projektu »niso sami«. V svojem prispevku za Večer v sredini decembra (16. 12. 2002) je jasno potrdil že nič kolikokrat ponovljene besede avtorjev, da ta projekt ni želel ničesar primerjati, temveč zgolj realno prikazati, kam pripelje ideja, promovirana v ideologijo, in kaj se zgodi, če nas vodi absolutna oblast brez nadzora, ali kakor je zapisal sam avtor: *»Razstava prikaže, kako vsak svoj prav uveljavlja z nasiljem«* (Jarc 2002: 24).

V naslednjem letu je razstava potovala iz Slovenj Gradca v Kranj, kjer je bila njena otvoritev 19. februarja. Še preden je prišlo do novega odprtja razstave v Kranju, smo lahko v časopisih našli nič koliko člankov, ki so se ponovno razpisali o tem projektu. Ko so se strasti po praznovanju novega leta nekoliko umirile in je bilo mogoče pričakovati, da se je prah po razstavi že polegel, se je 6. januarja 2003 v Večeru s svojim prispevkom ponovno oglasil Rogelj, in avtorjem projekta ponovno očital, da so želeli z izmišljenimi številkami prikazati, za koliko zločinov okupatorja in njegovih plačanih *»hlapcev«* so bili odgovorni partizani in to tudi v času, ko ni bilo nikjer več nobenega partizana, ampak le še jugoslovanska armada (Rogelj 2003).

Da pa napada v medijih niso bili deležni samo avtorji projekta, smo lahko opazili v februarškem v pisanju Ferličeve za revijo Mag. Ta je namreč »odgovarjala« Poljšakovemu pisanju, ki je vseskozi trdil, da gre pri tem projektu za enačenje obeh simbolov in hkrati obeh totalitarizmov ter da politična razsežnost take razstave lahko slovenskemu narodu in državi, še posebej pa slovenski manjšini na Koroškem, samo škodi. Ferličeva je na ta očitke odgovorila s pozitivno oceno razstave dr. Ervina Dolenca, ki je slednjo pozdravil, združitev simbolov pa je razumel kot primerjavo. Podobnega mišljenja je bil po Ferličevi predpostavki tudi dr. Oto Luthar, ki je bil nad samo razstavo sicer navdušen, vendar pa tega ne moremo reči za sam simbol projekta. Avstrijski veleposlanik dr. Ferdinand Mayrhofer-Grünbühl je v projektu videl prispevek k pogrešanemu vsebinskemu dialogu, ki je vsekakor pogoj, da bi

lahko prestopili okope in si zgradili pot k medsebojnemu spoštovanju in gradnji združene Evrope (Ferlič 2003).

Predzadnjo »uprizoritev« na slovenskih tleh je projekt doživel 19. aprila 2004 na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Še pred tem pa je svoje ogorčenje nad projektom v pisemih bralcev časopisa Slovenske novice izrazil Marko Wieser, kjer je zapisal, da večjega krvnika od Hitlerja ne pozna, in se zato nikakor ni mogel sprijazniti z razstavo, ki naj bi po njegovem mnenju na isto raven postavljala tako morilce kot žrtve (Wieser 2004).

Pedagoška fakulteta Maribor je 23. 5. 2004 v amfiteatru fakultete skupaj s Koroškim pokrajinskim muzejem Slovenj Gradec organizirala razpravo z naslovom Preseganje posledic totalitarizmov v evropski perspektivi. Te razprave so se udeležili mnogi zgodovinarji. Sodeč po pisanjih v medijih tudi Jera Vodušek Starič, ki je dejala, da sta Avstrija in Slovenija tisti evropski državi, ki se še nista spopadli s posledicami totalitarizma, in da sta nekako gluhi za aktualne probleme in odpravljanje posledic. Razpravi je prisostvoval tudi avstrijski zgodovinar in publicist Alfred Elste, ki je dejal, da *»še ni prepozno, da se brez predsodkov spoprimemo s temno platjo naše skupne zgodovine«* (Elste v pz²⁹ 2004: 20).

Za zaključek medijskega poročanja o dogodkih okoli razstave lahko navedemo še pisanje Bojana Čebulja, ki je glavno pozornost namenil krščanstvu – »totalitarizmu«, ki ga je na razstavi tako zelo pogrešala dr. Spomenka Hribar. Čebulj je v svojem članku za Večer v začetku junija zapisal, da ni mogoče prezreti, da je na vse totalitarne sisteme imela največji vpliv RKC. Ti naj bi povzeli njeno duhovno nasilje, nesvobodo mišljenja, uniformiranost, kič obredov in praznovanj, bandere, kolektivna slavlja z množičnim prepevanjem in oblastno hierarhijo z najmodernejšim in najbolj zmotljivim vodjem na čelu (Čebulj 2004).

Razstava je dobila veliko negativnih ocen iz medijev in posredno javnosti, še preden so si ljudje lahko razstavo dejansko ogledali. Morda bi lahko rekli, da so k temu neodobravanju dela slovenskih in avstrijskih zgodovinarjev deloma prispevale posamezne borčevske organizacije, ki so si se po svojih močeh in vplivu trudile, da projekt ne bi bil realiziran. Vendar slednji pri svojem delu niso bili uspešni, saj je bila razstava na ogled vse do leta 2005.

²⁹ Avtor članka se je pod svojim delo podpisal s psevdonimom »pz«.

Razstavna pripoved je pri določenem delu obiskovalcev nedvomno povzročila veliko bolečine, odprla morda še nezaceljene rane iz preteklosti, vendar zgodovina, pa kakršna koli že je, mora biti razkrita. V medijih smo tako lahko bili priča negativnim odzivom obiskovalcev, tudi zgodovinarjev in posameznih medijskih kritikov, ki se ukvarjajo s takimi tematikami. Vendar kakor pravi slovenski pregovor »Vsake oči imajo svojega slikarja«, tako se je zgodilo tudi pri tem projektu. Vsak obiskovalec je zgodbo videl na svoj način, si jo po svoje razlagal in svoj pogled javnosti predstavil na svoj način.

Seveda pa na tem mestu ne moremo trditi, da je bila razstava zgolj negativno ocenjena in obravnavana. Med sicer večinskimi kritikami v tiskanih medijih je bilo namreč mogoče najti tudi posamezne prispevke, ki so delo zgodovinarjev lepo sprejeli in občudovali.

Nekoliko drugačno zgodbo glede (ne)sprejemanja razstavne pripovedi je bilo možno zaslediti med odzivi obiskovalcev, ki so svoja doživljanja ob razstavi pustili v knjigah vtisov.

4.1.2 Odzivi iz knjig vtisov ob posameznih razstavah

V tiskanih medijih smo lahko bili priče negativnim ocenam in ostrim kritikam, ki so letele na račun projekta. Nekoliko bolj prizanesljivi do razstave so bili njeni obiskovalci. Iz knjig vtisov iz Slovenj Gradca, Kranja ter Ljubljane³⁰ je bilo mogoče razbrati, da so bili posamezni obiskovalci, ki so svoje vtise in ocene dejansko zapisali, nad razstavo navdušeni, so jo pozdravljali in bili v pričakovanju njenega nadaljevanja. Čeprav so se ob razstavi prebudila marsikatera boleča čustva, je bila večina obiskovalcev, ki je svoje mnenje pustila v pisni obliki, »navdušenih« nad pogumom avtorjev, da so si drznili postaviti zgodovino na ogled. Spet pri drugih smo lahko opazili komentarje, kritike in opombe podobne tistim iz medijskih prispevkov. Poudariti je treba, da iz samih zapisov ocen ne moremo razbrati, kdo je njihov avtor, ali je to nekdanji član partizanov ali kdo drug. Iz tega razloga je podrobnejša analiza o tem, kaj konkretno si o celotni stvari mislijo nekdanji partizanski borci ali vsaj njihov del, nekoliko problematična. Za posamezni vtis, ki projekt graja ali pa ga hvali, ne moremo namreč z gotovostjo trditi, kdo je njegov avtor.

³⁰ Iz Maribora knjige vtisov ni bilo mogoče dobiti; je ni bilo.

Če od vseh vtisov odštejemo tiste, kjer so obiskovalci samo podpisani in ne navajajo nobene kritike, pohvale, oziroma kakršne koli ocene projekta, lahko ostale odzive³¹ razporedimo v naslednje kategorije:

- a) Argumentirane pohvale: Pri slednjih so obiskovalci oziroma avtorji ocene projekta dejansko povedali, kaj je bilo tisto, kar je po njihovem mnenju naredilo razstavo dobro in vredno ogleda. Po pregledu vseh treh knjig vtisov je mogoče zaključiti, da pravih argumentiranih pohval skorajda ni.

»Razstava je izredno dobro pripravljena, tako slikovno kot tudi pisno gradivo. Tudi vodička je dobro razlagala. Izvedeli smo veliko novih in zanimiv stvari, razstava pa je bila tudi zelo poučna in zanimiva.« (Kranj)

Je pa po drugi strani veliko takih, kjer so se obiskovalci avtorjem zahvalili za njihov pogum, trud, izvirnost, vztrajnost, za njihovo objektivnost, nepristranskost, podrobnost raziskave in tako dalje. Vse te pohvale bi lahko potemtakem uvrstili v skupino neargumentiranih pohval.

»Odlična razstava – iskrene čestitke ustvarjalcem!« (Slovenj Gradec)

»Priznanje avtorjem za smel in zgodovinski prikaz dogodkov.« (Kranj)

»Čestitam organizatorjem in se zahvaljujem za negovanje zgodovinskega spomina in resnice. To naj služi za vzgojo in opomin mlajši generaciji.« (Ljubljana)

- b) Argumentirane kritike: Te prav tako kot že omenjene pohvale dejansko odsevajo konkretne stvari, ki bi jih bilo potrebno popraviti, spremeniti oziroma kaj bi morali organizatorji dodati sami razstavi pripovedi, da bi bila ta še boljša, zanimivejša in poučnejša. Takih kritik je bilo veliko več kot argumentiranih pohval. To bi lahko razumeli na način, da avtorji projekta določenih zgodovinskih dejstev v pripovedi niso zajeli v njihovem celovitem pogledu in je lahko morda posamezen obiskovalec zaradi te »pomanjkljivosti« (zaradi obsežnosti tematike in gradiva sem prepričana, da je povsem možno, da so se določene stvari in podrobnosti zaradi večje preglednosti in bolj posplošene pripovedi tudi izpustile) projekt razumel kot pristranski ter neobjektiven. Precej zanimiv je podatek, da se v skupini kritik, tako argumentiranih

³¹ Vsi odzivi, ocene, kritike in pohvale so zapisani v obliki in na način, kot so jih zapisali njihovi avtorji v originalu, torej kot so zapisani v posamezni knjigi vtisov.

kot neargumentiranih, skorajda ne najde ocena, ki bi se neposredno spustila na raven primerjave oziroma enačenja obeh totalitarnih sistem; za razliko od medijskih prispevkov, ki so povečini grajali predvsem to domnevno enačenje obeh režimov.

»Razstava je v večjem delu korektna in daje obiskovalcu sliko o tragičnih časih naše polpretekle zgodovine. Vendar je med kljukastim križem in rdečo zvezdo bistvena razlika. Kljukasti križ je Slovence obsodil na smrt. Pod rdečo zvezdo – kljub nekaterim obsodbe vrednim dejanjem – pa si je slovenski narod izboril svobodo in ohranil svoje dostojanstvo. Razlikovati je treba med nedolžnimi žrtvami in kaznovanimi nacističnimi zločinci.« (Slovenj Gradec)

»Na tej razstavi je totalitarizem popolnoma zlorabljen. Če se ga je že hotelo enačiti, bi se ga vsaj po obdobjih, nikakor pa to ne more veljati za pozna 50. leta in pozneje. Ogromna večina ljudi po Sloveniji je živela do konca 80. let veliko boljše kot na vzhodu ali pa tudi kje v Evropi. Imam občutek, da so koroški nacionalisti ali Haiderjevci s to razstavo dosegli popolni propagandni učinek in še bolj razbijanje med Slovenci. Poglešam več prispevkov pozitivnih, zlasti pa negativnih o vlogi CERKVE med vojno, skoraj kot da je ni bilo in še kaj ...« (Kranj)

Zaključimo lahko, da se negativne ocene obiskovalcev vrtijo predvsem okoli posameznih podrobnosti; določene kritike se nanašajo na tako imenovane tehnične napake projekta (na primer: eden izmed obiskovalcev je zapisal, da bi lahko bila za boljšo preglednost in tekočo pripoved zgodbe označena njena pot od začetka do konca). Poudariti pa je treba, da je bilo predvsem v knjigi vtisov iz Ljubljane najti največ ocen, kjer so obiskovalci pogrešali več podatkov in gradiva glede komunizma na našem območju. Tega v ostalih dveh knjigah ni bilo mogoče tako izrazito opaziti. Prav tako je bilo mogoče največ argumentiranih kritik oziroma kritik nasploh zaslediti v knjigi iz Ljubljane.

»Kot da ni bilo OF, samo Partija. Vsi vodilni komunisti so slikani, vsi vidni OF voditelji pa ne. Zakaj ne pokažete Vidmarja, Kocbeka, Rusa itd. Kot da jih ni bilo ... Razstava povečuje zmešnjavo v glavah.« (Ljubljana)

»Razstava premalo pokaže na trpljenje slovenskega naroda pod partizani med vojno. Po vojni pa na genocid nad Slovenci, ki so se borili kot domobranci za svobodo. Njihovo trpljenje in mučeniško smrt v Kočevju in drugod.« (Ljubljana)

»Razstava skuša biti objektivna – in to ji delno tudi uspe. Vendar:

- pogrešam več informacij od slovenskih žrtev, ki jih je VOS likvidiral na samem začetku – in s tem ustvaril pogoje za vaške straže in domobrance!!
 - Več informacij od političnega stanja vodilnih komunistov v Rusiji pri Stalinu in njihovih ciljev!
 - Lepše, oziroma praktičneje bi bilo, če bi bila smer ogleda označena.« (Ljubljana)
- c) Neargumentirane kritike: slednje se v vseh treh knjigah najpogosteje pojavljajo skupaj z neargumentiranimi pohvalami, tako da lahko te odzive pravzaprav uvrstimo v skupino kombinacije pohvale in kritike. Zgolj neargumentirane kritike so v vseh treh knjigah redke.

»NI RAZLIKE MED KOMUNISTI, FAŠISTI IN NACISTI. Kdaj bo kaznovan Ribičič in vsa njegova družba.« (Ljubljana)

»Hitlerja in Tita ni mogoče enačiti!« (Kranj)

Pri kombinacijah so obiskovalci projekt najprej pohvalili in kasneje dodali kakšno pripombo oziroma je bilo to storjeno v obratnem vrstnem redu.

»Čestitam za temeljit prikaz grozot II. svetovne vojne. Povojni poboji so prikazani skromno, ker so bili obsežnejši in prav tako grozni kot nemški.« (Slovenj Gradec)

»Zelo lepo, čeprav neresnično. Bilo je dosti huje, prikazano pa je vse olepšano. Škoda, da so bili najhujši naši.« (Kranj)

- d) Nevtralne izjave: med take lahko prištevamo komentarje, ki s samo razstavno pripovedjo konkretno nimajo večje povezave, se pa recimo sklicujejo na osebna doživetja v času, ki je predstavljen. Sem lahko po drugi strani štejemo tudi splošne izjave o dogajanju med tistim časom. Te izjave niti ne hvalijo niti ne kritizirajo projekta. Zapisi, ki jih lahko uvrstimo v to skupino, v vseh treh knjigah vtisov predstavljajo največji odstotek. To bi lahko razumeli na način, da je razstavna pripoved pri posameznikih vzbudila nekakšno refleksijo na pretekla leta in dogajanja med drugo svetovno vojno. Prav tako pa je pri njih vzbudila upanje na boljši jutri, saj

so mnogi avtorji ocen zapisali, da je že čas zgodovino pokazati v svoji pravi luči, brez olepšav in cenzure.

»Sem veliko tega doživljala, kot izgnanka za štiri leta v Sarajevu.« (Slovenj Gradec)

»Prisilni na ogled!« (Slovenj Gradec)

»Razstava naj bo v poduk vsem, kateri ne pomnijo teh grozot.« (Kranj)

»Nacizem in komunizem sta povzročila strahote za male, večinoma nedolžne ljudi. Glede sprave v slovenskem narodu pa bo potrebno najprej ugotoviti, katera stran je prva pričela pobijati sonarodnjake in popraviti krivice, kolikor je to mogoče – pobitim protikomunistom pa omogočiti, da so pokopani kot ljudje v posvečeno zemljo. Za nas mlade pa velja – nikoli več bratomora.« (Kranj)

»Pot do svobodne Slovenije izpod kljukastega križa je bila trnova in krvava, v koncentracijskih taboriščih smo verjeli rdeči zvezdi, brez nje ne bi dočakali svobode.« (Ljubljana)

»Prihodnost lahko gradimo le na trdnih temeljih – tudi temeljih zgodovinske resnice.« (Ljubljana)

»Še bo potrebno pogledati vase in si natočiti čistega vina. Ljudje, ki so bili v partizanih, so večinoma bili borci proti okupatorju. Žalostno pa je, da je te borce popackala peščica zanesenjakov (ruski kvizlingi).« (Ljubljana)

»Da se ne bi ponovilo! Človek je vedno znova zgrožen nad dejanji, ki so zaznamovala preteklo stoletje. Zato so razkrivanja vsega nizkotnega nujna.« (Ljubljana)

Analizo odzivov obiskovalcev na razstavno pripoved bi lahko zaključili s tem, da je bila večina ljudi nad prikazanim zadovoljna, navdušena. Projekt si je ogledalo tudi nekaj dijakov slovenskih šol. Še posebej velik odziv dijakov (največji med vsemi ostalimi mesti) je bil na Gorenjskem. Tisti delež dijakov, ki si je projekt ogledalo, je lahko iz pripovedi na nekoliko drugačen način izvedelo, kaj se je dogajalo ter kaj je pravzaprav prinesla druga svetovna

vojna. Seveda pa je bilo med vpisi možno opaziti, da nekateri izmed njih tega obiska niso izbrali prostovoljno in so zaradi tega pokazali nekoliko drugačen odnos do tematike in projekta nasploh (na primer: »*Fucking muzej!!!*«, »*Dolgčas, a ne morte dat kaj bolj fajnega?*«). To po eni strani kaže nekoliko otročji in neresen odnos do dela zgodovinarjev, vendar pa ima po drugi strani vsak posameznik pravico izraziti svoje mnenje, kakršnokoli to že je, in tudi takega je potrebno upoštevati. Je pa morda res, da mlajša generacija, ki v procesu šolanja teh tematik še ni dobro obdelala, težje razume dogajanja in posledice, ki so jih le-ta prinesla. Najlažje se s tematikami polpretekle zgodovine seveda spoprimejo tiste generacije, ki so bile neposredno vpletene v njih ali pa so jim jih približali njihovi starši.

Do konkretnjših ocen glede primerjave in enačenja obeh totalitarnih sistemov med temi odzivi pravzaprav ni prišlo. Iz tega lahko sklepamo, da so obiskovalci projekt videli v nekoliko drugačni luči kot avtorji medijskih prispevkov, ki so v večini primerov glavno pozornost namenjali predvsem temu. Razlika med temi odzivi in odzivi v medijih je tudi v tem, da obiskovalcev ni zmotil ne naslov in tudi ne znak, ki je predstavljal razstavno pripoved.

Iz zapisanih odzivov je mogoče sklepati, da so si nekateri posamezniki projekt že več časa želeli, saj je po njihovem mnenju dobro, da se dejstva predstavijo, zgodovinski podatki razkrijejo in stare rane zacelijo. Posameznim zapisom bi se lahko pridružila tudi sama in se z njimi strinjam (na primer: »*Prihodnost lahko gradimo le na trdnih temeljih – tudi temeljih zgodovinske resnice*«). Za mlajše generacije je pomembno, da se zavedamo kakšna je bila pot do svobodne Slovenije, saj bomo lahko le tako nadaljevali pot v združeni Evropi, ohranili svojo narodno identiteto in dostojanstvo, svojo zgodovinsko pripoved pa brez zadržkov in strahu pripovedovali generacijam za nami.

Nekoliko drugače so na razstavno pripoved reagirali naši severni sosedje, kjer je iz medijskega poročanja v veliki večini vel pozitiven odnos do dela zgodovinarjev. Če primerjamo slovenski del obiskovalcev razstave z avstrijskim, lahko opazimo, da je bil slednji v svojih vtisih nekoliko bolj prizanesljiv kot slovenski. Na kakšen način je bila avstrijska javnost razstavni pripovedi bolj naklonjena in kako so delo avtorjev nasploh sprejeli na avstrijskem Koroškem, bom predstavila v nadaljevanju.

4.2 Medijsko poročanje v Avstriji in odzivi iz Celovca

Mohorjeva družba iz Celovca je v zborniku³² zbrala časopisne in internetne članke, ki so govorili o razstavi, jo predstavljali in napovedovali. V zborniku so poleg teh člankov zbrane tudi posamezne fotografije iz otvoritev, različni komentarji ter (na)govori posameznikov in politikov ob teh priložnostih. Zbrani pa so tudi vpisi vtisov obiskovalcev razstave v Celovcu, ki jih bom bolj analitično predstavila v naslednjem podpoglavju.

Rada bi opozorila na to, da so članke, ki jih bom predstavila v nadaljevanju, pa tudi kasnejše vtise obiskovalcev, zbrali organizatorji avstrijskega dela razstave oziroma v Mohorjevi družbi, kar pomeni, da je lahko pri zbiranju gradiva za ta zbornik prišlo do selektivnega zbiranja (po večini so zbrani tisti članki in vtisi, ki so v prid razstavi, in manj je tistih, ki slednjo kritizirajo oziroma bolj konkretno opozarjajo na morebitne napake v razstavni pripovedi). Na tem mestu velja še eno opozorilo oziroma opomba. Zbrani članki iz dnevnega časopisja prihajajo pretežno iz treh različnih časopisnih hiš (prevladujoč je predvsem *Kleine Zeitung*, *Rosentaler Kurier* in drugi), kar bi lahko razumeli tudi kot nekakšno selekcijo časopisnih prispevkov.

4.2.1 Odzivi iz časopisja in ostalih revij

Projekt je bil na avstrijskih tleh javnosti prvič prikazan v letu 2003, torej leto kasneje od nasploh prve uradne otvoritve. Tudi tu je razstava doživela različne odzive javnosti, ki so se kasneje izrisali predvsem v medijskih člankih, posameznih debatnih večerih ter predavanjih, ki so bili soorganizirani skupaj s projektom kot nekakšen spremljevalni program.

Nekako bi se lahko strinjala z anonimnim avtorjem (slednji se je pod članek podpisal s psevdonimom »adke«), ki je pred predstavitvijo projekta v Beljaku, 20. oktobra 2003, v svojem članku za *Slovenske novice* zapisal, da je težko ocenjevati zgodovino. Še toliko težje, če govorimo o polpretekli zgodovini, katere posamezni akterji in udeleženci so še vedno med nami. Kajti tako kot ima vsak svojo zgodbo, tako ima vsak tudi svojo resnico. Slednjo pa

³² »Unter Hakenkreuz und Titostern« - Eine Dokumentation zur Ausstellung und den Begleitveranstaltungen in Villach vom 20. Oktober bis 31. Oktober 2003. Poudariti moram, da ta zbornik ni na voljo v knjižnicah, saj so ga avtorji oziroma člani Mohorjeve družbe razdelili med sodelujočimi v projektu.

ponavadi opredeljuje predvsem njeno osebno doživljanje le-te (adke v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Nekdo lahko gleda na določene dogodke popolnoma drugače kot recimo njegov sosed, saj je bilo njegovo doživljanje morda popolnoma drugačno. Slednji morda ni utrpel toliko nesreč in zla in bo morda zaradi tega dogajanja gledal v drugačni luči. Na tem mestu se pojavlja vprašanje, ali je sploh mogoče najti objektivno zgodovino. Slednjo po mojem mnenju predstavljajo zgolj gola dejstva, številke, ko pa govorimo o usodi in življenjskih zgodbah posameznih ljudi, bo teh zgodb in pripovedi toliko, da le težka ostanemo trdno na svojih prepričanjih. Hitro se lahko zgodi, da podležemo čustvom in zapademo na eno ali drugo stran. Tako stanje pa se ne dogaja samo zdaj, ko ponovno gledamo nazaj na dogodke ter ocenjujemo stvari in posledice, ki jih je prinesla vojna, to se je dogajalo tudi med samo vojno. Ali kakor je v svojem prispevku zapisal isti avtor: *»Le malo kateremu posamezniku uspe v izrednih razmerah ohraniti svoja načela in tvega lastno življenje za to prepričanje, ki ga zvesto ohranja. Ponavadi goli nagon po preživetju in lastni ohranitvi premaga nad razumom«* (adke v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Ta nagon prevzame celotno mišljenje in ravnanje, ki se lahko kasneje pokaže v najhujših posledicah za druge.

»Adke« se je pri tem skliceval na Justina Stanovnika, ki naj bi drugo svetovno vojno opredelil kot kolaboracijo z ideologijami in ne z državami. Ravnanje posameznikov pa je v svojem istem prispevku za medije razlagal preprosto kot trenutno potrebo in željo po preživetju. Kot je zapisal, je prepričan, da lahko premagovanje zgodovine in njeno popolno sprejemanje uspe samo in zgolj z aktivnim sodelovanjem preko podobnih projektov, kot je razstava Med kljukastim križem in rdečo zvezdo, in sicer preko projektov na različnih področjih (adke v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

Razstava se je v dnevnem časopisu predstavljal povečini kot:

- bilateralna konfrontacija z nacionalnimi predsodki, totalitarno ideologijo in partijsko diktaturo na primeru Koroške in Slovenije (n.a.³³ v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003);
- pouk zgodovine in prispevek k sporazumu med obema narodoma (Rausch v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003);
- pozabo in obojestransko obračunavanje (Winkler v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003);

³³ Neznani avtor članka z naslovom Totalitäre Ideologien.

- šolski primer za mladino in predikat vreden ogleda (Rausch v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003);
- skrajno pomemben prispevek h koroškemu zgodovinopisju (Lesjak v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003) ter
- aktiven prispevek k oblikovanju miru in sožitja - to še posebej v sklopu z razstavo Kultura miru v Celovcu (n.a.³⁴ v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

V Beljaku kot prvem mestu, ki je omogočilo predstavitev projekta v nemško govorečem prostoru, je bila razstava v zadnji polovici oktobra leta 2003, točneje od 20. oktobra do 31. oktobra, v tamkajšnjem Parkhotelu. Slednji je bil za organizatorje projekta in kasnejše kritike zanimiv predvsem zato, ker je bil 7. septembra 1919 prizorišče prvega deželnega kongresa nacionalsocializma na Koroškem. Skoraj stoletje kasneje, natančneje 84 let, pa se je na istem prostoru zgodila *s »čustvi močno nabita«* (Rausch v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003) razstava, ki je dvignila nič koliko prahu.

Nepodpisani avtor članka z naslovom *Erstmal in Österreich* je v svojem delu predstavil mnenje beljaškega župan, Helmuta Manzenreiterja, ki je ob tej priložnosti večkrat poudaril in ponovil besede organizatorjev, da je bil cilj tega projekta prispevati h konstruktivnemu dialogu med obema narodoma ter na tak način preseči obstoječe predsodke med avstrijsko in slovensko populacijo na območju Koroške. Ob tej priložnosti je avtor prispevka posebej poudaril prepričanje Manzenreiterja: *»Želim si, da bi projekt predstavljal most k svobodi in miru med obema narodoma. Še posebej v združeni Evropi, kjer živimo brez mej«* (n.a.³⁵ v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Te besede je bilo mogoče večkrat zaslediti tako na avstrijski kot tudi na slovenski strani. Morda bi bilo dobro, da bi jih ponovili tudi ob kakšni drugi priložnosti tudi danes, ko te razstave ni več fizično med nami, živi pa še v glavah nekaterih. Most, o katerem je govoril Manzenreiter, bi bilo res dobro zgraditi, saj določena stopnja nestrpnosti med Slovenci in Avstrijci obstaja še danes in ji zaenkrat ni videti konca.

Besede Manzenreiterja je kasneje v prispevku uporabil tudi Rausch ob pojasnitvi, da je potrebno mladini pokazati, kako pomembna, skorajda nujna je demokracija ter kakšna je njena vrednost. Po njegovem prepričanju naj bi namreč prav slednja zagotavljala človekove pravice, ki so bile med obema vojnama zapostavljene in kršene (Rausch v Unter Hakenkreuz

³⁴ Neznani avtor članka z naslovom Schritt zur Erinnerungskultur.

³⁵ Neznani avtor članka z naslovom Erstmal in Österreich.

und Titostern 2003). To sramotenje in nespoštovanje človekovega dostojanstva in osnovnih človekovih pravic je s svojimi pripovedmi in fotografijami prikazala tudi razstava.

Seveda tudi z avstrijske strani ni bilo mogoče spregledati dogajanja, ki ga je razstava pustila na slovenskih tleh. Avtorji medijskih prispevkov so nekako opozarjali na slovenski burni odziv, še posebej kar se tiče dela nekdanjih partizanov in njihove poskuse preprečitve realizacije projekta, in s tem hoteli opozoriti na dejstvo, da pri njih do take razsežnosti neodobravanja projekta ni prišlo. Vendar pa na tem mestu ne moremo zamolčati dejstva, da so se tudi na avstrijski strani o razstavi razvile različne diskusije, kar je razvidno iz posameznih objavljenih člankov. Je pa na tem mestu potrebno poudariti dejstvo, da so na avstrijski strani stvar izpeljali bistveno drugače kot na slovenski strani. Več je bilo konstruktivnega pogovora med posamezniki, protagonisti, politiki, zgodovinarji ter nenazadnje tudi kritiki. Ob razstavi je bilo pripravljenega bistveno več spremljevalnega programa razstave, ki so ga predstavljale predvsem diskusije, debate in predavanja, kjer se je govorilo o dejstvih predstavljenih v razstavni pripovedi. Na eni izmed teh debat je poleg koroških političnih predstavnikov, zgodovinarjev, kritikov in posameznikov, ki so preživeli vojna leta, sodeloval tudi slovenski politik Lojze Peterle (n.a.³⁶ v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Na tem mestu bi lahko celo polemizirali in sicer v smislu, zakaj se na slovenski strani debat o tej razstavi in nasploh razstave same posamezni slovenski politiki niso želeli udeležiti, kot ugotavlja eden izmed avtorjev projekta, Košan (Košan 2007). So se pa nekateri, na primer Lojze Peterle, udeležili diskusij na avstrijski strani. Se je mogoče s tem želelo tujini zgolj pokazati, da je tudi slovenski narod pripravljen sprejeti odgovornost za svoja dejanja v skupni polpretekli zgodovini.

Močan odziv na vse spremljevalne prireditve, ki so se zvrstile na avstrijskih tleh, bi lahko razumeli kot dokaz, da je tematika projekta še kako nabita z nepremaganimi občutki ter nezaceljenimi ranami. Diskusije s posameznimi preživeliimi akterji druge svetovne vojne so ponavadi izzvenele predvsem v želji po spravi, slednjo pa bi lahko najboljše zaokrožili z mislijo enega od sodelujočih, ki je dejal: *»Pokažimo si rane, vendar ne obračunavajmo«* (adke v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Toda ali čas pomaga tudi pri pozabi na krutost in nasilje, ki se je dogajalo med vojno? Morda ne, vendar kljub vsemu to ni povod za

³⁶ Neznani avtor članka z naslovom Hakenkreuz und Titostern in Villach.

maščevanje ter za vzgajanje novih generacij v nestrpnosti in sovraštvu do drugih narodov, do svojih sosedov.

Kot že prej na slovenski strani so tudi na avstrijski strani avtorji projekta na posameznih predavanjih in v medijih vnovič poudarjali, da pri tem projektu ne gre za enačenje obeh totalitarnih sistemov. Obe deželi sta, kot pravijo organizatorji, trpeli pod obema režimoma: Koroško je zaznamoval nacistični rasizem, Slovenijo pa na komunizem. Projekt naj bi s svojimi razstavnimi dejstvi in slikami zgolj pokazal kako je pravzaprav prišlo do razvoja, oblikovanja in kasnejšega vzpona totalitarnih sistemov, ki sta tako močno zaznamovala obe deželi ob meji (n.a.³⁷ v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Ali kakor pravijo sami organizatorji projekta o njegovih ciljih in namenih: *»Da bi prestopili strelske jarke in presegli nacionalistične zgodovinske podobe ter nad okorelimi vzorci mišljenja dosegli sožitje na osnovi medsebojnega spoštovanja in strpnosti«* (tg³⁸ v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Oziroma če na tem mestu uporabim besede Alfreda Elsteja, ki jih je v svojem članku zapisal Winkler: *»Pogled, ki je usmerjen naprej, ki bi lahko prispeval k sožitju, spoštovanju in toleranci«* (Winkler v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

Skoraj sočasno s premierno predstavitvijo projekta Med kljukastim križem in rdečo zvezdo se je v Avstriji dogajal še en projekt/film z naslovom *»Titos morderische Macht«* z zelo podobno tematiko in pod taktirko avstrijskih zgodovinarjev. Ta projekt je nekako favoriziral tudi koroški deželni glavar Jörg Haider, ki je privrženost temu filmu pokazal z osebnim povabilom posameznih gostov na njegovo predstavitev javnosti. Avtorji filma so zgodbo posvetili izgonu koroških Slovencev v času nacizma, partizanskemu delovanju na območju Koroške ter likvidacijam koroškega prebivalstva. Prav ta avstrijski projekt pa naj bi bil tudi razlog, tako menijo vsaj avtorji razstave, zakaj projekt Med kljukastim križem in rdečo zvezdo ni dobil finančne pomoči avstrijske države (Rausch v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). To se je kasneje, predvsem v slovenskih medijih, prikazovalo kot nekakšno obliko cenzure projekta na avstrijski strani ter obliko ignorance s strani koroške deželne vlade z glavarjem Haiderjem na čelu.

V enem izmed člankov je bilo tudi zapisano, da si niti eden od političnih predstavnikov Koroške ni upal priti na odprtje razstave (Rausch v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

³⁷ Neznani avtor nenaslovljenega prispevka, objavljenega na spletni strani kaernten.ORF.at.

³⁸ Avtor članka se je podpisal s svojim psevdonimom oziroma inicialkami.

To bi bilo lahko vprašljivo, še posebej če imamo v mislih pogovor s Košanom, ki je trdil, da je bil obisk političnih predstavnikov na avstrijski strani velik in bolj vzpodbuden kot na slovenski strani (Košan 2007).

Najbolj ostro je v medijih projekt ocenil Gstettner, ki je odklonil kakršen koli poskus primerjave nacističnih zločinov z zločini partizanskih enot. Mnenje Gstettnerja pa je javnosti predstavil anonimni avtor (sk). Po Gstettnerjevem mnenju gre v tem primeru za *»politično strategijo s ciljem, da bi vodili naše zaznavanje in ga na novo fokusirali, ali pa je to nova metoda primerjave sistemov«* (sk v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Ta metoda naj bi po Gstettnerjevih besedah vodila ali k razjasnitvi preteklosti ali pa k tako imenovanemu bagateliziranju³⁹ holokavsta. Vsekakor pa sam projekta nikakor ni ocenjeval kot nepolitično zadevo, ki naj bi poskrbela za manjšo oziroma nenevarno vznemirjenje koroške zgodovinske slike. Bolj kot to je Gstettner trdil, da projekt predstavlja *»tektonski potres z izgledom na kontinentalni premik v vrednotenju političnih sistemov«* (sk v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

Posamezni koncepti, ki so jih uvajali totalitarni režimi in so se kazali predvsem v idejah, kot so *»nadjudje«*, *»nadkultura«*, *»nadrazred«*, *»naddržava«*, posamezne ideologije ter poniževanje manjšin, so imeli krute posledice. Fantur je v svojem prispevku javnosti posredoval mnenje Slovenskega politika Lojzeta Peterleta, ki je na enem izmed debatnih večerov v Beljaku med posledicami še posebej izpostavil vojno, holokavst, genocid, predsodke vseh vrst, spreminjanje državnih meja, gulage, Goli otok in druge. Slednje je slavnostni govornik opredelil kot *»nečloveška mišljenja in politiko, ki je prelila toliko krvi«* (Fantur v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Vse te grozote so doživeli ljudje med drugo svetovno vojno. Vendar se na tem mestu še kako postavlja vprašanje, ali je konec vojne z *»navideznim«* mirom (sovražstvo in zaničevanje med ljudmi živita še danes; nespoštovanje med obema narodoma, slovenskim in avstrijskim, se leta 1945 ni končalo, ampak je opazno še danes tudi v dnevni politiki, vendar slednje nima takih razsežnosti in posledic, kot jo je imela druga svetovna vojna) prinesel tudi spoštovanje med narodi, spoštovanje manjšin in njihovo priznavanje, spoštovanje vsega živega in drugačnega od nas samih.

³⁹ Bagatelizirati: omaloževati, podcenjevati (SSKJ).

Po Beljaku se je razstava v Avstriji leto kasneje, 2004, selila v Celovec, kjer si jo je bilo mogoče ogledati od 26. januarja do 8. februarja. Tu je bil projekt predstavljen skupaj z razstavo »Kultura miru«, tako da je bilo pokritih tudi tretjina stroškov, ki so jih imeli s postavitvijo razstave. Tudi mesto Celovec je namreč prošnjo za finančno podporo projekta zavrnilo (Kimeswenger v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

Ob postavitvi razstave v Celovcu je več prahu kot projekt v celoti v medijih dvignil tako imenovan črni seznam partizanov (*»schwarzen Listen der Partisanen«*), ki ga je v enem izmed svojih sklopov pripovedi predstavil projekt (Kimeswenger v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Ta seznam je bil z razstavo samo nasploh prvič predstavljen javnosti, avtorji pa so ga/jih dobili s pomočjo slovenskih zgodovinskih arhivov. Na podlagi teh seznamov, kot so kasneje poročali mediji, je bilo med drugo svetovno vojno iz območja Koroške veliko ljudi izseljenih oziroma so doživeli druge nesreče vojne (<http://www.ikg-wien.at/IKG/> v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

Kot je bilo že prej omenjeno, je bil projekt Med kljukastim križem in rdečo zvezdo v letu 2004 v Celovcu predstavljen skupaj s projektom Kultura miru. Slednji je želel predstaviti način, kako lahko pravočasno prepoznamo totalitarne mehanizme, ki se ponekod tudi danes pojavljajo v naši družbi in kako se jim učinkovito postaviti po robu (Gotthardt v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Razstava Med kljukastim križem in rdečo zvezdo je prišla v Celovec kot uvod v srednjeevropske katoliške dneve, katerih pobudnik je katoliška cerkev. Iz tega razloga je bil projekt predstavljen v celovski Škofijski hiši. Po mnenju predstavnikov Škofijske hiše naj bi čezmejno pripravljen projekt pokazal, kako pomembno se je učiti iz preteklosti. *»Posamezniki se lahko spominjamo, jezimo, čudimo, lahko se učimo, prepiramo, razumemo. Dejstva lahko ignoriramo, potiskamo v stanje nezavednega, lahko pa jih tudi z odprtimi očmi obravnavamo in smo jih pripravljeni sprejeti, kakršna koli so že«* (Bendele v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). To naj bi po mnenju avtorja prispevka projekt Med kljukastim križem in rdečo zvezdo obiskovalcu tudi ponudil. Organizatorji obeh razstav so projekta postavili enega ob drugega. Obiskovalec razstave je tako najprej šel skozi predor vojne, totalitarnih sistemov, partizanskega gibanja in delovanja ter skozi pripovedi trpljenja, ki ga je predstavljala razstava Med kljukastim križem in rdečo zvezdo, ko pa je prišel iz tega predora, ga je zunaj čakala tako imenovana oaza miru, ki jo je predstavljal projekt Kultura mir (Bendele v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

V celovški Škofijski hiši je bil uvod v obe razstavi še kako poseben. Pred začetkom sta si bila nasproti postavljeni dve ogledali. Na enem je pisalo »storilec«, na drugem »žrtev«. V katerokoli ogledalo si pogledal, si videl sebe. Organizatorji so s tem hoteli na simboličen način ponazoriti dejstvo, da se lahko vsak posameznik vsak trenutek znajde ali v eni ali v drugi podobi oziroma vlogi (Dejanovič v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

»Do tega trenutka sem o partizanih brala le lepe stvari, ki so povelečevala njihova junaštva. Po ogledu te razstave pa sem se začela spraševati, ali so res bili samo dobri borci na mir? Ali je boj za mir sploh smiseln?« (ibid)

Ob vprašanju, ki si ga je v svojem pisanju in razmišljanju postavila Dejanovičeva, sama postavljam naslednje, in sicer ali je dokončen mir sploh mogoč. Je možno doseči med narodi nek večni mir, večno sožitje in spoštovanje ali je to zgolj še ena izmed iluzij današnjega sveta. Seveda se vsi na tak ali drugačen mir borimo za mir in spravo, vendar se velikokrat izkaže, da je vse skupaj jalovo delo, saj posameznik s svojim ravnanjem ali zgolj peščica njemu podobnih ne more spremeniti sveta in njegovega dogajanja.

Na vsa pisanja, posamezne kritike ter obračunavanja z avtorji projekta v medijih je odgovoril tudi Hanzi Filipič, eden izmed članov projektne ekipe in sodelavec Mohorjeve družbe. Ta je v svojem prispevku za medije⁴⁰ avtorjem posameznih člankov in kritikom projekta odgovarjal, da je vsak posameznik odgovoren za svoja dejanja. Kar so želeli avtorji projekta z njim doseči je predvsem pokazati:

- na eni strani vzpon nacionalsocialističnega režima in njegove zločinske posledice ter
- na drugi strani komunistični totalitarizem, ki je medtem, ko se je boril za svojo oblast, torej v času komunistično boljševistične revolucije, ter potem, ko je dejansko izvajal totalitarno oblast, zakrivil veliko zločinov.

Čeprav v projektu ne gre za nikakršno primerjavo obeh sistemov (to je bilo ponovljeno že nič kolikokrat in se ponavlja ob vsakem novem pogovoru z avtorji projekta), je med sistemoma kljub vsemu mogoče najti določene podobnosti. Obe strani sta ne samo teptali, ampak do skrajnosti prezirali osnovne človekove pravice, človekovo dostojanstvo, ko je šlo za to, da prideta na oblast. Ko pa sta oba sistema prišla na oblast, se situacija ni nič spremenila na bolje. Zločini, teror nad prebivalstvom ter ustrahovanje so postali način in sistem vladanja. To

⁴⁰ Iz zbornika ni razvidno kdaj in v katerem časopisu oziroma reviji je bil originalni članek objavljen.

ni veljalo samo za državi, ki sta predstavljeni v tem dotičnem projektu, Slovenijo in Avstrijo, temveč je veljalo in na nek način še vedno velja za vse ostale države, kjer so fašizem, komunizem ter nacionalni socializem izvajali svojo oblast (Filipič v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

Med članki, ki so povečini napovedovali prihod projekta, njegov spremljevalni program, njegovo predstavitev in hvalo, je bilo mogoče najti tudi članek, katerega avtor je opozarjal na določene pomanjkljivosti v razstavni pripovedi, predvsem na pomanjkljivosti v avstrijskem delu pripovedi. Čeprav je avtor prispevka razstavo sprva pohvalil kot vredno ogleda, se je kasneje osredotočil na njegove pomanjkljivosti, ki bi jih bilo po mnenju pisca dobro odpraviti. Z odpravo pomanjkljivosti naj bi bila razstavna pripoved po Mannerjevih besedah še boljša in bolj objektivna. Med pomanjkljivostmi je avtor izpostavil naslednji:

- a) V razstavni pripovedi je manjkal podatek od kod in od kdaj pravzaprav lahko govorimo o samem procesu germanizacije. Če so avtorji projekta v svojem delu govorili o nemškem nacionalizmu – antisvalizmu, ali bi mogoče lahko na drugi strani govorili tudi o slovenskem nacionalizmu – antigermanizmu, ki se je po njegovem prepričanju še najbolj izpostavil ob okupaciji oziroma zasedbi Cone A s strani jugoslovanske vojske (vojske SHS).
- b) Prav tako je prepričan, da rezultat plebiscita oktobra 1920, ki se je zgodil v prid avstrijske strani, s tem ni pomenil kakršne koli »zmage nad Slovani«, ampak se je pokazal v drugi razsežnosti, in sicer v uspehu regionalne pravice posameznikov do samoodločbe (Manner v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

Velika in pomembna razlika med avstrijsko in slovensko stranjo glede sprejemanja projekta se je pokazala tudi v obisku in sodelovanju posameznih šol pri razstavi. To sodelovanje je najbolj do izraza prišlo pri postavitvi obeh projektov v celovški Škofijski hiši. Razstavljen projekt si je od okoli 4.500 obiskovalcev ogledalo tudi 2.000 učencev in dijakov. Kot so kasneje poročali mediji, se je v Avstriji po odprtju razstave Med kljukastim križem in rdečo zvezdo predstavil tudi šolski razpis, ki naj bi podpiral oziroma štipendiral poglobljeno ukvarjanje učencev in dijakov z vsebino projekta (ta razpisni projekt je trajal do konca šolskega leta 2004) (n.a.⁴¹ v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003). Tega na slovenski strani ni bilo. Čeprav so profesorji na razstavo pripeljali svoje učence in dijake, več od tega ogleda

⁴¹ Neznani avtor članka z naslovom Schulprojekte laufen weiter.

in sodelovanja pri ankteri ni bilo. Poudariti želim, da se na slovenski strani učenci in dijaki z vsebino razstave niso ukvarjali na tak način kot v Avstriji. Razstava Med kljukastim križem in rdečo zvezdo naj bi po poročanju medijev šolsko mladino spodbudila k diskusiji o sodobni oziroma polpretekli zgodovini, saj je na nekoliko drugačen način pokazala tematično dobo naše skupne zgodovine. Projekt naj bi tako mladini ponudil predvsem dve ključni stvari:

1. priložnost spoznati sodobno oziroma mlajšo zgodovino te regije ter
2. priložnost, da so se lahko na tak način z vsemi možnimi aktivnostmi pripomogli k dosegu miru in sožitja, ki je na tej meji za nadaljnje skupno življenje še kako velikega pomena. Ali kakor pravijo organizatorji projekta: *»Da bi tu ustvarili regijo miru«* (n.a.⁴² v Unter Hakenkreuz und Titostern 2003).

4.2.2 Odzivi iz knjige vtisov ob razstavi v Celovcu

Tako kot članke iz dnevnega časopisja in drugih medijev so tudi odzive obiskovalcev in njihove vtise o razstavi zbrali uredniki zbornika. Sama popolnega vpogleda v posamezno knjigo vtisov nisem imela in iz tega razloga zgolj težko ocenjujem, ali so bili res vsi obiskovalci nad razstavo navdušeni, saj je v zbranih odzivih velika večina zgolj pozitivnih vtisov, kritika pa samo ena. Ponovno poudarjam možnost, da je pri zbiranju gradiva lahko prišlo do selekcije posameznih odzivov.

Če to dejstvo oziroma možnost selekcije odzivov za trenutek pustimo ob strani in se osredotočimo zgolj na material, ki nam je na voljo, lahko vidimo, da so se tudi v Celovcu projekta razveselili in ga sprejeli odprti rok. Vsaj kar se tiče javnosti nasploh. V splošnem pogledu bi morda lahko celo rekli, da so razstavo na avstrijski strani sprejeli bolj navdušeno kot na slovenski strani.

Pred podrobnejšo analizo odzivov in ocen bi rada opozorila še na dve pomembni dejstvi, in sicer:

- Prav tako kot tudi v slovenskem delu je iz posameznega vpisa težko razbrati, ali gre za nekdanjega pripadnika partizanskih enot oziroma pripadnika nemške vojske. Tako

⁴² Neznani avtor članka z naslovom Jugend Trifft Zeitgeschichte.

lahko odzive zgolj razvrstimo v posamezne skupine in na njihovi podlagi sklepamo, kakšno je pravo mnenje obiskovalcev o projektu.

- Obenem pa smo glede zbranih ocen omejeni samo na knjigo vtisov iz Celovca in lahko potemtakem razberemo samo, kako so projekt doživljali v tem mestu, ne pa tudi, kaj so si posamezniki o projektu mislili ob predstavitvi v Beljaku. Na tem mestu je potrebno vnovič poudariti tudi to, da je bila v Celovcu razstava Med kljukastim križem in rdečo zvezdo predstavljena v sodelovanju z avstrijskim katoliškim projektom Kultura miru, iz zbranih vpisov pa skorajda ne moremo razbrati, katerega od obeh projektov so posamezniki »ocenjevali«.

Na splošno lahko zbrane odzive obiskovalcev, njihove ocene in kritike razdelimo na več skupin,⁴³ in sicer:

- a) *Argumentirane pohvale*, ki dejansko povedo, kaj je na projektu je vredno pohvale:

»Pretehtana, objektivna, skrbna in uravnotežena razstava; najboljša razstava o tej tematiki, kar sem jih do sedaj videl.« (nepodpisan avtor)

- b) *Argumentirane kritike*, ki dajejo konkretne predloge, kaj bi bilo dobro popraviti, spremeniti ali dodati, da bi bil projekt še bolj objektivni in dokumentiran in ki po drugi strani povedo, kaj dejansko jih pri projektu moti ter zakaj. Argumentirana kritika je bila med zbranimi odzivi zgolj ena in tudi edina kritika nasploh. Pravzaprav pa tudi slednje ne bi mogli razumeti kot neko ostro kritiko projekta, ampak bolj kot argumentirano opombo, kaj bi bilo možno pri projektu še storiti.

»Vsekakor dobra razstava, saj ti ne podaja zgolj informacij ampak te potegne tudi čustveno. Kar pa me je nekoliko zmotilo, je njena predstavitev na panojih, kar dela razstavo nekoliko monotono. Dobro bi bilo, če bi se pri predstavitvi uporabila še kakšna dva druga načina podajanja informacij. Morda bi bilo tako podatke lažje sprejemati in dojemati.« (nepodpisan avtor)

⁴³ Pri vsaki skupini ocen bom navedla in izpostavila zgolj nekaj vtisov, predvsem tistih, ki najbolj odsevajo značilnost posamezne skupine.

Vse ostale zbrane vtise obiskovalcev projekta v Celovcu lahko razdelimo med ostale tri skupine.

c) Neargumentirane pohvale:

»Zgodovina ni moja ali tvoja stvar, je naša zgodovina, je ena skupna zgodovina. Zahvala in priznanje za pogum.« (Karel Smolle)

»Dobro narejeno, zelo informativna razstava. Korektna predstavitev dogodkov. Upam, da se bomo iz tega kaj naučili.« (nepodpisan avtor)

»Odličen prispevek k obdelavi naše neposredne preteklosti.« (nepodpisan avtor)

»Pogumna in čudovita razstava.« (Paul Lendvai)

d) Neargumentirane kritike: kritika, kot je bilo omenjeno že prej, je bila med zbranimi ocenami ljudi zgolj ena (ta je predstavljena v skupini argumentiranih kritik).

e) Neutralne izjave:

»Prosim pokažite razstavo v vseh koroških okrajnih središčih. To je pomembno!« (nepodpisan avtor)

»Pogumen prispevek v podobi miru in sožitja v življenju obeh narodov.«
(nepodpisan avtor)

Analizo ocen in odzivov obiskovalcev razstave na avstrijski strani, bolj konkretno samo z razstave v Celovcu, lahko zaključimo z ugotovitvijo, da so bili ljudje z razstavo v večini zadovoljni, določeni posamezniki so jo že dolgo pričakovali. Marsikdo je projekt videl v podobni luči kot njegovi avtorji, v luči sprave in miru med narodoma in v luči dejstva, da je potrebno razrešiti zamere, ki izhajajo iz časov vojne, ki je bila neusmiljena tako na eni kot na drugi strani meje. In nenazadnje tudi v luči, da je potrebno v novi in združeni Evropi, kjer ljudje živimo tako rekoč brez meja, za spoštovanje drug drugega veliko narediti in veliko odpustiti. Samo tako je možno življenje v miru in medsebojnem spoštovanju.

5. ZAKLJUČEK

Zgodovina nas v življenju spremlja na vsakem koraku. Ko smo bili še otroci, smo se z njo spoznavali preko pripovedi staršev in starih staršev, vendar so se nam takrat njihove pripovedi, pravzaprav njihove življenjske zgodbe, velikokrat zdele kot pravljice in neresnične. V času šolanja so nam te pripovedi staršev učitelji spremenili v dejanske življenjske zgodbe, prepletene z žalostjo, bolečino, trpljenjem in strahom. To še toliko bolj velja za čas druge svetovne vojne, ki je povsod po svetu sejala smrt, žalost in strah. Veliko akterjev tega časa je še vedno med nami in veliko stvari, ki so bile storjene, še ni popolnoma pojasnjenih in razloženih. In morda so se naši učitelji ravno zaradi tega te tematike na nek način izogibali in nam jo predstavili bolj površinsko. Ne moremo pa mimo dejstva, da dogodki polpretekle zgodovine pri posameznikih še vedno prebujajo boleče spomine in odpirajo še nezaceljene rane. Čas druge svetovne vojne in obdobje po njej sta pustila globoke posledice, ki jih nekateri čutijo še danes.

Z dogodki polpretekle zgodovine in zgodbami ljudi sta se pred leti soočili dve skupini zgodovinarjev, muzealcev in drugih umetnikov iz Slovenije in Avstrije ter skupaj ustvarili razstavno pripoved z naslovom Med kljukastim križem in rdečo zvezdo. V razstavi so predstavili svoj pogled na dogajanja v času druge svetovne vojne, v času, ko sta na območju Slovenije in avstrijske Koroške vladala nacizem in komunizem, in ta dva totalitarna sistema kot zrcalno sliko soočili drug z drugim. Razstavna pripoved, ki si jo je bilo mogoče ogledati v obdobju štirih let (od leta 2002 do leta 2005) tako na slovenskih (Slovenj Gradec, Kranj, Maribor in Ljubljana) kot avstrijskih tleh (Beljak in Celovec), danes pa je še vedno dostopna na internetni strani, je po eni plati odprla veliko vprašanj, povzročila kar nekaj polemik in nerazumevanja, po drugi plati pa jo je veliko posameznikov sprejelo z entuziazmom in navdušenjem.

Avtorji so se še pred prvim odprtjem in razgrnitvijo pripovedi javnosti soočili s posameznimi poskusi preprečitve realizacije. Slednji so se izražali predvsem preko pritiskov določenih območnih borčevskih organizacij oziroma njihovih članov na avtorje razstave, da le-ta škodi slovenskemu narodu. Kot poskus preprečitve realizacije lahko označimo tudi ostre kritike, ki so polnile dnevno časopisje, in nenazadnje odtegnitev finančne podpore razstavi s strani ministrstva za kulturo.

Rdečo nit diplomske naloge sta predstavljali na začetku izpostavljeni raziskovalni vprašanji, in sicer:

1. *raziskovalno vprašanje*: država oziroma Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije v večini finančno podpira zgolj projekte, ki so v njeno dobro, in zavrača predloge, ki bi ji lahko na kakršenkoli način škodovali ter
2. *raziskovalno vprašanje*: katera oziroma čigava zgodovina je »prava« - zgodovina, kot so jo predstavili avtorji projekta, ali zgodovina, ki jo želi uveljaviti del nekdanjih borcev. Slednji ob tem projektu namreč ne želijo prevzeti odgovornosti za svoja, tudi strahotna dejanja v času druge svetovne vojne.

Po opravljenih raziskavah in analizah dobljenih podatkov lahko sicer z zadržkom potrdimo zgolj prvo raziskovalno vprašanje. Vendar na tem mestu še vedno ne moremo z neko gotovostjo trditi, da se je ministrstvo za kulturo za odtegnitev finančne pomoči avtorjem razstave odločilo z razlogom, da slednja škodi državi, saj do obrazložitve tega dejanja nisem uspela priti.

Država z nacionalnim programom za kulturo, ki ga sprejme za obdobje štirih let, skrbi za delovanje kulturnih ustanov in zavodov ter s tem posredno za kulturno dobrobit svojih državljanov. Se pa zgodi, da odgovorni finančno pomoč določenemu projektu iz takega ali drugečnega razloga ne odobrijo. Država je obenem tudi vedno bolj naklonjena sodelovanju slovenskih kulturnih ustanov, zavodov in kulturnikov z mednarodnimi projekti in programi, ki predstavljajo dodatno možnost pridobitve finančne pomoči za določen projekt. To priložnost so izrabili tudi organizatorji razstave Med kljukastim križem in rdečo zvezdo in od mednarodnega programa Phare za realizacijo projekta pridobili 75% finančne pomoči, kar v konkretni številki predstavlja 56.332,50 EUR podpore.

Prvo raziskovalno vprašanje oziroma hipotezo lahko torej le deloma potrdimo, in sicer v smislu, da država oziroma ministrstvo za kulturo posameznih predlogov za finančno podporo določenega kulturnega projekta na odobri. Ne moremo pa potrditi izhodiščne trditve, da se to zgodi zaradi tega, ker bi projekt državi tako ali drugače škodoval.

Drugo raziskovalno vprašanje se je nanašalo na samo vsebino razstavne pripovedi, in sicer na različne pripovedi (avtorji razstave vs. del nekdanjih borcev) glede zgodovinskega dogajanja v specifičnem obdobju, v konkretnem primeru obdobju druge svetovne vojne. Tega vprašanja

oziroma hipoteze po opravljeni raziskavi ne moremo niti potrditi niti zavreči. Ena sama interpretacija zgodovine, ki bi bila prava, ne obstaja in tudi o objektivnih zgodovinskih dejstvih govorimo le težko. Laik ali zgodovinar ima pri raziskovanju preteklosti na voljo številne objavljene prispevke, knjige, zbornike, arhivske podatke, s katerimi si osvetljuje preteklost in rešuje problem, ki si ga je zadal. Seveda so njegovi rezultati ob koncu odvisni od njegovega razumevanja in interpretacije danih podatkov. Tudi v danem primeru ne moremo govoriti o eni pravi interpretaciji zgodovine, saj so avtorji razstave v svojem delu želeli na čimbolj objektivni način predstaviti zbrana dejstva in v komentarjih zapisali svoj pogled na dogajanja.

Drugi razlog, zakaj te hipoteze ne moremo ne potrditi ne zanikati, je v tem, da preko nepodpisanih časopisnih prispevkov in nepodpisanih odzivov iz posamezne knjige vtisov ne moremo z gotovostjo trditi, da je posamezna ocena razstave delo nekdanjega pripadnika borcev. V kolikor pa so bile te ocene podpisane, so bile zgolj z imenom in priimkom, kar je ponovno nezadostna informacija o morebitni pripadnosti borcem. Odzivi na razstavo, iz katerih dejansko lahko razberemo, da so s strani posamezne območne borčevske organizacije (območna borčevska organizacija Velenje) ali njihovega člana (Tone Poljšak iz gorenjske zveze borcev), so bili redki. Te ocene se v večini primerov nanašajo zgolj na neprimernosti primerjave oziroma, kot trdijo avtorji prispevkov, na enačenje obeh totalitarnih sistemov ter napadalcev in napadenih.

Iz dela nekdanjih borcev je najbolj detajlno kritiko razstavne pripovedi opravil Risto Stojanovič. Ta je tako rekoč vse podatke (predvsem števila žrtev, pripadnikov ene ali druge strani) iz pripovedi primerjal s podatki v že objavljenih prispevkih zgodovinopisja. Čeprav je primerjava dobro in izčrpno narejena ter na določenih mesti avtorje opozarja na njihove morda nenamerne napake, Stojanovič s tem ne pove nič drugega kot to, da se številke v zgodovinopisju spreminjajo skorajda vsakodnevno. Ravno zaradi tega ene predstavljene zgodbe ne moremo vzeti kot edine prave in objektivne zgodovinske pripovedi.

V okviru že navedenega lahko na nek način zavržemo tudi v hipotezi izpostavljeno trditev, da del nekdanjih borcev ne želi sprejeti odgovornosti za svoja pretekla dejanja. O tem, koliko je posamezen borec kriv in odgovoren za odločitve svojih nadrejenih, je na tem mestu težko govoriti. Posamezniki, ki so bili v času vojne na vodilnih položajih in nosijo del odgovornosti za zločine zoper človeštvo, so slednjo za svoja dejanja in odločitve sprejemali pred sodišči in

s tem poskušali oprati svojo krivdo. Ostalih borcev pa za njihove odločitve pravzaprav ne moremo kriviti. Izpolnjevanje ukazov in s tem boj za lastno preživetje je pravzaprav del vsake vojne.

Razstavna pripoved Med kljukastim križem in rdečo zvezdo je obiskovalcu ponudila možnost, da se s pomočjo razstavljenih pripovedi, fotografij in drugih dokumentov sam sooči s preteklostjo in jo razume na svoj način. Moje osebno mnenje je, da je bila razstava dobro narejena, za marsikoga poučna in nasploh zanimiva. Sama sem namreč preko predstavljenih podatkov izvedela veliko novega o dogajanju na območju, kjer živim (slovenska Koroška). Šele razumevanje preteklih dogodkov ti lahko ustvari pravo podlago za razumevanje stvari, ki se dogajajo danes. V tem primeru to še posebej velja za posamezne konflikte na območju ob meji med Slovenijo in Avstrijo. Če želimo zaživeti v strpnosti in medsebojnem miru, je potrebno razrešiti stare zamere.

Čeprav je razstava odprla številne rane in prebudila boleče spomine, je prav, da se s takimi tematikami soočimo takrat, ko so med nami še posamezniki, ki so to obdobje preživeli. Zgolj oni nam lahko s svojimi življenjskimi zgodbami predstavijo bolj jasno sliko o tem, kaj je pravzaprav vojna prinesla. Skupaj s podatki, ki nam jih predstavlja zgodovinopisje, pa si sami ustvarimo svojo sliko o celotnem dogajanju.

6. LITERATURA

Knjige, zborniki in uradni listi:

1. Benko, Riana (2002): Program pomoči EU – Razvojni program EU namenjen državam članicam. V: Janja Klasinc, (ur.): *Na poti v EU*. Ljubljana: Slovenski raziskovalni inštitut za management.
2. Čopič, Vesna in Gregor Tomc (1997): *Kulturna politika v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
3. Dežman, Jože, Marjan Linasi, Alfred Elste, Hanzi Filipič, Michael Koschat in Stanislav M. Maršič (2002): *Med kljukastim križem in rdečo zvezdo – Unter Hakenkreuz und Titostern. Čezmejno soočenje nacionalnih predsodkov, totalitarističnih ideologij in partijskih diktatur ob primeru Slovenije in avstrijske Koroške*. Celovec: Mohorjeva družba. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej.
4. Krivograd, Alojz (2003): Razstava »Med kljukastim križem in rdečo zvezdo«. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (1-2), 201-205.
5. Marošek, Julija, Katja Podhovnik in Duša Sodnik, ur. (2005): *Program Phare čezmejno sodelovanje Slovenija-Avstrija 2002/000-316-02*. Ravne na Koroškem: Nov'na razvoj, razvoj lokalnih skupnosti d.o.o; Ljubljana: Agencija Republike Slovenije za regionalni razvoj.
6. Stojanovič, Risto (2003): Primerjava nekaterih podatkov, predstavljenih na razstavi »med kljukastim križem in rdečo zvezdo« (Unter Hakenkreuz und Titostern), s tovrstnimi podatki v nekaterih prispevkih v zgodovinopisju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* (1-2), 205-214.
7. Šošter, Goran, ur. (2002): *Sklad za male projekte – Small projects fund. Program Phare čezmejnega sodelovanja Slovenija-Avstrija*. Ljutomer: Prleška razvojna agencija.
8. Uradni list Republike Slovenije (2002): *Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo*. Ur. l. RS, 96, 14. 11., 10518-10533.
9. Uradni list Republike Slovenije (2004): *Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2004-2007 (ReNPK0407)*. Ur. l. RS, 28, 25. 3., 3101-3125.
10. Varga, Romeo in Helga Lukač, ur. (2003): *Skupni sklad za male projekte: program Phare čezmejno sodelovanje Slovenija-Madžarska 2002; zbornik projektov*. Murska Sobota: Regionalna razvojna agencija Mura.

Časopisni članki:

1. »pz« (2004): »Komunizem je ostal nekaznovan«. Na Pedagoški fakulteti v Mariboru so v okviru razstave Med kljukastim križem in rdečo zvezdo razpravljali o totalitarnih sistemih. *Večer* LX (120), 25. 5., 20.
2. Čebulj, Bojan (2004): Komunizem je ostal nekaznovan (2); odmev na pisanje v Večeru 25. 5. 2004. *Večer* LX (130), 5. 6., 25.
3. Čokl, Vanesa (2002): Nikoli več nacizma in komunizma. Soočenje dveh totalitarnih sistemov ne kot poenostavljena primerjava, ampak kot klic »na pomoč«. *Večer* LVIII (263), 15. 11., 4.
4. Dežman, Jože (2002): Med kljukastim križem in rdečo zvezdo. *Ampak – mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo* 3 (67), 30-31.
5. Ferlič, Brigitte (2002): Vojna na razstavi. *Mag* 8 (47), 20. 11., 60-62.
6. Ferlič, Brigitte (2003): Simboli skrbi. *Mag* 9 (9), 26. 2., 64-65.
7. Gačnik, Ivan (2002): Nikoli več. *Mag* 8 (48), 27. 11., 96.
8. Guzelj, Ivan (2002): Borci na križarskem pohodu. *Mag* 8 (44), 29. 10., 54-57.
9. Jarc, Boris (2002): Tam za hribi je rdeča zvezda. Po slovenjgraški razstavi Med kljukastim križem in rdečo zvezdo. *Večer* LVIII (289), 16. 12., 24.
10. Krajnc, Jože (2002): Protestno pismo velenjskih borcev Koroškemu muzeju: Sporna zbirka Od kljukastega križa do rdeče peterokrake zvezde. *Večer*, LIX (217), 19. 9., 24.
11. Poljšak, Tone (2002): Žrtve kljukastega križa in rdeče zvezde. *Delo – Sobotna priloga* (177), 3. 8., 31.
12. Poljšak, Tone (2002): Zgodovina kot samopostrežna trgovina. *Svobodna misel* (23), 13. 12., 14.
13. Puhar, Alenka (2002): Na temni strani meseca še zvezda s svastiko. *Delo*, 23. 12., 26.
14. Rogelj, Rudi (2003): Vse v prid tujcem. Ali so bile žrtve okupatorjev res odgovorne za njegove zločine? *Večer* LIX (3), 6. 1., 25.
15. Trampuš, Jure (2005): Oba elementa, patriarhalni in boljševistični teror, si morda podajata roko ob spoznanju, da so bili partijski morilci večinoma katoliško vzgojeni fantje, ki so zelo hitro začeli pobijati ljudi kot mačke. Intervju z g. Jožetom Dežmanom. *Mladina* (13), 28. 3., 35-38.
16. Varga-Novljan, Zdenka (2003): Kljukasti križ in rdeča zvezda še delita: razstava v Beljaku ni bila med najbolj obiskanimi, prav tako pa ni premagala predsodkov. *Dnevnik* LIII (297), 3. 11., 6.

17. Wakounig, Franc (2002). V razstavi so stvari preveč pomešane. *Slovenski vestnik* 57 (48), 28. 11., 3.
18. Wieser, Marko (2004). Razstava »kljukasti križ – rdeča zvezda«. *Slovenske novice – pisma bralcev*, 13. 2., 4.

Internetni viri:

1. *Med kljukastim križem in rdečo zvezdo*. Dostopno na <http://gostje.kivi.si/total> (16. september 2005).
2. *Med kljukastim križem in rdečo zvezdo*. Dostopno na <http://www.utrip.uni-mb.si/article.php?sid=1946&PHPSESSID=751a39e3c7bfb59fd66607a9beb27578>, (25. avgust 2006).
3. *Neposredni pozivi*. Dostopno na <http://www.kultura.gov.si/index.php?id=9075> (13. december 2006).

Intervjuji:

1. Intervju z gospodom Markom Košanom, Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec, 1. 3. 2007, neavtoriziran tipkopolis hrani avtorica.
2. Intervju z gospodom Markom Štepcem, Muzej novejšje zgodovine Ljubljana, 12. 3. 2007, neavtoriziran tipkopolis hrani avtorica.
3. Intervju z gospodom Vanjo Martinčičem, Muzej novejšje zgodovine Ljubljana, 12. 3. 2007, neavtoriziran tipkopolis hrani avtorica.

Arhivsko gradivo muzejev in Mohorjeve družbe:

1. »Unter Hakenkreuz und Titostern« - Eine Dokumentation zur Ausstellung und den Begleitveranstaltungen in Villach vom 20. Oktober bis 31. Oktober 2003 (ob razstavi založila Mohorjeva družba iz Celovca, zbornik ni dostopen v knjižnicah, en izvod hrani avtorica).
2. Dežman, Jože: *Analiza ankete o doživljanju znaka*, Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec.
3. Knjiga vtisov iz Kranja, Koroški pokrajinski muzej, Slovenj Gradec.
4. Knjiga vtisov iz Ljubljane, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana.
5. Knjiga vtisov iz Slovenj Gradca, Koroški pokrajinski muzej, Slovenj Gradec.

7. PRILOGE

Priloga A: Projektna ekipa (vir: Internet 1)

Slovenski del

Jože Dežman: univerzitetni diplomirani zgodovinar in filozof, muzejski svetovalec, novinar in publicist. Avtor več samostojnih objav in več kot 400 objav v zbornikih, revijah in ostalem časopisju. Opravil je pionirske raziskave o posledicah druge svetovne vojne (politične organizacije partizanskega gibanja, nacistični okupacijski sistem, žrtve vojne, mobiliziranci v nemško vojsko) in romarske kulture v Brezjah. Začetnik projekta Gorenjski biografski leksikon. V letih od 1993 do 2000 je bil urednik revije Borec, od 1999 do 2001 pa tudi sourednik revije Gorenjski glas GG. Poznan je tudi kot urednik številnih zbornikov ter monografskih in spominskih objav. Je tudi pobudnik kulturno in prostorsko političnih projektov ter vodja razvojnih projektov in umetniških delavnic. Pred današnjo vlogo direktorja Muzeja novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani, je deloval kot višji kustos v Gorenjskem muzeju.

Mag. Črtomir Frelih: akademski grafični specialist, ki je študiral grafiko na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani. Od leta 1998 deluje kot izredni profesor za grafiko na Pedagoški fakulteti v Ljubljani. Razstavljal je na številnih samostojnih in skupnih razstavah tako doma kot tudi v tujini. Udeleženec številnih likovnih kolonij in tudi večkrat nagrajen za svoje delo. V času od 1997 do 2000 je bil predsednik umetniškega sveta Zveze društev likovnih umetnikov Slovenije. Od leta 1997 pa poznan tudi kot urednik revije Likovna vzgoja.

Edi Koraca: univerzitetni diplomirani inženir arhitekture, študiral na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani. Deluje na področju arhitekture in oblikovanja znotraj podjetja ARH DEKO – Arhitektura Design Koraca, d.o.o. v Slovenj Gradcu. Pomagal je pri ureditvi številnih razstav ter oblikoval celostne grafične zasnove za več naročnikov.

Marko Košan: študij umetnostne zgodovine (samostojna smer) na Filozofski fakulteti v Ljubljani, diplomiral 1986. Kustos za sodobno umetnost v Galeriji likovnih umetnosti v

Slovenj Gradcu do leta 1997. Kasneje dve leti, do 1999, kustos v Koroškem muzeju Ravne, od leta 1999 dalje pa deluje kot direktor Koroškega pokrajinskega muzeja v Slovenj Gradcu. Leta 1989 je opravil seminar za sodobno umetnost na Institut für Kulturwissenschaft na Dunaju. Poznan tudi kot likovni kritik in publicist. Področja njegovega delovanja obsegajo teme iz srednjeveške umetnosti (stensko slikarstvo 15. stoletja) in sodobne umetnosti. Prav tako je avtor študijskih in monografskih likovnih razstav ter številnih razstavnih projektov aktualne produkcije doma in v tujini.

Mag. Marjan Linasi: magister zgodovinskih znanosti ter kustos zgodovinar v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu. V letih med 1986 in 1999 je deloval kot direktor Koroškega pokrajinskega muzeja Slovenj Gradec, danes pa se posveča raziskovanju zgodovine Koroške (slovenske in avstrijske), posebno še v času nacionalnega socializma. Doslej je o tej tematiki objavil tri knjižna dela ter mnogo člankov in razprav.

Sašo Vrabič: akademski slikar, študiral na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani. Kustos – dokumentarist v Koroški galeriji likovnih umetnosti v Slovenj Gradcu. Samostojni kulturni delavec na področju slikarstva, grafike, videa, glasbe in multimedije. Sodeloval pri številnih samostojnih in skupinskih razstavah, delavnicah in festival doma in v tujini. Leta 1998 dobil študentsko Prešernovo nagrado za slikarstvo. Z več galerijami in muzeji sodeluje kot spletni oblikovalec in dokumentarist.

Avstrijski del

Prof. dr. mag. Alfred Elste: študij zgodovine in sociologije, filozofije, psihologije, pedagogike ter italijanščine na Dunaju. Raziskovalec, sodelavec avstrijske zgodovinske komisije ter sodelavec pedagoškega inštituta v Celovcu. Prav tako vodja različnih raziskovalnih projektov sodobne zgodovine v Nemčiji in Sloveniji. Avtor znanstvenih publikacij v nemščini in slovenščini o sodobni zgodovini Koroške in Slovenije ter avtor številnih prispevkov v revijah in časopisju. Leta 1997 je bil nagrajen z nagrado Theodorja Koernerja.

Mag. Michael Koschat: na Dunaju študiral zgodovino, sociologijo ter italijanščino. Sodeloval pri raziskavah v Nemčiji, Italiji, Sloveniji, Veliki Britaniji ter Švici. Je avtor znanstvenih objav v nemščini, italijanščini in slovenščini o sodobni zgodovini Koroške in

Julijske Krajine v revijah in časopisju. Zaključuje obsežno disertacijo pod naslovom: Italijanske partizanske republike poleti in jeseni 1994: Improvizacija ali zgodovinski model?

Mag. Hanzi Filipič: študiral zgodovino in slovenščino na Dunaju. Od septembra 1995 deluje kot urednik pri Mohorjevi družbi v Celovcu. Je avtor številnih znanstvenih besedil, posebej o zgodovini koroških Slovencev v nemščini in slovenščini. Prav tako poznan kot pisec številnih prispevkov za slovenske časnike.

Prof. mag. art. Fritz Rathke: na likovni akademiji na Dunaju je študiral slikarstvo. Znan po številnih razstavah v Avstriji in tujini. Likovni pedagog, od leta 1990 dalje pa deluje kot muzejski in razstavni oblikovalec.

Priloga B: Mnenjska anketa – Doživljanje znaka (vir: Arhiv Koroškega pokrajinskega muzeja Slovenj Gradec).

Spol

spol	število
moški	36
ženske	61
skupno	97

Starost

starost	število
14	25
15	35
16	4
17	1
22	4
23	7
24	1
28	1
29	2
30	1
34	2
35	1
38	1
39	1
40	2
43	1
45	1
46	1
50	1
55	1
56	2
brez odg.	2
skupno	97

Znak in vrednote:

- ☐ **Znak je žaljiv**
- ☐ **Znak ni žaljiv**
- ☐ **Znak je nevtralen**
- ☐ **Drugo:**

Ni žaljiv	29
Je žaljiv	28
Nevtralen	25
Drugo	2
Provokativen	2
Brez pomena in logične razlage	1
Dejstva	1
Drugo: ni žaljiv, a spominja na hude čase človeštva	1
Eno in drugo	1
Glej op.	1
Grozljiv	1
Je nenaraven	1
Je zmešnjava občutkov in oblik	1
Znak je neprivlačen, odbijajoč	1
Znak kot znak	1
Znak predstavlja vse slabo	1
Skupno	97

Znak izpostavlja:

- ☐ **Okupacijo**
- ☐ **Osvoboditev**
- ☐ **Oboje**
- ☐ **Drugo:**

Okupacija	48
Oboje	33
Osvoboditev	5
Brez odgovora	1
Dobro in zlo	1
Glej op.	1
Nacizem in komunizem – svobode in okupacije ni mogoče enačiti	1
Nasilje	1
Nasilje nad drugače mislečimi	1
Nedefinirano	1
Nesmiselnost	1
Obadva imata zgodovino	1
Ostre linije	1
Poskus okupacije	1
Skupno	97

Znak mi vzbuja:

- ☐ **Pozitivne občutke**
- ☐ **Negativne občutke**
- ☐ **Nevtralne občutke**
- ☐ **Drugo:**

Negativne	68
Nevtralne	22
Pozitivne	3
Oboje	2
Drugo: poz. in neg.	1
Mešane	1
Skupno	97

Znak sodi v področje:

- ☐ **Zgodovine**
- ☐ **Politike**
- ☐ **Umetnosti**
- ☐ **Drugo:**

Zgodovina	53
Politika	31
Drugo: zgodovina in politika	9
Estetika	2
Brez odgovora	1
Umetnost	1
Skupno	97

Vsebine, povezane z znakom, me:

- ☐ **Zelo zanimajo**
- ☐ **Malo zanimajo**
- ☐ **Ne zanimajo**
- ☐ **Drugo:**

Malo zanimajo	43
Zelo zanimajo	31
Ne zanimajo	22
Me jih je strah	1
Skupno	97

Kaj bi moralo pisati pod znakom:

- ☐ **Nič**
- ☐ **Drugo:**

Nič	77
Brez odgovora	3
Slovenija gre naprej	2
Drugo	1
Hudo v dobrem	1
Kljukastega križa sploh ne bi smelo biti	1
Kmetje d.o.o.	1
Mi ali oni	1
Nikoli več!	1
Premoč fašizma nad komunizmom	1
Razlaga o žrtvah in trpljenju ljudi	1
Razlaga, kaj pomeni ta znak	1
Smrt fašizmu – svoboda narodu	1
Svoboda	1
Vsak si ustvari svoje mnenje	1
Združeno nezdružljivo	1
Zi has	1
Znak pove dovolj	1
Skupno	97

Oglejte si znak in napišite občutja, pojme, besed, ki vam jih vzbudi

Število besed	Število vpisov
12	7
11	14
10	27
9	33
8	40
7	45
6	53
5	68
4	74
3	90
2	92
1	97
Skupno	640

Okoli 280 pojmovnih opredelitev.

Hitler	37
Vojna	35
Strah	24
Partizani	21
Smrt	18
Sovraštvo	16
Jugoslavija	15
Komunizem	14
Nacizem	13
Trpljenje	13
Fašizem	11
Nasilje	11
Žalost	10
Tito	8
Zvezda	7
Groza	6
Kri	6
Nemčija	6
Boj	5
Domovina	5
Križ	5
Zatiranje	5
2. svetovna vojna	4
Glej op.	4
Mučenje	4
Nacisti	4
Osvoboditev	4
Politika	4
Srh	4
Vojne	4
Zaklonišče	4
Bolečina	3
Center	3
Lakota	3
Moč	3
Nesvoboda	3
Ogenj	3
Pobijanje	3
Rasizem	3
Sreča	3
Svoboda	3
Taborišča	3
Ubijanje	3
Zgodovina	3
Žrtve	3
?	2
Čudno	2
Diktatura	2
Fašisti	2
Holokavst	2

Jeza	2
Komunisti	2
Koncentracijska taborišča	2
Krivica	2
Krutost	2
Evropa	1
Fanatizem	1
Garanje	1
Gibanje	1
Gnus	1
Goering	1
Grafika	1
Grebaštvo	1
Grozote	1
Haider	1
Hipiji	1
Hiša	1
Hitlerjanstvo	1
Hitrost	1
Hudo v dobrem	1
Izseljevanje	1
Jodlanje	1
Jok	1
Jok nedolžnih	1
Kaos	1
Kdo	1
Kljukasti križ	1
Konec	1
Korenine	1
Krof	1
Krog	1
Labirint	1
Ljudje	1
Lutkovna predstava	1
Milijoni mrtvih	1
Misel na minulo vojno	1
Morija	1
Morje	1
Naci	1
Nacionalsocializem	1
Naj se okupacije ne bi ponovila	1
Nasprotja	1
Nasprotje	1
Nasprotovanje	1
Nedolžni ljudje	1
Negativno	1
Negotova prihodnost	1
Nelagodje	1
Nenaravno	1
Neonacionalsocializem	1

Neo-nazi	1
Nepravica	1
Neprijetnost	1
Nesreča	1
Nesvoboda	1
Neumnost	1
Nevarnost	1
Nezadovoljstvo	1
Oblast	1
Oblast denarja in močnih ljudi	1
Obračanje	1
Ljubezen	2
Maščevanje	2
Mir	2
Mreža	2
Nemci	2
Nemir	2
Nemoč	2
Nepravičnost	2
Neprijetni občutki	2
Nesvoboda – ujetništvo	2
Orožje	2
Partija	2
Ponaredek	2
Preganjanje	2
Preteklost	2
Prevlada	2
Punk	2
Revolucija	2
Skrb	2
Slaba počutja	2
Slabo	2
Sonce	2
Sramota	2
Tank	2
Teki	2
Veselje	2
Zastava	2
Zmaga	2
Okoli in okoli	1
Veliki diktator	1
(nič)	1
Adolf Hitler	1
Ameriška pita	1
Avantgarda	1
Avto	1
Barabinstvo	1
Beda	1
Bes	1
Boj za svobodo	1

Bojazen	1
Bojevanje	1
Bombe	1
Borba	1
Borbenost	1
Čelada	1
Četa	1
Črna	1
Črno-bele fotografije	1
Delanje	1
Diktat	1
Dobro	1
Dobrota	1
Družbeni preobrat	1
Družina	1
Enakost	1
Enoumje	1
Obup	1
Odločnost	1
Odpor	1
Okupacija	1
Okupacija in osvoboditev	1
Ostrina	1
Otroci	1
Ožigalkar	1
Padli otroci	1
Pajek	1
Pionirji	1
Pletenje	1
Poboji	1
Poguba	1
Pokol	1
Politična (anti)propaganda	1
Pomanjkanje	1
Ponižanje	1
Porniči	1
Pravičnost	1
Preganjanje židov	1
Pregon	1
Prelivanje krvi	1
Prepir	1
Prijateljstvo	1
Prijetni občutki	1
Pripadanje narodu	1
Provokacija	1
Puška	1
Radost	1
Razdejanje	1
Razočaranje	1
Razpadanje družin	1

Rdeča	1
Rdeče in črno	1
Samovšečnost	1
Simbol	1
Skrb vzbujajoče	1
Skrivanje	1
Slab občutek	1
Smeh	1
Smrt fašizmu – svoboda narodu	1
Socializem	1
Sočustvovanje	1
Sovražje	1
Spomin na preteklost	1
Spomin na veliko mrtvih	1
Spomin na žrtve	1
Spor	1
Spori	1
Sramota enačenja	1
SS	1
Stalin	1
Stari moški v uniformi	1
Strahote vojne	1
Strese me, sami negativni občutki	1
Strogost	1
Škornji (vojaški, usnjeni)	1
Tatoo	1
Tema	1
Tesnoba	1
Težko življenje	1
Točka	1
Totalitarizem	1
Totalizacija	1
Traparija	1
Trepet	1
Trpljenje nedolžnih	1
Uboji	1
Umiranje	1
Umor	1
Umori	1
Uničenje	1
Upanje	1
Upanje (na boljše)	1
Upor	1
Ustrahovanje	1
V glavnem vse slabe stvari	1
Večinoma nevtrarno	1
Večni beg	1
Velika grožnja	1
Veliko mrtvih	1
Veliko umrlih	1

Vežalke	1
Vladanje	1
Vlak	1
Vojaki	1
Vojne, žrtve, smrti	1
Vojska	1
Vrez	1
Vzbujanje strahu	1
Zadrtoſt	1
Zahvala	1
Zakloniſſe prepeva	1
Zapiranje	1
Zapor	1
Zatiranje	1
Zaupanje	1
Združitve dobrega in slabega	1
Zgodovinski ſimbol	1
Zlati rez	1
Zlo	1
Zloveſſnoſt	1
Zmeda	1
Zvezda – nostalgia	1
Źaljivoſt	1
Źemlje	1
Źidje	1
Źivljenje	1
Źretje	1
Źrtvovanje	1
Skupno	640

1. Okvirni vprašalnik za intervju z gospodom Markom Košanom:

1. Med kljukastim križem in rdečo zvezdo ... pravzaprav zelo zahtevna in boleča tematika za marsikoga; še posebej za tistega, ki je med oziroma pod obema sistemoma živel. Kako je pravzaprav sploh prišlo do ideje za to razstavo, kdo je njen pobudnik? Oziroma zakaj ste se sploh odločili, kaj vas je gnalo k temu, da se lotite take raziskave in jo predstavite javnosti?
2. Po prebiranju člankov iz medijev je možno zaznati, da tej razstavi določen del javnosti ni bil ravno naklonjen in to še preden je razstava sploh ugledala luč sveta in bila predstavljena v javnosti. Ste tak odziv pričakovali že takrat, ko je bil sam projekt še zgolj ideja na papirju oziroma v glavi ali ste bili nad takimi reakcijami kasneje presenečeni?
3. Projekt je potekal v sodelovanju z avstrijskimi kolegi. Na njihovi strani je kot glavni nosilec projekta (pri nas je to Koroški pokrajinski muzej) Mohorjeva družba. Na podlagi česa ste se odločili, da sodelujete ravno z njimi in ne morda s kakim muzejem oziroma drugo institucijo?
4. Če se nekoliko obrneva na samo financiranje tega projekta. V katalogu, ki je bil del razstave in tudi v medijih je bilo zaslediti, da je bil ta projekt prijavljen na dveh mednarodnih programih za sofinanciranje; in sicer na programu Phare čezmejnega sodelovanja Slovenija-Avstrija v Sloveniji ter na programu Interreg na Koroškem. Ali to pomeni, da ste se na ta dva programa obrnili zaradi tega, ker vam morda država ni hotela pomagati z dodatnimi sredstvi, ali je bila prijava narejena iz kakega drugega razloga? Zakaj ste se obrnili na oba mednarodna programa sofinanciranja in ne zgolj na enega?
5. Kako je bilo stanje financiranja s strani Avstrije? Tudi njim država ni odobrila dodatnih sredstev za realizacijo projekta?
6. Veliko je bilo slišati tudi o tem, da vam koroška deželna vlada na nek način ni dala »blagoslova« za ta projekt. Lahko morda o tem, kaj se je dogajalo glede tega, poveste kaj več?
7. Že prej sva na nek način govorila o tem, da vam del javnosti ni bil ravno naklonjen v zvezi s samo tematiko projekta. Iz medijev je bilo možno razbrati, da ste kot eden izmed nosilcev projekta dobivali tudi anonimna pisma, včasih tudi z grozljivo vsebino.

- Mi lahko morda izdate, v čem so vam največkrat nasprotovali, oziroma v čem je bil srž celotnega problema zaradi katerega so se odločili, da vam na nek način grozijo?
8. So taka pisma in druga podobna »opozorila« prihajala zgolj iz strani nekdanjih borcev (slišati je namreč bilo, da so razstavi najbolj goreče nasprotovali prav oni) ali so prihajala tudi iz drugih vrst?
 9. K sodelovanju pri projektu ste menda povabili tudi nekatere domače stanovske kolege, ki pa so to sodelovanje odklonili. V medije, to še posebej poudarja Dežman v svojem intervjuju za Mladino, je tako prišla novica, da so slednjim sodelovanje v tem projektu na nek način prepovedali. V zvezi s tem je bilo največ govora o kustosih iz Muzeja novejšje zgodovine v Ljubljani. Imate o tem, zakaj je do tega prišlo, več informacij? ... *v strokovni praksi naj bi se vzpostavil nekakšen samocenzurni refleks, ki naj bi zgovorno potrdil, da preteklost še vedno drži ljudi za vrat in strah, kaj bo, če ne bodo peli po starih notah, še naprej obvladuje njihovo ravnanje (Guzelj) ... prav noben slovenski muzej ni hotel imeti opravka z zadevo; vsi so dosti srečnejši, če se lahko izognejo napadalnosti partizanskih štabov (Alenka Puhar)* Kako bi sami komentirali ta pisanja?
 10. Če se sedaj nekoliko posvetiva sami razstavi. Kaj ste z njo pravzaprav želeli povedati, kakšen je sam namen oziroma cilj tega projekta? Verjamem, da slednji ni bil razburiti slovensko in avstrijsko javnost, ponovno odpreti boleče rane in se spominjati strahot, ki so se v tem času dogajale.
 11. Lahko mogoče v podkrepitev vašim trditvam, da s to razstavo nikakor niste želeli enačiti teh dveh totalitarnih sistemom, dodate še kaj?
 12. Projekt na nek način vzporedno predstavlja dogajanja na obeh straneh meje; to je bilo mogoče opaziti tudi v sami postavitvi razstave. Je vsaka stran samostojno in neodvisno od druge strani pripravljala svoje raziskave, ali ste na kakršenkoli način sodelovali pri celotni raziskavi z avstrijskimi kolegi in obratno?
 13. Nekateri vam očitajo, da ste s tem projektom želeli javnosti predstaviti na nek način spremenjeno zgodovino; da so določeni podatki, ki ste jih v projektu predstavili neresnični. To naj bi še posebej veljalo za del v katerem govorite o partizanskem gibanju in njihovem delovanju, še posebej pa o posledicah njihovega delovanja ob koncu druge svetovne vojne. Nekateri se prav tako ne strinjajo s podatki, ki ste jih navajali glede samega števila žrtev vojne. Zakaj mislite, da je sploh prišlo do tega? Je dejansko mogoče na tej ravni govoriti o nekem dualističnem pogledu na razvoj dogodkov v tem času in posledicah? Katera stran ima prav oziroma čigava

»zgodovina« je tista prava; vaša ali tista, ki jo kot nasprotovanje projektu želijo predstaviti njeni oponenti?

14. Je sploh mogoče govoriti o pravi in napačni zgodovini, saj je znano, da ima vsak posameznik svoj pogled na dogajanja?
15. Razstavo v Slovenj Gradcu je otovorila ga. Spomenka Hribar in se v svojem nagovoru nekako oprla na katoliški totalitarizem oziroma je slednjega pri tem projektu kar nekako pogrešala. Nekateri nad tem nagovorom niso bili ravno navdušeni, kakšen pa je vaš komentar. Je res katoliški totalitarizem predhodnik oziroma začetnik vseh ostalih kakor je trdila ga. Hribar v svojem govoru?
16. Za slovenske odzive javnosti vemo kakšni so bili; še posebej če smo brali članke objavljene v medijih. So bili podobni odzivi tudi na avstrijski strani ali je bila tako laična kot strokovna javnost tam projektu bolj naklonjena?
17. Vzporedno z razstavo je potekala tudi anketa o doživljanju znaka, ki predstavlja ta projekt. V tej anketi pa so sodelovali tako »stari kot mladi«. So vas ob koncu analize te ankete rezultati pozitivno ali negativno presenetili. Oziroma kako bi jih sami komentirali?

2. Okvirni vprašalnik za intervju z gospodom Markom Štepcem

1. Zanimajo me predvsem reakcije s strani Muzeja novejše zgodovine Slovenije v zvezi z razstavo Med kljukastim križem in rdečo zvezdo. V medijih je bilo mogoče prebrati članke (to še posebej velja za intervju z gospodom Dežmanom v Mladni), da je bivša direktorica tega muzeja sodelavcem prepovedala sodelovanje pri razstavi. Je bila prepoved res tako stroga, kot je bilo mogoče razbrati iz medije, ali temu sploh ni bilo tako?
2. Ta prepoved je bila prva točka, ki je dvignila prah v javnosti okoli te razstave. Muzej je bil ponovno v medijih omenjen, ko so avtorji razstave slednjo želeli postaviti v tem muzeju, vendar so dobili negativni odgovor. Lahko morda pojasnite kaj se je pravzaprav dogajalo okoli tega? Kaj je bil razlog za zavrnitev?
3. Določen del javnosti razstavi ni bil naklonjen. Tu imam še posebej v mislih del nekdanjih borcev, ki so se na razstavo odzvali zelo burno. Zakaj mislite, da je prišlo do take reakcije?
4. Ali bi lahko avtorjem razstave pri oblikovanju le-te kaj očitali ali se vam zdi, da je bila razstava korektno opravljena in pripoved objektivno predstavljena? Bilo je namreč

zaznati očitke, da so avtorji razstavne pripovedi navajali napačne podatke in s tem zavajali javnosti.

5. Na avstrijski strani so se ljudje na razstavo odzvali nekoliko drugače; zdi se, da s jo bolje sprejeli. Se vam zdi, da je avstrijski narod glede zgodovine stvari bolj razčistil pri sebi in nanjo sedaj gleda drugače kot pa slovenski narod?
6. Če bi imeli priložnost tesnejšega sodelovanja pri razstavnih pripovedih, bi v njej kaj spremenili?

3. Do pogovora z gospodom Vanjo Martinčičem je prišlo zelo spontano in brez prejšnje napovedi. Zaradi te nepripravljenosti tudi nisem imela v naprej pripravljenih vprašanj. Tako lahko pogovor z gospodom Martinčičem bolj kot intervju označimo kot komentar na odgovore gospoda Štepca. Glavna tema komentarja so bili očitki glede prepovedi sodelovanja pri projektu.

1. Kot sodelavec gospoda Štepca, bi mi lahko zaupali še vaš pogled na dogajanja v zvezi z razstavo Med kljukastim križem in rdečo zvezdo, ki je potekala na slovenski in avstrijski strani od leta 2002 do 2005. Zanima me predvsem domnevna prepoved vaše bivše direktorice glede sodelovanja kustosov tega muzeja pri tem projektu. Prepoved je bila v medijih slišati zelo ostra. Je bila tudi dejansko ali bi jo lahko označili bolj kot medijsko napihnjeno zgodbo, da bi pritegnila bralca?
2. Se komu (ali kustosu ali muzeju kot ustanovi) kaj takega sploh prepove?
3. Kakšno je vaše osebno mnenje glede razstave? Ga sploh imate?